

ПАТ КИДРАТОВИЧ

ЗОСИМ ДОНЧУК

A. R. STRILBYCKYJ M.D.
4112 EUCLID AVE.
FORT WAYNE, IND.

ВРАТ КИДРАТОВИЧ

ZOSYM DONCHUK

HNAT KINDRATOVYCH

UKRAINIAN NATL MUSEUM: ARCHIVES
721 N. OAKLEY BLVD
CHICAGO, ILLINOIS 60612 USA

Philadelphia

« P E R E M O H A »

Buenos Aires

1957

ЗОСИМ ДОНЧУК

ГНАТ КІНДРАТОВИЧ

UKRAINIAN NAT'L MUSEUM: ARCHIVES
721 N. OAKLEY BLVD
CHICAGO, ILLINOIS 60612 USA

diasporiana.org.ua

« П Е Р Е М О Г А »

Філадельфія

1 9 5 7

Буенос-Айрес

Обкладинка й ілюстрації роботи арт.-маляра
Бориса Крюкова

UKRAINIAN NAT'L MUSEUM: ARCHIVES
721 N. OAKLEY BLVD
CHICAGO, ILLINOIS 60612 USA

Тираж — 1500 примірників.

Директор заводу викликав до себе експедитора, товариша Боброва, і ввічливо показав рукою на м'яке крісло. В'юнкий та жвавий чоловік у франтуватому шевйотовому костюмі, з рухливими очима, улесливо привітався, сів на краєчок крісла. Вичікуюче дивився на гладкого випещеного директора.

— Гнате Кіндратовичу! Єдина надія на вас. Визволяйте з скрутного становища, ви в таких справах мистець, — фамільярно почав директор свою мову і підсунув до Боброва коробку з дорогими цигарками. — Куріть, — запропонував доброзичливо і сам взяв цигарку. Замислено постукав цибушком об грубе скло на столі, підніс запалений сірник до цигарки Боброва і запобігливо заглянув йому в вічі.

Від такої сантементальности експедитор насторожився. Пахло делікатною справою. Він прикурив цигарку, подякував, відкинув назад голову і з майстерністю курця випустив одне за одним кілька кілець блакитного тютюнового диму. Кільця легенько гойдалися, відокремлювались і, як бісер на дівочій корсетці, розпливалися, залишаючи за собою ніжне мереживо. Директорові на мить перехопило дух. Зачаровано дивився на блакитні кільця. Потім спохватився, споважнів і поклав перед експедитором чотирикутний жовтий папірець з наліпленими телеграфними стрічками.

Гнат Кіндратович розправив тепер свої рамена, впевнено сів у крісло, закинувши ногу на ногу. Він відчув у собі всю силу, всю сіль майбутніх подій. Приготувався, як пантера перед скоком на свою жертву. Читав телеграму:

«Слов'янське соки варення експертом забраковано третім сортом тчк банк відмовився вищим оплатити тчк неприїзд представника три дні констатуємо брак вашою згодою тчк Держторг».

Гнат Кіндратович миттю збагнув ситуацію, — не вперше ж. Горіх твердий, але розкусити треба. Пояснення він не вимагав. Для нього все було ясне. Два тижні тому він сам відправив у Слов'янське два вагони варення в скляних кілограмових слоїках та два вагони сульфатованих яблучних соків на сироп для ситро.

— Вам зрозуміло, Гнате Кіндратовичу? — запитав директор.

— Очевидно, Абрам Мусійович, це ж така зрозуміла справа, що не вимагає пояснень, — відповів експедитор і самозадоволено знову пустив під стелю чергу блакитних кілець, виткавши ними замислуватий килим.

— Беріть під звіт тисячу — командировку я вже написав — у секретаря, і негайно виїжджайте, щоб після завтра були в Слов'янському. — Потім директор нахилився до експедитора і прошепотів:

— На варення виставлено сертифікат вищого сорту по ціні шість п'ятдесят за кілограм. У двох вагонах — шіснадцять тонн. Це, голубчику, шістдесят чотири тисячі карбованців збитків на варенні та сорок тисяч на соках. Цих, голубчику, сто чотири тисячі, як корова язиком злиже, а мені в партбюрі намнуть чуба і запишуть оргвыводи, розумієш? Визволяй, голубчику, рятуй, бо біда. Від'їжджай не гаючись, щоб встиг, — закінчив директор, а голос його тремтів березовим листком на вітрі. Він широко потиснув експедиторові руку і провів до дверей.

Гнат Кіндратович поїхав. Порипуючи жовтим, туго набитим, шкіряним портфелем, він зайшов у вагон і сів. Витягнув копію сертифікату на соки, почав виписувати окре-

мо числа бочок з високим відсотком сухих речовин та стався ці числа запам'ятати.

У Києві йому треба обов'язково пересісти на експрес, що йде з Москви на Баку. На вокзалі людей, мов на товчущі. Віднайшов носильника з бляшаним номером на брудному фартусі, — ознака офіційности, — і запитав його про квиток на швидкий поїзд до Слов'янського.

— Всі квитки розкуплені вже на два тижні наперед, — відповів на ходу носильник і метнувся між натовп.

— Галло! Почекай! — крикнув Гнат Кіндратович збен-тежено. Не сісти на потяг, значить — втратити сто чотири тисячі. Він зупинив носильника, потягнув його за гудзик до себе і конфіденційно прошепотів:

— П'ятдесят рублів на "чай", — досить?

— Мало, — відповів носильник і пробував звільнити гудзика, за якого смикав експедитор.

— Сімдесят п'ять — вистачить? — торгувався Гнат Кіндратович, поглядаючи на стрілку годинника.

Носильник кинув оком на імпозантний жовтий портфель клієнта, на пишний костюм та лаковані черевики і не здавався.

— Менше сотні не візьму, — і знову вдавав, що полішає, пробував звільнитися.

— Згода, діставайте квиток.

Носильник заглянув у свій записник, відповів:

— Квиток до Слов'янська сорок п'ять рублів і сімдесят п'ять копійок . . .

Гнат Кіндратович витягнув поважним рухом гаманця, недбало відрахував сто сорок шість рублів, і подав носильникові. Зверхницьки похлопав його по плечу і попросив поспішити. Через десять хвилин носильник приніс квитка, і експедитор самовпевненим кроком вийшов на порожній перон. Темне, оксамитом довите, небо теплої весняної ночі.

де-не-де мрійно блимало золотом зір, звисало над безлюдним пероном. Лише в світлі ліхтаря промайне часом постать експедитора з портфелем, а в іншому кінці брүнета у військовій уніформі, що їде по військовому літерові.

Зі скаженою швидкістю з-за водокачки вискочив експрес. Пролетів з сотню метрів і зупинився. Гнат Кіндратович показав квитка, зайшов у м'яке, освітлене купе і зайняв вказане кондуктором місце. В ту ж мить поїзд рушив і помчав далі.

... Рубікон переступлено, — подумав експедитор і полекшено зідхнув. Поклав на крісло портфель і попросив у кондуктора чисту постіль. М'яка постіль, легке коливання та мрійлива тиша скоро сплющили очі втомленого експедитора. Він заснув сном того праведника, що добре знає свій фах. Спав міцно і довго. Поспішати не було потреби, — за нього ж спішив поїзд... Прокинувся, мабуть, від якогось поштовху чи від раптового гальмування машиністом. Крізь вікно побачив Харків, а напроти нього, витягнувшись на увесь свій геркулесовий ріст, лежав ще один пасажир. Гнат Кіндратович не чув навіть, коли він зайшов у купе. Прокинулись, мабуть, разом від того ж самого поштовху чи раптового струсу. Його сусід лежав з приплющеними очима. Проте, коли Гнат Кіндратович спустив додолу ноги, той сусід, легко відкинувши ковдру, блиснув на сонці бликиттю шовкової білизни. Гнат Кіндратович заздро ахнув. Він навіть не уявляв собі, що в пролетарській державі, де всюди панують злидні, може існувати така розкіш. Сусід привітався до нього російською мовою з ледве помітним фальшуванням літери «р», і зразу нав'язав жваву розмову.

— То ви, значить, в Слов'янське? Знаменито, а я трохи далі, у мене обсяг трохи ширший, діл, очевидно, більше, справи, звичайно, важніші . . .

... Мабуть, цей "мотовило", добрий балакун і веселий

балагур... — подумав Гнат Кіндратович і посміхнувся.

Сусід про все розпитував, про все хотів знати, і про себе оповідав безупинно, вихвалявся. Він тим часом поголився, спорскав себе одеколоном «Три туза», відкрив свій фібровий чемодан на нікелевих замках, і поставив на столик пишний сніданок. Графінчик горілки з автоматичним корком, кільце «краківської» ковбаси в сріблястій позлітці, французьку булку, сардинки, і запросив Гната Кіндратовича до компанії.

— Присідайте, де гурт, там і апетит з'являється, — запропонував.

За чаркою познайомились ближче. Сусід був «грубою рибою». Комерційний директор Вінницького М'ясокомбінату, безпартійний. Безпартійному вільніша рука . . .

— Невичерпні можливості має така галузь промисловости, як м'ясокомбінат. Затруднено в ньому три тисячі робітників і всі вони не животіють, а живуть. Не так, як колись, а все ж таки мають, — оповідав підхмелений комерційний директор, довідавшись, з ким має діло. — Заготівники обдурюють колгоспників, зменшуючи ступінь відживлености при закупі худоби; відгодівельні пункти, перед здачею худоби, підсипають їй до стави соли, а потім дають вдосталь води. Худоба, наповнена водою, дає приріст на вазі, і вони, злодії, на цьому наживаються більше, ніж я, але вони мене не кривдять, і я закриваю на все це очі, а вони, ха-ха-ха, вечором приносять... Пийте ще одну, не соромтесь, — припрошував веселий і розсміяний директор. — А що вже комбінат, то це справжній винахід суцільної комбінації. Ви розумієте, що один збільшений відсоток вологости в ковбасі проти «ОСТА»*), дає приріст прибутків на тисячі карбованців. І ми на цьому заробляємо. Хоч робітникам відпусकाються лише кістки, але вони на праці вмі-

---

*) Отдел Стандартизации.

ють так подбати, щоб на кістках залишалося м'ясо. Ми на кістки не дивимось. Ми маємо ковбаси. Десять кілограмів — і в Універмазі шматок англійського швейоту на костюм. Ха-ха-ха! — голосно реготався комерсант і припрошував Гната Кіндратовича: — Пийте, товаришок, не жалійте. Пам'ятайте, що живемо раз, а не два, і треба влаштовувати житуху на всі сто! От, ви кажете, що у вас є вино, мармеляда, варення, квашені огірочки, капустачка. І чому б нам не зробити інтерес? Ви людина розумна, здібна і, як я помітив, бувала. Я вам ковбаски, а ви мені — пікульчиків у слоїках... Га? Ах, яка ж прекрасна закусточка! Або оті цукати, грушки в цукровій пудрі, сушені в апараті. Вам же не треба повторювати, що ми живемо в ССРСР, а це значить: "Свой Свого Снабжай Регулярно". Ха-ха-ха! Правильно я кажу?.. Робимо гешефт?

— Хай живе гешефт! — вигукнув експедитор, випивши хто-зна котру вже чарку, і потиснув комерсантову правицю.

Після цього пішли деталі. Домовились, де і коли зроблять товарообмін, устійнено асортимент, кількість та гатунок. Порозумівшись, полягали спати.

Поїзд підійшов до Слов'янська. Кондуктор розбудив Гната Кіндратовича, і нові друзі тепло попрощались.

Гнат Кіндратович доїхав трамваем до готелю, попрощав кімнату.

— Треба ждати, — відповів загадково швайцар, — немає вільних кімнат.

Гнат Кіндратович віддавна знав таємницю вислову — "треба ждати". В советських ділових стосунках, це означало, що — «треба ж дати», і він дав; всунув швайцарові в руку два карбованці. В ту ж мить десь знайшовся зайвий

ключ і він зайняв вільну кімнату. Роздобувши в готелі адресу Держлябораторії, аналіз якої має рішальне значення при арбітражах, експедитор прожогом кинувся до цієї всесильної установи. Сьогодні третій день, кінчається реченець для протеста.

В просторій, свіжо вибіленій лябораторії, з портретом Маркса на стіні, його привітливо зустрів молодий симпатичний чоловік з гарними, закоханими очима і м'яким тембром голосу. Гнат Кіндратович пояснив ціль своєї візити. Просив зробити повторний аналіз продукції в його присутності і, глянувши на годинник, запропонував ляборантові спільний обід.

— Ніяк не можу, товаришу. Я на службі... Моя поява з вами в столовій може негативно відбитися на аналізові, — сказав переконливо ляборант.

— Рація, — погодився Гнат Кіндратович. — Тоді я вас чекатиму в Держторзі, — і подав ляборантові руку, в долоні якої він давно вже тиснув папірець — сто карбованців. Подавши руку з банкнотом, Гнат Кіндратович глянув у вічі ляборантові. Той зразу чомусь зібгався, злякано юнімів і дивився благально на Гната Кіндратовича. Ця німа сцена тяглась якусь мить, але для Гната Кіндратовича видалась вічністю. “Візьме гроші, чи подзвонить в міліцію?” — палила його думка. Ляборант поворушив долонею, в якій зашелестіли гроші, вдавано посміхнувся і швидко всунув папірець в свою кишеню.

Пошастило... Експедитор відпружено зідхнув. Хвилинка боязкого вагання завершилась успіхом. Адже ж могло бути й інакше. Могла бути міліція, протокол, слідство, суд і... тюрма за спокусу хабарями. Але Гнат Кіндратович глибоко вірив в силу грошей. З довгої життєвої практики переконався, що від хабарів рідко хто відмовляється. Хабарі бувають у вигляді святочних дарунків, грубої платні за

дрібні послуги або безповоротної позики. В даному випадку це була спішна справа, що вимагала невідкладного покладження. Тепер експедитор був певен у виграші своєї справи. Хто взяв хабар, — той ніколи не зрадить.

— Товаришу інженер! Я зараз же іду в Держторг і запропоную їм викликати фахівця для повторного аналізу. Коли прийде запотребування в Держлябораторію, то ви, будь ласка, прийдіть самі, — попросив експедитор.

— Не турбуйтеся. Справа буде переглянена...

В конторі Держторгу ніхто не сподівався, при теперішній комунікації, такого швидкого приїзду представника завола. Тим часом варення, — таки як «вищий сорт», — приготовано до відправки по крамницях. Етикетки не були змінені.

— Е!.. — мурликнув про себе Гнат Кіндратович. — То це ви реклямацію на обниження гатунку зробили лише для оплати банківського рахунку, а продукт збирається продати, як кращий. Це справді подвійна комерція! — подумав він. Зайшов у кабінет директора Держторгу. Відрекомендувався і попросив зробити повторний аналіз. Кметливий директор, Собельман, розгубився. Він зовсім був певен, що справа закінчена, і він, крім своїх торговельних відсотків, отримає ще шістдесят чотири тисячі карбованців на недоплаті. А тут раптом приїхав своєчасно представник. Такого іде в практиці Держторга не було... Але директор сподівався, що повторний аналіз буде такий, як і перший. Робила ж його ляборантка Держлябораторії, його своячка. Він скоренько написав до Держлябораторії, щоб прислали ляборантку для аналізу.

— Але кошти за повторний аналіз буде платити ваш завод, — грубо попередив Собельман.

— Безперечно, — погодився експедитор.

Прибулий ляборант трохи захмарив обличчя Собель-

мана, але не безнадійно. Цей також кілька разів допомагав Держторгові і отриманих святочних гостинців не повертав.

— Будьте знайомі, це ляборант Держлябораторії, — взнайомив Собельман Гната Кіндратовича.

Експедитор подав руку ляборантові, наче вперше зустрінулись. Він тріюмував. По обличчі ляборанта бачив, що той не підведе.

Аналіз розпочали дбайливо. Згідно “ОСТА”, варення визначається на гатунки відсотком нерозварених ягід у сиропові та відсотком легковідокремлювальної м'якоти від кісточок. Цю загадкову легустацію виконує лише ляборант власними зубами. З десяти окремих слоївків він набирив по ложці варення, потім цю пробу неквапливо, ягідка за ягідкою, клав у рот, смакував, розжовував і кісточку з ягід відкладав у дві мисочки. Ті, що легко відокремлювались, зварені, в одну мисочку, а недоварені — в другу. Гнат Кіндратович дивився на ляборанта, як він ворушив щелепами, і безмежно заздри. Та це ж такий фах, — думав він, — що його ніхто не перевірить. Хто ж може залізти в рот ляборантові і доказати, що та чи інша кісточка доварена?! Це ж виключно воля ляборанта!

Через півгодини ляборант, з'ївши всі одібрані проби, порахував в обох мисочках обгризені кісточку і дбайливо все це вписував на принесений з собою фірмовий лист паперу. Зробив арифметичні числення і написав висновок: «Варення признано за вищий сорт». Ляборант Держлябораторії підписав аналіз і передав експедиторові.

... Шістдесят чотири тисячі відвойовано — зрадів у душі Гнат Кіндратович.

Після аналізу варення перейшли до соків. Соки ж також були забраковані. Бракувало, мовляв, сухих речовин. Гнат Кіндратович не міг похвалитися яблуками, з яких на заводі видували сік, але ж його обов'язком було з поганих, недозрілих яблук продати доброякісні соки.

Пивниця Держторгу заповнена бочками. Гнат Кіндратович пригадував числа бочок з високим відсотком сухих речовин (бо й такі були на заводі), і просив ляборанта з них взяти пробу. Ніхто й не догадувався, що тут провадиться вибір. Справа ж бо в тім, що аналіз соків робиться хемічним способом, і ляборант сфальшувати не може. Вся надія на Гнатові Кіндратовичу. Він, ніби випадково, показував на розкидані бочки; робітник відбивав чопа, набирив скляною трубкою десять кубиків соку і зливав у слоїк. Відібравши проби з десяти бочок, ляборант Держлябораторії, в присутності ляборанта Держторгу, перевів аналіз. Прийшло до спільного висновку, що соки беззаперечно треба віднести до "першого сорту", так як і було зазначено заводом при продажу.

Собельман аж руками розвів, а Гнат Кіндратович дорікав йому за зайві турботи накинені заводові; за додаткові витрати на поїздку, змарнуваний час тощо.

З підписаними аналізами Гнат Кіндратович пішов до банку. Показав картотечниці свої повновласті, пояснив, в чому справа, і передав підписані аналізи.

— Я вас ласкаво прошу, гроші з рахунку Держторгу по рахунках соків та варення, переведіть Плодзаводові ще сьогодні, — підлесливо просив Гнат Кіндратович.

— Але ж сьогодні вже пізно, — промовила власниця каштанового волосся і суворого погляду. Її тон не віщував нічого доброго, і експедиторові зовсім не сподобався він, але коробку приготованої шоколяди з золотою стрічкою навхрест він таки сунув крізь віконце, і промовив:

— Очевидно, очевидно. Ну, хто ж буде надуживати працю молоденької красуні. Я лише сказав, а ви можете перевести й через тиждень. Бувайте здоровенькі! А це для вас, — сказав, просовуючи шоколяд через віконце далі. Взяв документи і вийшов.

Гроші з банку, як потім довідався, були переведені так само того ж дня.

Вдоволений вислідами своєї поїздки Гнат Кіндратович повернувся в Держторг. Треба було відмітити у відрядженні день приїзду в Слов'янське, розпрощатися.

Секретар уже складав до шухляди розкидані по столі справи. Московторг, Ленінторг, Уралторг, Сталінторг, — виднілися написи на вимогах слати продукцію. Службовці вже збиралися додому.

— Добрий день! — привітався експедитор, і подав своє відрядження.

— Здрастуйте, — відповів секретар, і глянув на відрядження. — Ви коли прибули?

— Сьогодні, — без надуму відповів Гнат Кіндратович. Можна було сказати, що вчора чи позавчора, але на цьому він не мав жодного зиску.

Секретар взяв ручку і відмітив: «Прибув 9-го березня». Прибив печатку і запитав:

— Коли думаєте від'їжджати?

— Курить! — сказав у відповідь Гнат Кіндратович, і підсунув до секретаря щойно розпочату коробку цигарок «Герцоговина». В секретаря від таких дорогих цигарок заскакали в очах зайчики.

— Дякую! — промовив, і витягнув одну цигарку, решту повернув.

— Залишіть собі, — відповів байдуже Гнат Кіндратович. Секретар здивовано підкинув бровами, ще раз подякував, і хутко заховав їх в кишеню.

— Якою датою відмітити ваш від'їзд? — солодко запитав.

— Я думаю трохи побути у вашому чудовому місті. Гарні тут околиці, чаруюча місцевість...

Десять днів, хочете?..

— Давайте десять, — погодився експедитор, і пустив собі над голову димок з цигарки.

Охоронець печатки поставив дату десяти днів наперед, засвідчив це своїм підписом та печаткою і ввічливо повернув експедиторові відрядження.

Подякувавши, Гнат Кіндратович вийшов. Тепер можна їхати додому, спати під вишенькою і отримувати добові та нічліжні за Слов'янське. Десять днів резерви... Можна б і на курорт махнути, та тепер холодно.

Проїжджаючи через Київ, Гнат Кіндратович таки не встояв перед спокусою. Зупинився, щоб купити додому гостинців. Дружина не звикла зустрічати його впорожні . . .

Біля магазинів ще звечера стояли довгі черги. По цих чергах-хвостах можна було орієнтуватися, як далеко ще до цього, щоб догнати капіталістичний світ, і завершити будову соціалізму. На провінції соціалізм остаточно "переміг", там черг немає. Черги на провінції ліквідовано дуже просто, більшовицькими методами: Не дати товарів! Тому Гнат Кіндратович воліє доганяти капіталізм, ніж мати завершений соціалізм. Він прибрав поважного вигляду, розмахуючи ділово-заклопотано шкіряним портфелем, йшов повз довгу, змучених недолею та безсонням, чергу. Обдерті, босі та голодні люди, різного віку та соціальних злиднів, мріяли про трикотову майку, дитячу сорочечку або моточок ниток, щоб підлатати штани. Ради цих незбагнених скарбів простоювали вони тут цілими ночами. Вічно переслідувані, в тупому страху, боязко гляділи на портфель експедитора, давали йому дорогу, пропускаючи наперед. В СССР портфель мав магичну силу. Не кожний грішний мав можливість його носити. За тією шкірою ховалися — повага, респект, влада, можливість. Чим більший і солідніший портфель, тим більша увага зосереджувалася на його власникові. Розгадавши цю таємницю, Гнат Кіндратович купив

— Не могу дати позаплянювого вагона... (ст. 24)

собі портфель, витративши на нього чимало карбованців. І тому-то йому давали всюди дорогу, хоч частенько бувало, що в портфелі лежала лише брудна білизна, загорнена в «Социалистическую Правду». Він чув за собою глухе рокотання пригнічених трудящих, але це не перешкоджало йому тиснутися до магазину.

— Мабуть, інспектор або контрольор, — хтось прошепотів.

— Ні, це з ГПУ, не бачиш, яка одежа... — сказав інший.

— Та й кепку, дивись, яким кандібобром тримає, — підтвердив третій.

Але вже всередині, біля прилавка, якась гостроязика жінка, мабуть, старорежимна ще перекупка з євбазу, заверещала по-соціалістичному:

— Слухай-но ти, куди ти прешся, мурзило? Повилазило тобі, що тут я стою! Га?..

— Я хотів подивитися... — почав експедитор, не виявляючи й крихітки провінційної розгубленості.

— Біжи подивися свої жінці ... (так і сказала вголос, куди б він мав подивитися!) — безцеремонно кричала перекупка, що зустрічала на своєму житті ще не таких, і поштовхнула експедитора ліктем.

Гнатові Кіндратовичу не випадало зводити дискусію з «лікнепом». Він гордо повернувся і відійшов на бік. Стояв і дивився, як на прилавок натискають жінки.

... Туг можна простояти так три доби... — подумав Гнат Кіндратович, і витягнув з портфеля дві пачки «Герцоговина». Ці цигарки дістав він свого часу в Москві. Носив їх з собою, — як принаду на рибу, — щоб десь дати і прорвати греблю. Біля нього проходив продавець. Експедитор всунув йому в руку цигарки. Продавець, мабуть, і ходив тут для «полювання». Призвичаений, видно, до таких сюрпризів, бо навіть і оком не моргнув. Кивнув лише згідливо

головою — і посміхнувся. Зайшов за прилавок і дивився на експедитора. Гнат Кіндратович мовчки, через голови сотні людей, показав пальцем на полиці, бо в галасі згубився б його голос.

Отримавши рахунок, заплатив у касі гроші, відібрав куплене і вийшов на вулицю. В пакунку були невимірні скарби: десять футболок, кольору зебра, відомої фабрики «Смерть капіталізму», три жіночих сорочки — «Геть сором», дві носових хусточки фірми «Культура», десять пар трусів з наліпкою «Догнати і перегнати», кілька мотків ниток без гарантії, та цілу пачку голок. Напридачу лежав кусок пахучого мила з витиснутою головою в профіль Леніна. Гордо стиснувши покупку, Гнат Кіндратович вдоволено поспішив на вокзал. Приїхавши в своє місто, несподівано зустрів на станції свого помічника. Той радісно кинувся йому назустріч, і заклопотано прошепотів:

— Гнате Кіндратовичу, біда!

— Що трапилось? Яка біда? — сполохано перепитав експедитор, і його гостре підборіддя раптом затремтіло. Він знав, що у цій «вільній державі» нетяжко потрапити в неволю. А коли вже його витривалий помічник збентежений, то це погана ознака.

— Я перевірів по картотечі картоплю на перевалочному пункті, — тихо сказав і озирнувся, — і уявить собі, що після вчорашнього відвантаження у нас мало б залишатися ще тридцять п'ять тонн картоплі...

— А її немає? — перебив експедитор.

— Навпаки! Сімдесят тонн більше.

— Як же це воно так? — заспокоєно запитав він, і тремтіння його бороди раптом ущухло.

Від цього він не хвилювався. Інша справа, — коли б когось з його родичів арештували.

— Знаєте, Гнате Кіндратовичу, така справа: від кол-

госпників ми приймали згідно з інструкцією. — зі знижкою на засміченість, прісохлу землю тощо, а при відвантажуванні це правило нехтували. Тому й надвигка така.

— Все в порядку, — засміявся експедитор. — В цьому місяці цей залишок треба ліквідувати. Треба відвезти начміліці тонну, всім уповноваженим НКВД, голові РВК, начальникові пашпортного стола, всім агрономам, службовцям міської Ради, словом, -- всіх владутримаючих обділити. Зробимо це — і розійдеться сімдесят тонн. Бож начальників тих у нас досить. Правда, ми з тобою трохи переборщили, але колгоспа чорт не візьме, в нього картоплі досить. Та не забудь послати дві автомашини на бойню, одну директору маслозаводу, директору млина, прокурору. Треба всюди приятеля мати.. Шофери можуть і собі взяти по тонні-дві, щоб заткати їм рота. Тепер я їду відпочивати. Не кажи нікому, що ти мене бачив, бо я до 19-го березня в Слов'янську, розумієш?

— Розумію, Гнате Кіндратовичу, — гукнув помічник і простягнув руку.

Двадцять першого березня Гнат Кіндратович з'явився у бюрі директора заводу.

— Гратулюю! Молодець! Чесне слово, молодець! --- в радісному захопленні тряс йому руку директор заводу і широ сміявся, показуючи свої жовті зуби. — І як це ти їх так обтяпав? Гроші, розумієш, вже на банківському конті. Всі до копійки, як виставлено було в рахунку. Та це ж, чот бери, успіх! Ти, мабуть, щойно з поїзда?.. Втомився?.. Іди додому, — два дні відпочинку даю! — термосив його директор надаючи й слова промовити.

— Дякую за вашу оцінку моєї скромної служби й обов'язку. Я справді щойно з потяга, хочу відпочити, — з повагою до себе відповів експедитор.

— Іди, голубчику, іди, відпочивай. Я твоєї прислуги не забуду. Ну, а грошей вистачило?

— Де там вистачило. П'ять тисяч ляпнуло, як одна копійка! — не моргнувши й оком, відповів Гнат Кіндратович.

— Нічого, нічого, повернемо. Сто тисяч врятував, є з чого повертати, — запевнив директор, і Гнат Кіндратович пішов відпочивати.

Через два дні на третій, Гнат Кіндратович сидів з директором і головбухом у замкненому кабінеті, — міркували, куди списати п'ять тисяч...

Залізничний квиток, любові та нічліжні, звичайно списуються на подорож і проводяться по реалізації. Але цього заледве тисяча натягнеться. Куди ж списати ще чотири?

Гнат Кіндратович пояснив, що ляборантові дав тисячу, хоч насправді дав лише сотню, його помічників також тисячу, ляборантам, що робили повторний аналіз, — п'ятсот, носильників в Києві за квиток — п'ятсот. Картотечниці — дарунок, з директором обідав, і т. д.

Під цим і "т. д." директор розумів, що експедитор купив щось для дому, але чи варто про це було говорити, коли справа так блискуче виграна. Тож сиділи і думали, ломали голови, як захвати кінці, щоб не було ні сліду, ні підозри.

— Є вихід! — промовив експедитор, перервавши голосні розмови директора з головбухом.

— Який? Кажі! — викрикнули обое і видивились на рятівника ситуації.

— В колгоспних льохах ім. Мікояна зберігається вагон свіжих яблук, — почав він воркітливим тоном. — Зберігають, щоб весною обмінати на пальне до тракторів, — продовжував неквапливо. Витягнув цигарки і запропонував. Всі закурили. Директор замилувано дивився на експедитора і чекав нетерпляче розв'язки. Головбух безнадійно хитав лисою головою, знаючи добре, що на заводі бензини нема й

понюхати, а Гнат Кіндратович, пустивши вгору кілька блакитних кілець диму, продовжував:

— На нафтохловищі за бочку вина можна дістати тонну пального, — сказав повільно і усміхнувся.

— Ну, й що з того? — скривився головбух, не розуміючи цієї заплутаної комбінації.

Натомість директор прояснів. Обличчя його зарожевіло, як після першої чарки. В таких справах він мав деякий досвід, але мовчав, даючи змогу експедиторові докінчити думку.

— Вагон свіжих яблук у Ленінграді сьогодні — двадцять тисяч карбованців, — і знову затягнувся Гнат Кіндратович пахучим димом.

— Знаменито! — спалахнув директор. Робіть, Гнате Кіндратовичу, даю вам вільну руку!

Головбуха ця маніпуляція лякала, хоч він уже в голові перевів на гроші і бочку вина, і тонну пального. Операція дуже вигідна, — щонайменше п'ятнадцять тисяч прибутку, — але: продасть він у Ленінграді яблука, гроші якась торговельна установа переведе через банк. Як же вибрати з банку гроші, щоб оминати записи в книгах? Ревізія дуже легко викриє незанотованість операції . . .

— Дрібниця, — зневажливо відповів експедитор. — Я вам привезу готівкою.

— О, якщо так, то я радо приєднуюсь, — заспокоївся головбух.

Наступного дня кметливий експедитор, він же, — хитрий і облесливий, — Гнат Кіндратович, — стовп, на якому обертається земля, — як про нього складалася в усіх думка, майстер на всі руки (про що всі знали), ласун на легку наживу (про що знав лише він), розпочав нову махінацію.

Втаємничивши начальника виноробного цеху в затія-

ний задум, вони поставили на місце двох бочок вина незаприбуткованих дві бочки свіжого соку і перемаркували бочки з вином на квашені огірки. Після того спритний експедитор офіційно виписав для власних потреб дві бочки квашених огірків, перевіз їх на перевалочний пункт, а сам пішов на нафтоسخовище. Звернувся до завгоспа нафтоسخовища, до свого старого приятеля, з яким лучила його не одна темна справа, з своєю пропозицією. Неписана умова швидко була прийнята з малими, непередбаченими експедитором, додатками.

Поперше — завгосп нафтоسخовища може дати Гнатові Кіндратовичу пальне на протязі кількох тижнів, бо більше, як одну бочку, 250 кг., на недоливі тижнево не можна “заощадити”. Запасів — немає. Ризикувати наперед — небезпечно, бо «літаючі бригади» з контролем можуть любого дня наскочити. Таким чином колгосп може брати пальне лише раз на тиждень по 250 кг. Гнат Кіндратович погодився, і поїхав в колгосп. Дві бочки вина передав завгоспові, який вміло заховав їх між бочками з нафтою.

— Ціна на яблука піросла, — сказав голова колгоспу несподівано.

— Як піросла? Всього два тижні, як ми з вами говорили . . .

— Говорили, а тепер, бач, треба переговорювати, піросла... Чому тоді не брав? — мовив дядько, поглажуючи свою потріскану руку.

— То чоґо ж ви ще хочете?..

— Ще хочу десять кілограмів цвяхів, — відповів баском широкоплечий голова колгоспу і сховав свою посмішку під короткострижені вусики. Експедитор зміряв хитрим поглядом неподатливого дядька, зідхнув уґолос, наче б портфель заґубив, і погодився. Після того поґнав коней, як навіжений, до Райспоживспілки.

Так, як НКВД має по всій країні широко розгалужену сітку явних і таємних агентів, так і підземний світ різних гатунків крутіїв пов'язаний між собою невидимими нитками для успішного ведення своїх махінацій, що в остаточному висліді падають додатковим тягарем на колгоспників і робітників.

В Райспоживспілці експедитор тиснув злодійську руку свого приятеля. Мова між ними не завжди була вишукана, дипломатична чи книжкова. Говорили просто, — грубо але по-діловому, чи пак по-купецьки.

— Степане Васильовичу, дай десять кілограмів цвяхів, потребую дозарізу!

— Якщо тобі на домовину, то дам. Інакше поїжджай у матушку-Москву за нарядом. Тільки май на увазі: напиши заявку, подай через райком, обком, крайком до наркома і через рік, а може, рік і дванадцять місяців, — получиш кіло, — говорив Степан Васильович, людина з темним минулим і невідомим майбутнім, що чвиркав крізь шербаты почорнілі зуби щохвилини.

— Кинь, Стьопа, це ж тобі не на зборах ОСО-Авіахему. Кажи, що хочеш?

— Так би й починав. Покажи, що ти приніс?

— На, закурюй! Більше нічого не маю.

— Куриш «Дніпрельстан»? Кури, кури, прокурюй нашу Каховку... — і взяв цигарку. — Ти питаєш, що я хочу? Зовсім мало: скриньку мармеляди, — у вас цією поганню всі кутки забиті, бутель вина, — тільки не мішай з водою, а долий краще спиртом, і п'ять слоївків варення, бо я маю хрещеника, — хай посмокче пальчики після вас.

— Ціна підозріла, але що з тобою робити. Давай цвяхи, а за своїм приходь, коли хочеш, на перевалку, — погодився експедитор. Він дав би вдвічі більше, коли б Степан Васильович був вимогливіший. Для нього мармеляд не мав справді жодної ціни, але в місті люди голодували.

Через тиждень валка підвід з колгоспними яблуками зупинилася перед брамою перевалки «Укрпромплодоовоч». Повітря, насичене ніжним ароматом антонівок, принадливо лоскотало нюх випадкових перехожих. Люди заздро зупинялися і нюхали повітря. Гнат Кіндратович торгувався з начальником станції.

— Не можу дати сьогодні позаплянового вагона. Я додав три вагони заплянованих до елеватора Заготзерна, а ви хочете позапляново, — аргументував начальник станції, здоровий як дуб чоловік, що по-дитячому згинався до експедитора. Він перед Гнатом Кіндратовичем багато чим був зобов'язаний.

— Аполон Аполонович! Десять підвід з яблуками в мене під брамою. Ви мене заставляєте розвантажувати, а потім знову навантажувати. Зайва робота... Кошти!..

— То чому ж ви мене не попередили?

— Не знав, Аполон Аполонович. Мене самого заскочили на тонкому. І головне, що вартість цієї всієї справи в тому, що вона не плянова, — прошепотів загадково експедитор.

Начальник станції вмить пригадав, що в цьому тиждні він отримав, — також непляново, — повну автомашину ба-роболі.

— Хіба дати вам пульманівський? Трохи завеликий... — з роздумуванням сказав начальник.

— Прекрасно! Давайте це корито. А я вже щось там з Ленінграду і для вас привезу, — значуче підкинув бровою Гнат Кіндратович.

Пульманівський вагон був знятий з лінії Заготзерна і підведений до перевалки. Гнат Кіндратович стояв на дверях і рахував скриньки, що зносили колгоспники.

— Не тягни яблук! — гукнув він з вагона.

— Це само випало, а врешті, — це ж наші, — відповів колгоспник.

— Були ваші, а тепер уже наші, — заперечив експеди-
тор, і слідкував за кожним.

Проте, як не слідкував, а одної скриньки таки браку-
вало. Хто вкрав — не знати. Украли її гуртом, щоб по-
пробувати яблук, які вирощували, але їсти не доводилось.

Вночі монотонний звук залізничних рейок остаточно
завмер за зниклим в темряві поїздом, що помчав у напрямі
Ленінграду. Залишив за собою, як спогад, ніжний присмак
колгоспних яблук. Пливли вони на північ туди, де не родять,
але де завжди їх вдосталь, не бракує.

Всюди по ленінградських магазинах з'явилися свіжі
яблука. Своім пахом пригадали вони кістякам козаків тих,
що загинули в трясовинах при будові Санкт-Петербурга,
про рідний край, про запашну Україну.

Гнат Кіндратович заклопотано вибирав дарунки. Ди-
ректорові, що любив хабарі, як кіг сметану, — коверкото-
вий костюм. Головбухові, що, наче міль, роз'їдав народні
гроші, — мольове пальто. Начальникові виноробного цеха,
— годинника, хай, мовляв, слідкує, коли ферментують со-
ки і перетворюються у вино. Парторгові — сорочку; шу-
кав втихомирливу, як для божевільного, але не знайшов.
Начальникові станції — черевики з ленінградськими ніска-
ми, щоб і надалі спокушав його Ленінград. Начохорони за-
вода — темні окуляри, щоб, приглядаючись до бочок, ще
менше бачив. Словом, Гнат Кіндратович нікого не забув,
нікого не обминув. Кожному подарував щось за службовим
рангом. Секретареві комсомола, що любив заглядати у кож-
ний куток, купив кусок мила і галстук; може, повіситься,
думав. Дружині — черевики на високих підборах, щоб мен-
ше бігала. А собі... Ну, звичайно, в першу чергу лайкові
рукавички, щоб після кожної нової операції слідів від

рук не залишалося. А потім накупив, без особливого призначення, купу дрібничок: хромові чобітки “джімі”, синє галіфе, хутряню доху з сибірських собак, хутрянний кашкет до комплекту, бостоновий костюм, вовняне пальто, сірий капелюх з гаслом «дайош Європу», і нарешті, — шовкову білизну. Головне, що на ній, як казали, воші не тримаються, а це дуже важливе для того, хто їздить у советських ~~про-~~онах . . .

Експедитор уже повертався, серед метушні прохожих, обвішаний пакунками, в готель, як на вітрині побачив патефон. Спокуса, це явище, яке важко перебороти, особливо, коли в кишені є хабарні гроші. Зайшов, купив патефон і десяток платівок; між ними і серенада, і романс «Не люби мене за деньги», і марш комсомольців, що захоплював відкривати квітучий рай в холодному Сибірі. Словом, все мистецтво советського реалізму. Охоплений безмежно радістю, він раптом пригадав, що в Ленінграді має веселеньку знайому вдовичку, з якою давно вже не стрічався. Чому б не побавитись в неї з патефоном? Чому б не попити малинового чайку, яким вона завжди частувала?..

Юля Кирилівна зустріла його з розпростертими руками, щиро і радісно. Зашумів “руський винахід” — самовар, — з’явилося українське варення, кримські помаранчі та польська ковбаса. За тихою розмовою в приємному товаристві, спливав вечірній час. Удовичка оповідала, як вона тягне своє жалюгідне існування. Вона приїхала з далекого сходу, де її чоловік, командир РККА, помер від невдалої операції апендицита. Як удовиця по командирові, хутко розтратила всі заощадження, змушена була шукати праці. Дали їй нікчемну роботу...

— Що саме? — співчутливо запитав Гнат Кіндратович.

— Не лякайтесь, — засміялась вона. — Працю дали мені знамениту!

— Яку саме? — зацікавлено перепитав Гнат Кіндратович.

— Продавати пиво...

— О-о! — розпучливо простогнав Гнат Кіндратович.
— І ви вважаєте, що продавати пиво п'яницям, пройдисвіт-там і жінкам без певного фаху, та ще, може, в нічну пору, — це приемність, що дає людині задоволення?

— Але добре платять.

— Яка ж ваша місячна платня?

— Сто сорок карбованців.

— Ха-ха-ха!.. — розреготався експедитор. — Ви мене розсмішили.

— Але праця легка і... прибуткова, — загадково, при-мруживши сині оченята, сказала Юля.

— Ну, які там можуть бути прибутки, — безнадійно махнув рукою Гнат Кіндратович, і подумав про свої при-бутки.

— Для мене вистачає, — весело ствердила удовичка і провела маленьким язиком по своїх рожевих устах, наче щойно смакувала медок.

— На чотири карбованці в день не розбіжишся... — зневажливо відповів експедитор.

— А сорок чотири — не хочете? — перепитала Юля.

— Та й звідки?..

— А з недоливів . . .

— Як то з недоливів? — вдаючи, що не второпав, Гнат Кіндратович, присунув ближче стільця.

— От «деревня»! То ви не знаєте, що таке недолив?.. Послухайте. Отримую я бочку пива, — п'ятсот літрів. До каси мушу здати шітсот карбованців (по ціні шітдесять копійок півлітрова кварта). Тисяча півлітрів з бочки. А так, як я наливаю, з піною, то з бочки надоюю не тисячу кварт, а тисячу сто, а то й тисячу сто п'ятдесят. Себто, продаю піну за пиво, і мені залишається, як не шітдесять, то де-

в'яносто карбованців за вечір прибутку з недоливу. Тепер вам ясно?

— О-о-о! То недолив — золоте діло! Вам і лікар міг би позавидувати.

— А ви що, думаєте, що лікар найбільший злодій? — лукаво посміхнулась Юля.

— Це вже давно встановлено. Хіба-що, може, цар більший, але царя тепер нема, а про його заступників я не висловлююсь.

З розповіді вдовички він зрозумів, що в Ленінграді надувають людей у пивних недоливам, прихвалюючи добру якість пива тим, що воно піниться, а про «жонатє» пиво — тут ще не знають... Підживившись, Гнат Кіндратович запросив Юлю в театр.

— З квитками тяжко, — попередила Юля.

— Дістанемо, — впевнено відповів Гнат Кіндратович і поміг їй одягтися.

Давши десять карбованців за “послуги”, Гнат Кіндратович швидко роздобув квитки. Заля переповнена, місця зайняті. Хоч поза театром існувало пролетарське життя, але в театрі його тяжко було помітити. Гарний одяг жінок, товсті шиї партійних заправил-бюрократів, ніжні пахощі парфумів, переносили дійсність в далеке минуле, якого тепер немає ні на фабриках, ні в колгоспах. Театральна публіка жила тим самим щасливим ленінградським життям, що й колись було в Петрограді та Санкт-Петербурзі. Лунав дзвінкий сміх, веселі розмови, гриміла прекрасна музика, тисячі електричних ламп освітлювали життєрадісні обличчя. Порт'єри з лож звисали тяжким червоним оксамитом, ховаючи за собою тих, хто кров'ю людською їх окрасив. Десь тут і мого батька є часточка праці... — думав експедитор, розглядаючи цю вимріяну розкіш.

— Як вам подобається наш театр? — запитала Юля.

— Знаменитий. А скільки він приносить прибутку річно державі?

— Прибутку? Ні копійки! Держава ще докладає...

— Е, то це, виходить, дефіцитне діло. Я б тут пивну зробив. В пивниці б влаштував льодовню, щоб пиво більше пінилось. Поставив би довгі столи, обслугову з артистів і артисток у білих сукнях за столами б розставив, і музику найняв би. От тоді б і заробіточок був.

— А мене взяли б продавальницею? — сміялась Юля.

— Очевидно, але за касою сидів би я сам, — відповів ніби жартом, але поважно Гнат Кіндратович.

Йшла опера «Аїда». Але Гнат Кіндратович сидів і в думках підраховував, скільки б то столів змістилося вздовж залі театру, а скільки впоперек. Скільки бочок «жонатого» (розведеного водою і підсиченого спиртом, щоб задержати відповідний відсоток алкоголю) пива розходилося б тут. Яку кількість довелося б тримати обслуги. Де найкраще було б примістити музикантів...

Повертаючись з театру, Гнат Кіндратович зайшов у нічний магазин і купив підвечірок. Вино вибирала Юля.

На другий день Гнат Кіндратович встав не зовсім рано. Попрощався з Юлею, ще дещо купив, сів у поїзд і поїхав додому, вдихаючи з насолодою свіже повітря, що вдиралося крізь відхилене вікно м'якого вагона. Він мрійливо перегортав у пам'яті світлі моменти проведеної комбінації з яблуками; щасливі наслідки розпирали гаманця! Але Гнат Кіндратович заздрив добробутові російських міст. Тут бо життя гостро різнилося від життя в Україні. Тут більше достатків, менше черг біля магазинів, нема нужденних, нема на вулицях пухлих від голоду, менше обдертих. Він навіть не стрічав тут облич зажурених людей. Тут не відчувалося так тягару советської дійсності.

Приїхавши додому, роздав Гнат Кіндратович дарунки.

Кожен йому влячно заглядав у вічі, дякував. тиснув руку і бажав успіхів.

— З таким, як ви, ніде й ніколи не загинеш! — вихваляли експедитора в очі й поза очі його приятелі темних комбінацій.

Крадіж та хабарі перейшли в культ, в життєвий засіб; віртуозність в застосуванні їх перейшла всі феноменальні уявлення. Особа, запідозрена в цьому суспільному злі, зовсім не вважалася в очах суспільства злочинцем. Навпаки, — така особа викликала лише заздрість. Тож крали усі. Починаючи від безпритульного на базарі, що тікає з краденим яблуком від перекупки, і кінчаючи кремлівським диктатором, Сталіним, що крав узаконеним шляхом прибуткову вартість колгоспника та робітника. держава карала лише за дрібні крадіжки — селян та робітників. Крадіжки великих розмірів державних заправил завжди приховувалися хабарами.

На соціалістичному заводі відбуватися урочисті збори працюючого пролетаріату. Потрібно було вирішити надзвичайної ваги проблему. Отримано дві лікувальних «путьовки» на курорти в Одесу і Ялту. «Путьовки» безкоштовні. Одна для важко хворого на легені, а друга — на ревматизм. І туг голова завкому ламав собі голову, кому їх дати. Відомо ж: в країні квітучого комуністичного добробуту не дозволено нікому хворіти. Людина не може хворіти; вона здібна лише симулювати... Це всі знають в ССРСР, і до гробової дошки ніколи ніхто не наважиться хворіти! А тут явна контрреволюція: присилають «путьовки» для хворих!

— Згори порушують трудову дисципліну! — гнівався голова завкому і спльовував сердито.

Але, хоч-не-хоч, «путьовки» незаперечним доказом ле-

жали на столі і їх треба було дати хворим, та ще й кращим робітникам — як було рекомендовано в листі.

— Товариші стахановці! Хто з вас почуває себе безнадійно хворим і хоче поїхати лікуватися на пролетарський курорт, відніміть руку?! — гукнув голова завкому.

В робітничому клубі панувала мертва тиша. Хтось лише пошепки сказав до свого сусіди позаду Гната Кіндратовича: “Хоче спровокувати, зараза, щоб ганьбити потім на зборах...” — “Цссс...” — почулася відповідь, і пролетаріят не наважувався більше порушувати соціалістичної тиші на зборах.

Комуністична верхівка устами робітничого батька, голюви завкому, знову запитала:

— Признавайтесь, товариші, — хто має нікудишні легені або покручені ревматизмом кістки?

Таких не було. Признаєшся, що маєш сухоти, — викинуть з роботи, позбавлять харчової книжки, мовляв, — «не робиш — не їж!». Робітники це знали.

Голова завкому, Уткін, повернув своє качине обличчя праворуч, ліворуч, потім прямо себе, зупинив свій пташиний погляд на сухому, як тараня, старому кочегарові, багатодітному Морозові. Він довго й пильно приглядався до обраної постаті кращого робітника на заводі.

— Товариш Мороз! Ви чого спускаєте очі додолу, як засватана красуня, га? Що, ви не хочете поїхати відпочити та підлікуватись?

— Воно б то... Я б поїхав, — тихим голосом почав збентежений Мороз, — але в мене нема грошей на квиток, а крім того, я, як і кожний робітник, маю двотижневий відпуск, “путівка” ж місячна. Я не можу свою родину лишати на два тижні без хліба, — і сів.

— Дійсно, цьому треба було б поїхати. Глянь, який він... Сорок років кочегарить... — сказав хтось.

— Не чув, хіба, що не має грошей на квиток?! — відповів хтось інший.

— Товариші! Мені ніколи з вами тут марудитись. Хто надумається з стахановців поїхати і принесе від лікаря довідку про хворобу, хай зайде до мене. На цьому збори закриваю, — закінчив голова завкому партійним тоном, і всі почали розходитись.

Спокуса поїхати на буржуйський курорт вабила кожного пролетаря. Але де взяти грошей на залізничний квиток, бо “путьовку” більшовики дають безкоштовно. Хто буде заробляти на харчі для родини? Ця проблема дошкульно гнітила кожного робітника ще від жовтневої революції. Та все ж таки декілька заявок до завкома вплинуло, бо хворих на заводі було чимало; особливо ревматиків, що постійно працювали в мокрих та холодних цехах. Хворих на сухоти також було багато, але ті боялися виявляти це, щоб не вигнали бува з роботи. Але й від сухотників поступило дві заявки.

На засіданні завкому всі заявки були відхилені. Хворі не належали до загону кращих робітників.

Гнат Кіндратович комбінував. Думки про одеське підсоння, телленький пісочок, роз'їдали його, як шашель. Він шукав особистої зустрічі з Уткіним. Зустрів його зовсім випадково.

— Уткін! Товариш Уткін! Мое для вас вишануваннячко! — привітався з головою завкому. — Як там суспільно-політичні та робітничо-заводські діла?

— По-ленінськи... Біжу оце в робселькоп. Може, якусь одежину дістану для сина. Хоче їхати з піонерами в Москву, на екскурсію, та немає в чому . . .

— Одежину? Шкода, я ж міг привезти з командировки! На другий раз пам'ятатиму. А тепер, може, зайдемо попробувати ульянівського пивця? — і моргнув бровою.

— Як на те, бачте, не захопив грошей з собою, — зні-

— Та це, мабуть, перереєстрація... (ст. 44)

яковіло відповів скупий Уткін, і благально глянув на експедитора.

Гнат Кіндратович давно знав Уткінову влачу, що любив випити дурнички, а пив він, як справжня качка з породи індійських бігунів.

— Дрібнички життя! Сьогодні я частую, — і зайшли обидва в темний куток пивної.

За четвертою квартою пива Гнат Кіндратович, ніби байдуже, запитав:

— Як там у вас з тими путівками? Розподілили вже?

— Ви хочете? — жваво запитав Уткін.

— Якщо нікого не знайдеться більш заслуженого, і щоб не пропала невикористаною, то... Бо знаєте... кістки в мені, як камінці в торбинці шарудять! Ночами від мого стогону жінка спати не може. Ну, вип'ємо ще по одній . . .

— Подайте заявку. За ваше чутливе ставлення до мене і до заводу, я все зроблю для вас. Я ж розумію... Якраз в Одесу путівка вільна. В Ялту, думаю, сам поїду...

— І правильно. Нащо бідного робітника вводити на витрату часу і грошей? — підтримав комбінатор голову Завкома, і випили.

Вечером Гнат Кіндратович напакував у кошик варення, вина, повидла і відправив до лікаря на квартиру. Ранком зайшов на оглядини. Лікар улесливо привітався і запросив позачергово в кабінет.

— Вам що, Гнате Кіндратовичу? — запитав.

— Маю путівку на Куяльник. Вимагають діагнозу, що констатував би ревматизм. Інакше не пустять.

— Гм... ревматизм? Це паскудна хвороба. Запобігливе лікування ніколи не зашкодить. Ану поверіть руку... так, так... ще раз... А тепер ногу. Ні, ні — в цей бік. Так, так — у вас ревматизм суглобів, — і написав довідку з великою червоною печаткою.

Незабаром, одного весняного ранку, Гнат Кіндратович,

у новенькому, синьо-бостоновому костюмі, у випрасованій білій як сніг, сорочці, в червоному з блакитною амфібією галстуку, купленому в комісійній крамниці, стояв на порозі заводської контори і щиро тиснув руку директора. Голубух і голова Завкому посміхались збоку.

— Пильнуйтеся там, на глибоке не пливить. Шануйте здоров'я... Тримайтесь старших жінок, бо молоді підведуть, обдурять... — повчали його друзі. — Тримайтесь шатенок, в них більше калорій! — кинув на останку директор, ласун на молодичь.

Під'їхала автомашина, експедитор поклав у "кузов" фібровий чемодан з додатковими костюмами та купальним приладдям, махнув купленим в Ленінграді капелюхом, і поїхав на Куяльник.

Пляж був багатолюдний. Житплоща тут ще більше ущільнена, як на робітничому "посьолку" Донбаса. Совробітників тут набилося більше, ніж колись буржуїв. П'ятирічка росту бюрократизму — перевиконана. Під легенькими парасольками, під мальовничими наметами, а найбільше під газеткою "Фізкультурник", де стояло гасло, «Відпочинок — запорука здоров'я», лежали чоловіки й жінки у вільних позах, виключно неодружені або повдовілі з котрогось з черги одруження. Ховали в холодок свої мудрі голови, виставляючи на показ одеському палючому сонцю свої дебіло вигнуті спини, чоловічі грубі карки, тендітні жіночі ніжки, розкішні круглі стегна, тугі й позбавлені пружності перса, та інші пристійні й непристійні частини гомо-анатомії. Дехто прикривався коротенькими штанцями або куценькою спідничкою, але більшість, дотримуючись режиму заощадження, прикрившись пухкенькою долонею, бігли в

затоку, плигали в цілющу воду і охолоджували та розминали виплекані й залежані фізіономії.

Гнат Кіндратович прийшов з нерозлучним портфелем. Виголоне його обличчя лисніло на сонці, а тонкі, неробочі, руки були такі, як і у всіх інших курортників. Він прийшов у трусах, гумових тапочках на босу ногу та поверх себе накинув халат з китайськими візерунками. Курортна спека. Він знайшов вільне, короткувате місце, розгорнув цілющий пісочок, насичений недокурками, сірниками та іншими рештками цивілізованого життя курортників, і ліг в кувельце, як ведмідь у барлозі. Течку гередбачливо поклав під голову і простягнувся. “Ох, яка ж чудова сонячна купіль!” — подумав, і відчув дотиком великого пальця правої ноги щось м'яке.

— Товаришу! Заберіть свої спортсменські ходулі! — почув Гнат Кіндратович непривітний басок. Підвівся і побачив опуклий, як у здутої корови, живіт, що його він, нехотячи, торкнув ногою. Власник живота мав сім футів завдовжки і заліг площу контори жилкоопу.

— Вибачайте, перепрошую, — промовив Гнат Кіндратович і перемінив позу, — повернувся головою до живота. Запропонував цигарку з коробки «Герцоговина», познайомились. Власник живота мав широчезний лоб, буйну щетину, з непокірним чубом, бичачу шию і тупий, нереагуючий погляд. Він зневажливо подивився на експедитора своїми риб'ячими очима, але не сказав ні слова. Щоб розворушити цього буйвола і нав'язати розмову, Гнат Кіндратович почав розповідати про себе. Очевидно, все що він розповідав, було вигадане, перебільшуване, фантастичне. Правди прийнято не говорити, та й ніхто його перевіряти не буде. Підкреслив лише, як то він допомагає людям, як стає багатом в пригоді.

— Я також дещо маю, дещо можу, і біля мене деякі люди “гріються”, — нарешті скупю видушив зі себе Дов-

гополов. — так звали нового приятеля. — Часто подорожуючи, простудився, і змушений оце був на власні гроші “путьовку” купити. Дев’ятсот карбованців здерли, сучі сини, злодії, але — здоров’я вартніше . . .

— А все ж таки, який ваш фак?..

— Ви знаєте, що Бім сказав Бомові?

— Ні, не пригадую . . .

— Бім запитав Бома: “Що ти робиш?” Бом відповів “Братові помагаю”. “Ну, а брат, що робить?” допитувався Бім. “Брат? Брат нічого не робить”... — розповів Довгополов без найменшої тіні усмішки.

— Це добре, але ж зубам щось треба, щоб мололи?

— Безперечно, треба. Та ще й добре. Тому я два місяці в рік продаю свою силу і здібності ринкові, — сказав Довгополов, і замовк. Повагався хвилину, задумливо глянув на експедитора і неохоче продовжував: — Восени я їду в колгосп і замовляю кошики. Звичайнісінькі кошики, плетені з рогами колгоспниками, ті, з якими жінки ходять на базар купувати гнилі нитки з ширпотребу, або продавати останні яєчка від залишеної владою курки. Над цими кошиками довгими та нудними зимовими вечорами, колгоспниці сліпають до отупіння, і за це мають «трудні дні», я б сказав — дурні дні.

— Що ж ви на цьому маєте? — запитав навпростець нетерпеливий комбінатор.

— Дещо маю. Купую по півтора карбованця, а продаю по два з половиною.

— Ну, заробіток незавидний, громіздка штука, — зневажливо кинув експедитор.

— Купую разом десять тисяч штук . . .

— О-о? — перебив його комбінатор.

— Тисячу карбованців коштує перевозка . . .

— Яке здирство! — знов перебив гнівним вигуком Гнат Кіндратович.

— Так, здирство. Начальнику станції у Вінниці п'ятсот карбованців за дозвіл, що подасть на глуху станцію, Тюшки, порожній вагон. В Тюшках вартовому станції — сотню; навантажити — сотню, розвантажити в Одесі — теж сотня; “нічним шурам” в червоних кашкетах — дві сотні, ну й сама перевозка — сотню карбованців, — закінчив Довгополов.

— Оце житуха! — потер руки експедитор. — Не потрібно їздити в Ленінград, Баку чи Слов'янське. Просто — йди в колгосп, який не знає дороги в Одесу, і за два-три місяці маеш десятки тисяч в кишені, та й грійся в пісочку на березі моря цілий рік!

— Це сміття. Мої товариші мають влесаєтеро більший «ладут», — сплюнув Довгополов.

Повз них пройшов довгобразий, з золотими спереду зубами, молодий хлопець і привітався.

— Це він до вас? — запитав експедитор.

— Мій приятель, — мрійливо відповів Довгополов, і повернув другий бік своєї шкарадної комплекції під палке проміння сонця й додав: — хороший парень.

— Це про кого?

— Про того, що пройшов. Підмітайло в адресному столі, діла робить — золоті! Треба кому пашпорта, — що втече з Сибіру чи з тюрми, — він допоможе, бо співчуває; сам же з безпритульних. І не дорого! Не те, що в Москві, на Сухаревці... Там треба п'ятсот, ще й без приписки, та й пашпорт всунуть з підозрілими серійними літерами, а цей — чесно. Триста карбованців, припише в Одесі і видасть пашпорт з серійними літерами, що не ховають в собі жодної підозри*).

Гнат Кіндратович увесь поринув у слух. Вся його ува-

---

*) Пашпорти в ССРСР мають серійні літери, що ховають зашифровану біографію власника.

га була зосереджена довкола справ, які йому і в голову не приходили раніше. Тепер він боязко відсувався від сусіди й підозріло слідкував за його рухами. Сусід це завважив.

— Ви мене не бійтеся, я сам з бувших блатних. Але, залишив цей непевний фах. Дуже часто морду били. Залишив разом з Льонькою, — може, чули, — Льонька Утьосов? Мій товариш. разом на Дирибасівській “промишляли”. Він тепер, сучин син, сталінець. Самому вусатому в Кремлі співає... Решта — розбіглись. Хто в міліцію, хто в партію записався, а я собі обрав “вільну професію”. Дехто, правда, чкурнув з білопогонниками закордон, і уявіть собі, — пишуть, що там не потрібно доучуватись... Одеса, як видно, скрізь побиває рекорд...

— Ну, а Утьосов, пише до вас?

— О-о! Утьосов! — і сусід тоскно зідхнув. — Він, сучин син, забув за мене. Сидить, гад, у розкошах, а за «паханів» і не згадає. А скільки їх загинуло через нього, сукиного сина! — сказав з тугою в голосі Довгополов, і поринув в задуму.

— Ходім, скупаємось, — запропонував Гнат Кіндратович.

— Не люблю води. Сонце для мене — матінка, а вода — мачуха. Я полежу, ідїть самі.

Гнат Кіндратович нерішуче піднявся, кинув прощальним поглядом на портфель, і пішов. Викупався і швидко повернувся назад. Довгополов спокійно вигрївав спину. Портфель і халат експедитора лежали на своєму місці.

Обідати пішли разом. Сїли за одним столиком. Довгополова в їдальні всі знали. Йому першому приносили. Потім він попросив добавки; йому все смакувало... Часом молоденькі офіціантки пускали на його адресу прикрї колючки за його ненажерливість, але він цим не переймався. Разом ходили на прогулянку і там зустрічали гарних одеських дівчат, що підходили до курорту з виразним «загобити»...

— Якщо треба буде кому паспорт, то присилайте до мене, — сказав Довгополов на прощання і дав свою адресу. Його термін лікування скінчився. Гнат Кіндратович залишився сам. Купався в Лимані. Ходив на зустріч з дівчатками, з якими познайомив його Довгополов, сам і обідав у їдальні. Набравшись сил, відпочивши, свіжий і запалений на сонці, повернувся додому і поринув з головою в нові справи. А справ було чимало...

Залишаючи курорт, він не дивувався, що ні одного чоловіка, ні жінки він не зустрів тут з мозолями на руках. Тут для робітника і селянина нема чого робити...

Місто, в якому жив Гнат Кіндратович, було велике, — повітове місто. Лежало воно на березі забрудненої каналізацією, гнилої і мілкої річки, з якої вчорами доносилося жваве кумкання жаб. На сході міста стояла старенька залізнична станція.

Населення міста складалося з обміщаних робітників, з робітничених селян, трудової інтелігенції та — органів безпеки.

Кожен був зайнятий, як муравель, своєю працею. Дарма, що таке різноманітне населення, проте воно жило у зразковій згоді, дружній злагоді, мирно і гармонійно. Так, як може жити населення тільки в “дружній сім’ї народів”. Обміщанені робітники торгували, робітничені селяни працювали на виробництвах, в радгоспах та колгоспах, трудова інтелігенція підраховувала відсотки виконання пляну, а органи безпеки пожирали всі плянування. Стоячи на варті здобутків жовтня, вони берегли державну власність, щоб, бува, крім них, ніхто її не розкрадав.

Часом доводилось органам безпеки з “дружньої сім’ї народів” по-дружньому когось арештувати, безцеремонно

посадити, і безапеляційно вислати на північ до бліх ведмедів. Але від цього зовнішня гармонійність «мирного співжиття» не порушувалась. Так би воно, може, було б аж до цього часу, якби... не злодій.

Злодій порушив поетичну прозу міста. В уславленому чеснотами місті раптом об'явився злодій. Обікрав крамницю. Соромно признатися, що, в країні соціалізму — злодії. Навіть семирічний школяр, йдучи зі школи, і почувши про крадіжку, вилаявся «всеобщим матом».

Раніш ніколи такого не траплялося в цьому місті, а тепер, при советській владі, відколи Червонопрапорний, орденноносний, ім. Леніна, завод почав виробляти, нагороджені на “Всесоюзній виставці” в Москві, замки зі складним советським механізмом, — раптом крадіжка. Замки, чудозі замки, з більшовицькою зовнішністю та соціалістичним змістом, повішені на дверях крамниць і магазинів, відганяли не лише випадкових ласунів державної власности, а й навіть приїжджого, фахового злодія, з Одеси. Замок — солідна праця советської індустріялізованої країни і, раптом, злодій відімкнув цей замок і обікрав крамницю!..

Міліція на ногах. Комсомол, вірний помічник в донощитві й розшуках, оголосив штурмовий похід. Все населення змобілізовано на боротьбу із злодійством. Тюрму напхали десятками людей, і всі вони призналися в крадіжці, але нові й нові підозрілі, що при допитах признавалися, — доповнювали тюремні камери.

А коли вже справа була органами безпеки абсолютно в'яснена і закінчена, раптом з'явився добровільно ще один злодій. І на цей раз признавався в крадіжці без вишуканого більшовицького допиту. Він обікрав крамницю. Просто, пожартував . . .

Правда, злодій цей був миршавенький, безпритульний з місцевого будинку, але ганьба за цей сакраментальний вчинок лягла на населення всього міста.

Всіх арештованих в цій справі, що визнали були себе винними в крадіжці, з поламаними ребрами, попідриваними нігтями, повикручуваними руками, з синьцями під очима довелось випустати на волю. Арештували ж справжнього злодія.

Щоб відібрати охоту іншим до крадіжок в країні широкого достатку, неперевершеного добробуту; в країні зразкового соціалізму. — суддя вирішив покарати злодія показовим судом. Прилюдно, суворо і жорстоко! В науку рожденим і ненародженим злодіям.

Суд призначено на неробочий день в найбільшій залі міста, в клубі ім. Крупської. Ця культурно-виховна цитаделя мала над дверима голосний напис: «За культурну революцію». Це гасло, за яке боролася Крупська все своє життя, не маючи часу й зубів почистити.

Місцевий часопис, «Соціалістична перемога», великими літерами на першій сторінці закликав широкий загаль населення прийти неодмінно на показовий суд.

Заля переповнена. Районове та міське начальство зайняло крісла першого ряду, як і належить начальству в країні скасованої нерівності. Далі сиділи, куняючи, зігнені дідуся, згорблені бабусі. Молодь, регочучи, підпирала плечима стіни, кому забракло крісел — стояли ззалу.

Урочистим вигуком оголошено, що прийшов суд. Зробилось тихо, як у мазниці. Навіть дівчата перестали соняшник лузати. Міліціонери привели злодія. Не злодій, а сміття, шмаргач, тільки чуб на голові, як грива в лошака. Стоїть, білками водить та посміхається чорними зубами.

Почався суд.

Суддя запитав:

— Розкажи, громадянин Скалозуб, як ти обікрав крамничню? Хто тебе до цього намовив? Тебе ж в Безпритулку партія виховувала на доброго комсомольця, щоб ти, як ви-

ростеш, міг бути почесним членом комуністичної партії, а ти, — красти?

— І буду, громадянин суддя. — впевнено заявив Скалозуб, — зразковим членом партії, буду, даю вам чесне слово піонера! А красти мене ніхто не намовляв, сам я піонерським інстинктом додумався в Безпритулку. Іду я одного разу містом, розглядаюся, а їсти хочеться, — наче собаки гавкають в животі... Дивлюся, а на дверях кондиторської висить великий замок, не замок, а, можна б сказати, соціалістичне непорозуміння... нікудишній кусень залізяки. Подивився я на нього, і в мене раптом зродився геніальний плян, можна б сказати, творча ініціатива. Зайшов я в ларьок (крамницю), стягнув непомітно в рукав моток шовкових ниток. Вони тонкі й міцні...

— Почекай, почекай! — перебив його суддя, — в якій крамниці стягнув ти ці нитки?

— В тій, на розі Сталіна, на кінці Паризької комуни, там, де торгує Маруся та, що від трьох чоловіків одержує аліменти.

— Ну, ну, давай далі, — підганяв суддя.

— Скрутив я з цих ниток міцного шнурка, зробив петлю, встромив її цвяхом в отвір замка, покрутив, потягнув, і замок відчинився.

— Це дуже цікаво, — заінтриговано промовив суддя, — а, чи можеш ти продемонструвати цю операцію, ось тут, публічно?

— Чому б ні! — викрикнув Скалозуб, — двадцять раз продемонструю, як треба! Давайте ось шовкових ниток, цвяха і замка заводу ім. Леніна.

Замок, моток шовкових ниток і цвях приніс міліціонер. Суддя подав все це Скалозубові. Злодій розпустив нитки, зсукав шнурок, зробив петлю і почав її цвяхом впихати в отвір замка. Всі приглядалися. Крісла рипіли під натиском тих, що натискали ззаду. Начальство, що сиділо спе-

реду, відпихало задніх. Прокурор перехилився через стіл, суддя, для зручності, відсунув крісло і, стоячи, стежив за кожним рухом пальців злодія. Не спускали цікавих очей з рук злодія і ті, що сиділи на передніх кріслах. Фіксували всі дегалі спритних пальців. Нарешті, злодій потягнув за шнурок, і замок відчинився.

— Ах, як це просто робиться! — здивувалися в передньому ряді.

— Розкажи тепер, громадянин Скалозуб, як ти крадені харчі переніс з крамниці в Безпритулок і як непомітно заховав їх під своїм ліжком?

— Зовсім звичайно. Поносив на плечах. Я вивідав, коли начальник міліції пішов у кімнату нашої виховательки, підслухав все, і як вони вже було полягали . . .

— Це не по суті справи! — перебив його прокурор. — Говори конкретно.

— Та я ж і почав про “конкретне”, бо про “суть” пізніше буде мова.

Але суддя не дав йому більше слова. Справа була ясна. Суд закінчено. Винесено вирок: “П’ять років у виховній колонії для малолітніх”.

— Дякую! — відповів Скалозуб. — Я туди давно вже хотів. Там мій “кореш” перевиховується . . .

На другий день населення міста було сполохане, наче від пожежі, або землетрусу. Вночі всі крамниці міста було обкрадено. Вся міліція бігала, рознюхувала, допитувалася. Пронизливому начальникові карного розшуку прийшла надзвичайна думка. Він побіг до крамниці, що на розі вулиць Сталіна й Паризької комуни, до Марусі.

— Товаришко Марусю, скажіть, будь ласка, хто у вас учора купував шовкові нитки? Чи маєте ще кілька мотків?

— Ви теж хотіли? Шкода, учора розпродала всі. Три роки лежали, з місця на місце пересувала, бо, як відомо, у нас шовку, — капіталістичних витребеньків, — немає, то

люди й виток цих не потребували, а вчора, як хлинули, — до однієї розпродала. Зайшов голова земвідділу, але йому вже не стало. Першим прийшов суддя, Орлов, купив два моточки, потім забіг його секретар, — взяв один, ще пізніше поступив прокурор, — попросив три; останній моток купив голова райвиконкому. Та ви не турбуйтеся, — вмовляла його Маруся, — я напишу, і за днів два привезуть.

— Ні, не треба, дякую, це я так, для цікавості. Але виток більше не замовляйте. Бувайте здорові, — і вийшов.

Цим разом злодіїв не викрито, хоч ціле місто догори ксренем перевернули. Всі крамниці Держторгу зняли замки вироблені Червонопрапорним заводом ім. Леніна, нагороджені на Всесоюзній виставці, і замінили їх старими, кустарними. Показових судів більше не влаштовували в місті, — хтось заборонив.

Гнат Кіндратович пристрасно любив наслідувати панів. Одягався по-панськи, випустивши кінчик хустинки з бічної кишеньки. Кімната прибрано по-панськи, з мармуровими слониками на буфеті. В шафі мав капелюха, якого одягав тоді, як виїжджав з міста.

Советська система, на його думку, найбільшу помилку зробила, викресливши з ужитку слово «пан», замінивши його незавидним сурогатом «товариш». Він не проти того, що революція знищила фізичних носіїв цієї назви, але саме слово пана варто було б залишити. Пан. Пане. Шановний пане, — як це прекрасно звучить! Яким мелодійним акордом відбивається в слухові... Часом дружина, приготувавши сніданок, гукне: «Пане, вставайте снідати!» І тоді в нього створюється погідний настрій на цілий день.

Ось і тепер він чув, як бренькнули склянки, дзеленькнули ложечки, пронісся запах солодких коржиків. Він роз-

ніжено випростався в ліжку, з прижмуреними очима мрійно спостерігав золоте павутиння осіннього сонця, що продиралося крізь ажурні фіраночки у кімнату, і чекав. Раптом хтось по-хамськи затарабанив у двері.

Від гніву Гнат Кіндратович заворушився в ліжку. Очі його злісно заіскрилися. Це знову Химка, чогось позичати. Але з дружиною вони умовились, що без нього нічого не позичати, і він натягнув одіяло. Відчинила дружина. На порозі з'явився чоловік, витягнув зі шкіряної течки папірець і попросив розписатися. Це поштар.

— Що там таке? — запитав з ліжка Гнат Кіндратович, не підводячись.

— Повістка, пане, — відповіла дружина і подала папірця.

Слово «пан» заглушило назву «повістка» і він ліниво простягнув руку.

«Негайно з'явитися до Військомату з військовим квитком» — прочитав, і як ужалений схопився. Руки затримтіли, голос змінився. Десь зникла солодка ідилія рожевих мрій. Передчуття неспокою тужною гамою забренило в грудях. Почав одягатися. З такими установами, як ГПУ, Військомат чи Міліція — жартувати небезпечно.

— Снідати буду потім, — сказав у поспіху дружині.

— Та це, мабуть, перереєстрація, — заспокоювала дружина, поправляючи йому на шиї зав'язаний навиворіт галстук.

— Можливо, але треба бігти. — кинув він схвильовано. Зуби цокотіли. Стиснув військовий квиток і вискочив на вулицю.

Господи, як він боявся війська! Таж там можуть убити...

Огорожена площа перед Військоматом ще з ранку кишла людьми, як мурашник. «Війна»... «Мабуть, з німцями», — почув він перешіптування, і зовсім перелякався.

Людей викликали по прізвишам. Всі насторожено прислухались. Незабаром почувся виклик:

— Бобров Гнат!

Хоч Гнат Кіндратович і сподівався виклику, але нерви його затремтіли. Розштовхуючи натовп, просунувся в коридор. Кругом столи, лікарі, військові. Він роздягнувся, і так проходив від столу до столу. За кілька хвилин його оглянули, взяли краплинки крові для аналізу. Написали у військовому квитку назву частини, до якої він прикріплений на випадок мобілізації, і відпустили. При виході на дверях вклеїли в його книжечку новий листочок.

Заспокоївшись трохи, ішов додому. “Нічого особливого немає” — подумав. Але нагадав про вклеєний листок. Зупинився і прочитав. Там чорними великими літерами застерігалось: “З району, без дозволу, виїжджати заборонено”.

“Не виїжджати з району? Як це так? Та це ж однаково, що рибі без води, це ж явна смерть!” — роздумував Гнат Кіндратович, і ще того ж дня метнувся з установи до установи. Не встиг він поробити відповідні ходи на життєвій шахівниці, щоб забезпечити себе від прикροї мобілізації, як отримав нову повістку: «З’явитись на збірний пункт Військового харчового пункту на три дні та білизною». Тут уже нерви Гната Кіндратовича спасували, він мало не зімлів. “Пропає Гнатко”, — промимрив сам про себе і почав готуватись. Не допомогли зв’язки, протекції, знайомства. Маргарита зрисила сльозами стіл, на якому місила медівника, а він, огірчений, прибитий, пакував до валізки білизну, мило, шкарпетки. В рушник наостанку загорнув дві пляшки горілки. “Хто з півлітрою в кишені мандрує, той ніде й ніколи не пропаде” — пригадалися йому ділові поради.

На другий день, попрощавшись з приятелями, друзями і товаришами, втиснувся в переповнений вагон товарового поїзду, поїхав. Прощаючись з дружиною, сказав:

-- Не побивайся, я собі і там дам раду, а, може, ще й вернуся...

Паровоз засичав, шарпнув, немов розгніваний на світ, як і ті люди, що у вагонах, розкотисто ухнув гудок, і потяг почвалав. Гарчали скажено колеса, чорною хмарию клубився дим. З сусідніх вагонів вирвалась пісня. В тужливих переливах пісні чувся біль раненої душі, туга за родиною, за близькими та рідними. Гнат Кіндратович оглянув сумні обличчя мобілізованих. Витягнув з валізки пляшку горілки, вибив об долоню корок, і взявся частувати. Наливав кожному по вінця. Спорожнілу пляшку викинув через вікно; добув другу. Наливав кожному підряд, щоб не було покривджених. Чоловіки і хлопці вдячно тиснули йому руку, приязно хлопали по плечах, запобігливо заглядали у вічі. Гнат Кіндратович став центром уваги в вагоні. Йому відступлено краще місце, на нарах, зручніше, коло дверей. До його голосу прислухались. На зупинках йому догоджали дрібними послугами. Він усіх купив.

Зупинились на маленькій, забутій на всіх мапах, станції. Станція звалася Вербівці, за нею виднівся колгосп. Безладними колонами потяглися мобілізовані спустілими полями до колгоспних будівель. Розмістилися в конюшнях та коровниках, вигнавши худобу в поле, а долівку встеливши соломою. Це й була казарма, в якій задушливо пахло кізяками. Гнат Кіндратович привільйовано, за мовчазною згодою хлопців, розмістився в яслах, — тут сеч не просякала в солому. Почалося нове життя.

Кадровий командир батальйона почав організувати підрозділи. Викликав мобілізованих лейтенантів, молодших командирів, що всі були в цивільному, і розбивав на «отделенія», «взводи», «роти». Гнат Кіндратович числився молодшим командиром запаса. Коли його приділили до 2 «взвода» 4-ої «роты», то він, знайомлячись з своїм командиром, пізнав чоло-

віка, якому в вагоні налив першу чарку горілки. Приязнь їх тепер зміцніла.

Командир чоти, Великанов, призначив Гната Кіндратовича своїм помічником, — помічником командира чоти. Після формування частини розмістилися знову по конюшнях та хлівах, але в новому складі. Гнат Кіндратович з командиром чоти зайняли місце праворуч у кутку, на старих саянях.

Почалось навчання. Гнат Кіндратович виводив чоту на поле, садювив, і заставляв командира роя читати устав. Сам відходив до командира чоти Великанова покурити. Командир роя, бачачи, що начальство далеко, ховав устав і пропонував розповідати гарні казки, анекдоти. Починалися казки, анекдоти... На пікантному місці, коли сміх вибухав раптово, хлопці затуляли роти руками. Але, ні Великанову, ні тим більше Гнатові Кіндратовичу, не залежало на навченні, — аби до вечора... Увечорі — суп, гуртові співи і зараня спати, бо не було світла. Так тим часом текли повільно дні.

Гнат Кіндратович не звик зараня лягати спати; він ішов над ставком під верби і мріяв. Любувався чарівним ставком, чудовими вечорами і дихав свіжим повітрям колгоспної оселі. Раптом одного вечора він почув у куширі під осокою підозрілий илюскіт. Повторні звуки переконали його, що тут водиться риба. Ах, яка краса. Чи є що приємніше, як сидіти під вербами і ловити рибу! Виявилось, що це був колгоспний розплідник, в якому риби аж кишіло. Рішення було прийнято негайно..

Наступної ночі Гнат Кіндратович сидів з вудкою в густому верболозі. Щохвилини в місячному сяйві блискала срібною лускою підхоплювана зі ставка риба, і під тихий плюскіт води зникала під похилими вітами кучерявих верб.

— Ловись, рибо, дорідна, велика! — шепотів Гнат Кіндратович, вкидаючи в глибоку торбу королівські коропи колгоспного розплідника. — Та це ж справжній скарб, — ше-

потів захоплено він щоразу, коли важений короп занадто тріпався в руках. Небавом Гнат Кіндратович підійшов з повною торбою до батальйонної кухні й передав кухареві весь улов. Раємом всі командири й політруки, смакуючи жарену рибу, захлпено хвалили Гната Кіндратовича за його господарський хист.

— Такого б нам каптенармуса мати! — хтось піддає думку.

Командирові куреня ця думка сподобалась. Діловий каптенармус завжди щось придумає для частини. І він негайно реалізував цю думку. Гната Кіндратовича призначено каптенармусом.

“Ловись, рибко, тільки велика!” — подумав Гнат Кіндратович, перебираючи ключі від магазина.

Гнат Кіндратович отримував і видавав харчі. Постачав кухню, розподіляв між сотнями хліб, цукор, махорку, мило.

Тим часом стало всім відомо, що Гітлер напав на Польщу, а Сталін поспішав з “допомогою” західнім українцям. Гаряче хотів подати братам свою руку, щоб бува не попали вони в пімецьку неволю. Через кордон рушили советські танки, а за ними й піші війська. Допоміжний курінь, в якому був Гнат Кіндратович, обслуговував військові частини постачанням харчів та ремонтом шляхів. Тому допоміжний курінь з хвилини на хвилину чекав наказу рушати за військами.

З дому наспів лист. Гнат Кіндратович читав і чуб йому на голові їжився. Дружина писала: «Якщо ти ще там живий, то помолись, безвірнику, Богу. Твоїх кісток я вже шукала тут, між трупами з розбитого ешелону. Того дня, як ви виїхали, біля Звенигородки хтось пустив ешелон, з такими ж як і ви, в прірву. Розгвінтили рейки і спричинили аварію. Раненими заповнені в нас всі шпиталі, школи, клуби. Ми всі думали, що це ваш ешелон...»

“Недаром моє серце віщувало недобре”, — подумав він і сховав листа в кишеню.

Прибуло тисяча автомашин, відібраних у колгоспів всієї України. Навантаживши їх на станції продуктами, курінь рушив у Польщу. Гнат Кіндратович погрузив і свій магазин. Вночі автоколона, з озброєними вже вояками, рушила через місток прикордонної річки Горинь. Проїхали. Колись чуже, а тепер наше, село Якимівці... Покотилась автоколона новою, “визволеною” землею на загадково-привабливий захід. Перед досвітком зупинились в неосвітленому, готонулому в темноті, між горами, сонному місті Крем’янці. Солдати розбіглися, як щурі. Спокусливим світлячком блимнуло самотнє в темряві світло. Мов метелик, метуввся туди Гнат Кіндратович. Це була пекарня. Тут уже товпилися солдати. Широкі полиці вгиналися під горами білого, як сніг, свіжого хліба, теплого, — тількищо з печі. Солдати купували по три-чотири хлібини. Мов голодні вовки накинулись на принадний, давно бачений, пухкий, буржуазний хліб. Продавець посміхався. Гнат Кіндратович попросив за карбованця, — отримав півтори хлібини. Ніс той білий хліб так обережно, як немовлятко від хрещення. Поки дійшов до авта, — половину хлібини зрів. Ранком населення Крем’янця залишилось без хліба.

Розвиднілось. Дешевизна буржуазного заходу була приголомшуюча. За советського рубля, в порівнянні до польського золотого, можна було тут купити в тридцять разів більше, ніж в СРСР. І всі купляли. Купували не торгуючись, не пробуючи якості, не перевіряючи ваги, ні міри. Купували все, бо були голодні, голі й босі. Це був узаконений грабунок...

Відчинилась крамниця взуття. Коли Гнат Кіндратович прибіг, то крамниця була вже переповнена солдатами-купцями. Ледве протиснувся до прилавка. Солдати купували чоботи, — хромові, м’які як оксамит, — за двадцять п’ять

карбованців. Від цього можна було голову загубити! Таж за такі чоботи в країні квітучого соціалізму треба було заплатити п'ятсот карбованців, а щоб зібрати п'ятсот карбованців, — треба було працювати три місяці. Як же було не купувати чобіт? Гнат Кіндратович розгубився, голова в нього запаморочилась. Він бігав від крамниці до крамниці і купував. Купував усе, що траплялося під руки.

— Навіщо це ви так багато купуєте? — запитав один продавець.

— Хочемо вдома показати нікчемність товарів “гнилого западу”, — відповів Гнат Кіндратович.

Власник переконував, що товар доброякісний, а те, що подорожчав, то це в зв'язку з війною.

Вояки комашнею лазили по місті і скугоували сорочки чоловічі й жіночі, черевики, шкарпетки, хустки по дивовижно дешевих цінах. Солдати носили куплене штуками, а командири та політруки — оберемками, цілими звозями. Змагались один перед одним, — хто більше придбає...

На вулиці солдати зустріли квапливого робітника з пилою, що йшов на роботу. Обступили його, розпитували.

— Скільки ви заробляєте в день?

— Мало, товариші, дуже мало. Боржуї-пани кривдять нас. Чотири злотих, як жебракові, дають за день важкої праці.

— А скільки коштують ті черевики, що на вас?

— Дорого, товаришу. Ці паршиві робочі черевики коштують дев'ять злотих. Більше, ніж два дні, мушу працювати на них. Вони, зlodії, нещадно обдирають нас! — скаржився робітник.

Солдати переглянулись поміж себе, а Гнат Кіндратович виявив при цьому, що його крамар обманув. Він за черешки заплатив десять злотих.

— Ти що, зlodію, наживатись думаєш з советської армії? Чому так дорого за черевики здер, га? У нас такі за

два карбованці в любій крамниці купиш! — напався він на продавця.

— Їйбо, вони мені самому вісім злотих обійшлися, — бюронився злякано продавець. — Я вам, товаришу, дам ще одну пару, тільки не заскаржуйте мене, — просився власник крамниці.

— Ну, добре, я вам прощаю, але на другий раз будьте обережніші, — погодився Гнат Кіндратович, беручи під паху другу пару черевиків безкоштовно.

Солдати масовим закупом товарів справді піднесли ціни і місцеве населення було дуже невдоволене. Називали советських вояків марнотратниками, що набивають ціни.

Грошові ресурси Гната Кіндратовича вичерпались. Він наповнив уже товарами два мішки, але жадоба щойно розгорілася в ньому. Тут же стільки прекрасних речей, і таке все дешеве! Не використати цієї, може, єдиної в житті, можливості було б сором і гріх! — думав він. Але де взяти грошей? Раптом він пригадав, що забув залишити вдома позику «П'ятирічка за чотири роки». Як би її всунути продавцеві? — думав. Він нерішучо витягнув один папірець з надруком «Сто рублей» і пішов до крамниці. Довго вибирав товари, а потім, навчений досвідом, торгувався, доказував, що в СССР це наполовину дешевше і, відклавши покупку на сто злотих, подав позику. Продавець кинув оком на “гроші”, побачив цифру 100, з підписами та ствердженням держави у вигляді серпа й молота, спокійно поклав позику до шухляди, дбайливо загорнув товари в папір і подав, подякувавши, Гнатові Кіндратовичу. Гнат Кіндратович, не моргнувши й оком, неквапно зачинив за собою двері.

“Повезло!” — з полекшою зідхнув на вулиці. З другою “соткою” пішов до іншої крамниці. До вечора “сплавив” позику на тисячу карбованців. Два додаткових мішки з товарами лежали в авті. У кого б це з товаришів виманити позику? — ламав собі голову. І він знайшов. Міняв “са-

мопишучу” ручку, вартости 50 грошів, за 100 карбованців позики і продовжував купівлю товарів. Дивився на свої мішки і страх його огортав. Йому здавалося, що це або сон, або маріння. Але мацав руками мішки і переконувався, що це реальна дійсність.

Колона знову рушила. Гарна брукована дорога, з деревами обабіч, оживлювала мальовничий краєвид, була відмінна від шляхів в СРСР. На овиді блиснули баві львівських церков. Небавом в’їхали у величне, модерне місто. Кам’яні споруди своєю старовинною величавою пишністю не приковували уваги Гната Кіндратовича. Історичні пам’ятки, архітектурна творчість, мистецтво його цікавили постільки, поскільки вони мали якусь реальну грошову вартість. В кожній речі він шукав поживи. Все інше, що не давалося згрешевити — не цікаве. А ось і львівський цвинтар. В обрамленні кам’яної огорожі, простерся зелений, глибокий, як море, розкішний парк. Та чи можна його назвати парком? Ні, це «вітник гармонійно поєднаний зі скульптурним мистецтвом, з художньою декорацією, — земний рай Тільки той клаптик, що він побачив одним оком через високу стіну з автомашини, зворушив його черству душу. З очей йому скотились щирі сльози жалю і впали на причеплений на грудах значок «войовничий безвірник».

Дбайливими руками, по-мистецьки, фігурно підстрижені декоративні зелені кущі. Кожна могилка — живий квітничок. Жовтим свіжим пісочком мигтіли на сонці доріжки. Водограї мільйонами краплинок предивними траєкторіями спадали додолу і освіжували чисте повітря. Велично стояли мовчазними свідками, дорогих і близьких комусь людей, різновиді хрести, пам’ятники, різьблені фігури, каплички. Затінені лавочки чекали відвідувачів. Маєстатична тиша, чарівний спокій панували тут довкола, як перед брамою раю.

«Спи спокійно, дорога Мамусю» — написано на першо-

му пам'ятнику. «Земля пухом тобі, дорога Донечко» — виділося з іншого.

— Спи спокійно, дорога мамусю, — промимрив уголос Гнат Кіндратович, і пригадав цвинтар, на якому похоронено його матір; цвинтар, площу якого переорано трактором, посаджено тютюн, а хрести зужито на мощення дороги.. “Земля пухом тобі...” — подумав він знову про цвинтар, де товпиться худоба. Болісно стиснулося при цій згадці серце. Він глянув на значок «безвірник», що висів на грудях, шарпнув його злісно і шпурнув під колеса авта. Пригадав собі, скільки то він бачив зруйнованих, сплюндрованих та знищених цвинтарів в СРСР. Скільки їх перетворено на смітники. спортові майданчики або на місця забав та розваг. Опоганено пам'ять рідних та дорогих предків. І світлий, страдницький облик померлої матері довго маячів перед його очима. Він страждав, стискаючи біль глибоко в душі. Він у всьому погоджувався, і що церков не треба, і що релігія — “опіум для народа”, і що “попи найбільші аморальники людства” — але цвинтар, — оплюгавити, знищити цвинтар, — він не погоджувався.

Автоколона зупинилася в Перемишлі. Розташувалися в спорожнілих магазинах. Солдати зараз же розбрелися по місту. Штурмували крамниці і “визволяли” все, що було в них. Купували. Але мізерне заощадження в кожного бійця швидко вичерпалось, а платні червоноармійської вистачало лише на цигарки. Платня виносила п'ять карбованців на місяць. В частині запанував терпкий спокій, глуха заздрість. Пересилка грошей з дому до Польщі заборонялася законом. Прийшлося солдатам шукати інших шляхів, інших можливостей.

Гнат Кіндратович довідався, що політрук їде до Києва в службове відрядження. Він чемно просив його поступити до його дружини з листом. Це було по дорозі і політрук погодився.

Тим часом Гнат Кіндратович наполегливо шукав грошей. В магазині він мав незмірні цінності: цукор, масло, сало, махорка, крупа, пшоно. Але ці, прецінні продукти в ССРСР, тут, в "капіталістичному рабстві", нікому не потрібні й були дуже дешеві. Щоб вторгувати сто злотих, треба було продати третину запасу. Громіздке і маловартісне. Але якось в розмові один жидок, який відмовлявся будь-що купити, запитав Гната Кіндратовича:

— Чай маєте?

— Гак, — весело відповів Гнат Кіндратович. — Принесу.

Після того Гнат Кіндратович почав видавати для кухні чай такими кормами, щоб тільки кип'яток пофарбувати, а решту чосив жидкові. Чай був найцінніший товар в його магазині. Не забував він і поварів, які потверджували підписами, що одержують повні приділи чаю. Тепер злотики почали щоденно прибувати. Кишеня напухала... Згодом натрапив Гнат Кіндратович ще на одно прибуткове джерело.

Для солдатів тепер він отримував не хліб, а борошно, з розрахунком советської технології припічки — 21%. Шуквав пекарні. Зайшов до найближчої в місті.

— Чи можете випікати мені з мого борошна щоденно дві тонни хліба? — запитав Гнат Кіндратович після привітання.

— З приємністю, пане-товаришу, — відповів власник пекарні, протираючи задоволено руки.

— Який відсоток припіку дає ваша пекарня? — поцікавився Гнат Кіндратович.

— Двадцять три, пане-товаришу, але для вас дам -- двадцять чотири, і хліб буде найкращої якості. Забракований прийматиму назад, і прошу, пане-товаришу, я вам зараз покажу зразки. Зайдім до покою, пане-товаришу, прошу...

Гнат Кіндратович змісця зробив в голові калькуляцію:

від цієї угоди матиме він бариша три відсотки, себто — шістдесят кілограмів хліба денно.

Зайшли до покою. Власник показав зразки чудово випеченого хліба, і запросив до столу. Стіл був заставлений відповідними стравами та плящиною якоїсь рідини. Тут, при чарці, написали й умову.

«Дві тонни хліба денно. Хлібина вагою вісімсот грамів кожна (денна норма для солдата). Припічка — двадцять один відсоток.» — Основні пункти умови.

Щодо відсотків, то Гнат Кіндратович мав трохи мороки, але, чи то військова одежа, чи то здібності Гната Кіндратовича вплинули на власника пекарні, і він погодився три відсотки хліба сплачувати грішми позаумовно.

— Прекрасно! — промовив Гнат Кіндратович сам до себе, вийшовши з пекарні. Умову зараз же відніс він у штаб.

Хліб з пекарні отримував на вагу, а видавав бійцям буханцями. А тому, що хлібини завжди були трохи легші, ніж 800 грамів, то Гнатові Кіндратовичу місячно набігала денна припічка, яку він вміло перетворював у польські злотики.

Незабаром виринула ще одна нагода. М'ясо для кухні запропонував штаб заготовляти в міського населення. Для цього Гнат Кіндратович отримував під звіт гроші, за розрахунком ціни м'яса в СРСР. А що ціна тут була значно нижча, про що штаб знав, то дозволено було збільшити приділи м'яса бійцям. Закупку м'яса провадив Гнат Кіндратович сам. Люди бігали за ним, пропонували свиней, корів, овець. Напрошувалися. Приносили гостинці. Гнат Кіндратович купував худобу, складав акти заupu, дописував у кожному акті десять-двадцять злотих більше, ніж видав, що для продавця жодного значення не мало, і засвідчував акт у міській управі. Від кожного заupu він мав чималий бариш. Він всюди, — завдяки виробленому в СРСР талантові. вишуканій здібності, вмінні підходити до кожної категорії

людей, — безпоябно знаходив спільників. Тепер у нього гроші не то що шелестіли, а ворушились, кишіли. Чим більше він давав їх усім і всюди, тим більше знаходив на новому терені спільників і солідніші бариші потрапляли до його кишені.

— Дай Боже, якнайбільше таких теренів для “звільнення”! — говорив Гнат Кіндратович сам до себе на самоті, перераховуючи гроші. Часто думав про Америку. Туди б добратись якось! Можна було б потрусити груші... Там є ко-го і є від чого “визволяти”...

Гнат Кіндратович роздумував над питанням: як би себе міцніше закріпити на цьому теплому становищі капте-нармуса? Він вирішив застосувати старий і випробуваний метод: «Треба ж дати»... Купив прекрасний радіоприймач «Телефункен», від якого і сам Сталін не відмовився б! Це для політрука, — найсильнішої галини в частині. Годинни-ка на руку марки «Тісо», в золотій оправі, купив для коман-дира частини. Інші “мелоч”-командири давно вже йому про-далися. Ходили з ним до пивної, а часом і в ресторан по-обідати та побавитись з миловидими щебетливими польками. Рахунок за них завжди покривав Гнат Кіндратович.

А ось і політрук з відрадження приїхав. Зайшов до Гна-та Кіндратовича і передав від дружини листа. В конверті: були гроші, яких він вже не потребував, але політрукові по-казав їх, щоб замилити очі. Він щиро подякував політруко-ві за турботи і послуги, і показав очима на «Телефункен».

— Як, подобається вам, товаришу політрук?

— Чудова річ! — не стримавшись, в захопленні вигук-нув політрук, і очі його заіскрились жалобю.

— Товаришу політрук, не відмовтесь, будь ласка, візь-міть за ваші послуги. Це я для вас...

— Як? Це для мене? Така дорога річ? Ні.. — і по-літрук здивовано глянув на Гната Кіндратовича. Гнат Кін-дратович розгубився, але скоро опанував себе і відповів:

— Чи може бути якась дорога річ в порівнянні з тим, що ви мені зробили. Лист від дружини, гроші в конверті... Я собі куплю, а цей візьміть, на пам'ятку.

— Ні, я без грошей не можу брати, я вам заплачу пізніше, — мовив зворушливо політрук, оглядаючи поліровану скриньку, перламутрові кнопки та інші вибагливі прикраси радіоприймача.

— Добре, добре, розрахуємось, — погоджувався Гнат Кіндратович, загортаючи радіоприймач в старі часописи. Політрук вийшов з магазину, несучи під пахвою пакунок.

“Як же тепер ще дати командирові годинника”? — ломав собі голову Гнат Кіндратович.

Але нагода трапилася несподівано. Якось зайшов до магазину командир, привітався, зробив перегляд продуктів, запитав, чи немає мншеї, щурів, чи доброякісні продукти, чи не вологе приміщення, а потім, при відході, завів розмову на неофіційний тон:

— Чи не знаєте часом доброго годинникаря тут? — запитав, калатаючи біля вуха дешевенький годинник советської фабрикації.

— Говариш командир, залишіть його мені, я направлю, а тим часом, візьміть юсь цей, — і подав йому прекрасний золотий «Тісо».

Золотий годинник в СССР — недосяжна річ не лише для інтелігенції, але й для советської аристократії. Їх взагалі мало виробляли. Тому командир взяв обережно годинника в руки, захоплено оглянув з усіх боків, як невидану ще річ, і запитав:

— А як я вам його розіб'ю? — і посміхнувся.

— Не турбуйтеся, — поспішив заспокоїти його Гнат Кіндратович, радий, що ґрунт податливий, і командир таки годинника візьме, — цей витривалий...

Командир зніяковіло оглянув ще раз годинника, поди-

вився на двері, чи бува, не підглядає хто, і поклав його в кишеню.

— Дякую! — промовив. — Як направите мій, то обмінємось.

— Прощу дуже, — відповів Гнат Кіндратович. І як тільки командир вийшов за двері, жбурнув зіпсутого годинника до сміярки.

Після цього Гнат Кіндратович почув під ногами твердий ґрунт. Він спритно поєднував службу з приватними справами. Підібрав і обставив себе помічниками, які виказувались непересічними злібностями. Привезуть було з бази борошно, в накладній записано п'ять підвід, а шосту, приплутану, украдуть. Як там на базі прикривають недотачі, їх не цікавило. А борошно реалізував уже Гнат Кіндратович сам. Він уже мав такі зв'язки, що міг перепродати і одеський елеватор! В його магазині було два відділи. В одному переховувались продукти військові, а в другому — його власні, спаковані у валізках, у мішках. Там були валізки з шовком, маркізетом, крепдешинном, вовною, сукном, хустками, шкірою, годинниками та різною біжутерією. Особливо хустки... В СРСР мало жінок ходило в капелюхах. Хустка ж, — це перша жіноча прикраса. Гнат Кіндратович, як зайшов у Перемишлі до крамниці хусток, як глянув на вигнуті полиці, то аж серце, здалось, зупинилося, а кров так і хлинула в голову. Чорні хустки, як вітрила, з довгими шовковими дармовисами, що полонили очі, — двадцять злотих. Дема така — триста рублів! І Гнат Кіндратович, гідраховуючи зиск, відклав собі десять. Потім відложив ще сірого кольору, зеленого, попросив тернових-квітчастих, шовкових, турецьких, китайських та інших. Загорнув разом десятків чотири і розплатився. Душа холодом ходила. Потім шарпетки, оксамити, як квітники розмальовані покривала на постіль. З радощів захлинався і пакував. Втамовував соціалістичний голод. Десяток бійців поруч робили те саме,

не розглядаючи якості, ні розміру, ні гатунку. Давай і давай. Загортали все. Для них капіталістичний світ видався біблійним Едемом. Вони звикли до грубого, брудного одягу, задовольняючись все життя шматами, для них груба низькосортна матерія була люксом. Тепер кожен метр матерії здавався їм царською парчею. Продавці всміхалися, а на самоті, пройняті жахом від цієї зголоднілої орди, воружили нещастя. Передвісники соціалізму нагнали їм страх, злидні, зубожіння й голод.

Одного разу Гнат Кіндратович ішов околицею міста, те мешкали переважно робітники, бідніше населення. Гарно одіті діти бавились на вулиці. Забачивши людину в військовому мундирі, з червоною зіркою на кашкеті, вони юрбою обступили Гната Кіндратовича і на розспів, різними голосами, кричали:

— Товариш! Гей, това-ри-шу... Ха-ха-ха!..

Спочатку Гнат Кіндратович посміхався з малих діточок, а потім зрозумів, що з нього глумляться, глузують. “Това-ри-шу-у!” — бриніло в його вухах, і Гнат Кіндратович, паленіючи чогось від цього, так шанованого слова в СССР, тепер тікав. І справді, який же він товариш цій дітворі?.. Раніш він не приділяв цьому значення, а після цього випадку, завжди, як його хто називав товаришем. — він червонів.

Частина переїхала до Зловбунова. Вантажили до СССР трофеї. Крамниці вже світилися пусткою. Випадковий крам, що десь ще траплявся, був неймовірно дорогий і якісно поганий, — попсуге, гниле, злежане. Проте солдати і це загортали до валізок. Кожен найшов шлях одержувати з дому гроші, а тому, передчуваючи, що скоро доведеться цей благодатний терен залишати, купували все.

Прогриміла нова хвилююча вістка:

«Імперіялістична Фінляндія напала на СССР!.. Загроза Ленінградові!..»

Війна. Війська спішно посувалися з Польщі на північ.

Гнат Кіндратович отримав наказ приготувати десятиденний запас хліба. Вантажились у відведений ешелон. Кожен червоноармієць був обтяжений валізками, клунками, скриньками. Не було меж радощам, запанував піднесений настрій, солдати жартували. Єдиний клопіт у кожного, як переслати цей вантаж додому? Чи буде по дорозі зупинка?

Гнула жура і Гната Кіндратовича. Було чого турбуватися. Валізок та скриньок — десятків два. При прощанні, власник некарні запитав:

— Чи справді на Україні був такий голод в 1933 році, що люди їли своїх дітей, переловивши всіх котів та собак?

Гнат Кіндратович розгубився. Не знав, що відповісти. За цю правду можна в Сибір було поїхати або й в льохи НКВД.

— В наших часописах про це не писали, — відповів Гнат Кіндратович, ухиляючись від прямої відповіді, — але країна наша вели-и-ка! — протягнув, і пильно подивився пекареві в очі. Пекар потряс його правицю і долав:

— О, я знаю, знаю, тепер я вас розумію. Дякую! — і розійшлися.

Ешелон їхав поволі, ледве тягнувся. Більше простоювали на зупинках, а часто й серед поля. Все щось затримувало, гальмувало, чогось бракувало... Але виходити з вагонів заборонялося. В Коростені стояли цілу добу на запасній колії, вийти на станцію не дозволяли. Правда, дехто вночі таки відіслав свій багаж додому, але то були одиниці. Раптом наказ: Розвантажуватись для отримання теплої, відповідної для півночі, одяжі.

Увечорі на станції натовп людей. Кожен намагався відіслати скоріше свій вантаж, бо, може, завтра вже рушать на Фінляндію. Після розміщення продуктів в якомусь незамешкалому приміщенні, Гнат Кіндратович і собі побіг на

станцію. В маленькій кімнатці битком набито солдатів з посылками.

“Не дотовпишся тут і до завтра”, — подумав Гнат Кіндратович і вирішив «дати». Він терпеливо чекав. Ждав, дивлячись, як бійці здавали жіночі велосипеди, хоч жінки їх напевно ніколи й не бачили цієї двоколісної штуки, швейні машини, хоч і не було чого шити ними, хіба латати, але такий, мовляв, товар йому попався, тому й купив.

— Нічого, — мовив боєць, що пересилає радіо, — в нашому селі давно запляновано електрику, колись таки проведуть, радіо вже є, тільки круть — та й слухай..

Хлопці сміялись.

Одні, здавши посылки, відходили від ваги, інші підходили й кінця не було. Все нові й нові солдати протискались у кімнату. До пізньої ночі чекав Гнат Кіндратович, гріючись в жмені в кишені годинника «Павел Бурє». Найпривабливіший годинник в СРСР для залізничників. Тому він цю марку й вибрав. Здавали посылки за вартісним забезпеченням, — три, п'ять, сім тисяч карбованців кожна — це для певності. Гнат Кіндратович подумав про свої: “Іх в сто тисяч не вбереш, треба асекурувати не менше двісті..”

О дванадцятій годині каса зачинилась. Хто не встиг, — залишався на завтра. Розійшлися. Гнат Кіндратович постукав легенько в зачинене віконце. Засувка відсунулась. Виглянуло роздратоване втомую обличчя службовця-вагара:

— Я вам кажу, товаришу, що більше сьогодні не приймаю! — вигукнув нервово вагар і грюкнув засувкою. Його гнітила задушлива заздрість за ці вартісні посылки.

— Я ось, прошу... — встиг лише промовити Гнат Кіндратович, і знову постукав.

— Ну, чого вам?.. — перепитав вагар у ледь відхилене вікно.

— Я хотів запропонувати вам... годинника, — промовив Гнат Кіндратович і простягнув «Павел Бурє».

Вікно відхилилося навстіж і зацікавлена голова вагара просунулась надвір по самі плечі. Він поправив окуляри, взяв годинника і підніс його собі до самого носа. Солodka посмішка розповзлась по його широкому подобрілому обличчі. Притулив до вуха — чичикає. Вагар, обертаючи обережно в руках годинника, прижмурих ліве око й запитав:

— Скільки просите?..

— Зовсім не багато, — хочу лише вашої доброзичливості: прийміть завтра мої посилки.

— Пожалуста! Я нікому не відмовляю, то чому б і вам не міг переслати!? А годинника я куплю. Гарний... «Павел Буре» — справжній. Скільки ви хочете?

— Я завтра привезу пачки, а годинника вам дарую... До побачення, — сказав і вийшов.

Вагар здивовано дивився в слід Гнатові Кіндратовичу поверх окулярів, які зсунулись йому на самий кінчик кирпатого носа.

Заперечень за собою Гнат Кіндратович не почув. Та й не міг почувти, бо знав, що «треба ж дати», тому з певністю подумав: «Повезло», і задоволений, закурих, ідухи.

Другої ночі підвода, навантажена обшитими та поперев'язуваними валізками, скриньками, пакунками, тихо підїхала до станції. Червоноармійців біля каси було вже менше, — чи тому, що вичерпались, чи тому, що вагар поспішав.. Пів на дванадцятю біля вікна було вже вільно.

— Давайте ваші посилки, — звернувся вагар з поспіхом до Гната Кіндратовича.

— Легко сказати «давайте»... У мене їх — двадцять дві...

— Що, що?.. Двадцять дві посилки?! — здивовано запитав вагар, і його злякані, вирячені під окулярами очі, мов зрілі слизи, швидко закліпали.

— Так, — двадцять дві невеличких скриньки. Це мої

і моїх приятелів, — вів спокійно Гнат Кіндратович, простягаючи вагареві цигарку.

Вагар стояв закам'яніло. Зняв окуляри і кліпав очима. Коли б цей «Павел Буре» не сподобався так його дружині, то він би зараз повернув його цьому товаришові, і не в'язався б цією ризиковою пересилкою. Від однієї особи прийняти так багато вантажу він може лише за дозволом НКВД.

— Давайте вантаж, але швидко! — грюкнувши лядою до вантажного відділу, наказав вагар.

Гнат Кіндратович не заставляв себе в таких випадках довго ждати. За дві хвилини переніс він посылки. Вагар клав по одній на вагу, клеїв наліпку і відносив в глиб вантажної. За п'ять хвилин всі валізки, адресовані на різних родичів, були прийняті, — вдома дружина повідбирає... Забравши квитанції та заплативши за пересилку, Гнат Кіндратович подав на останку вагареві шкіряну розкішну цигарничку з цигарами, як додаткову нагороду, і пішов на квартиру. З його плечей зсунувся тягар. Він полегшено зідхнув. Чекав тепер відповіді з дому про отримання посилок.

Почалась доба монотонного життя. Всі джерела постійного припливу грошей, так добре розбудовані, залишилися в західній Україні. Чим же тепер зайнятись? — думав Гнат Кіндратович. Без будь-якого "інтересу" він не міг жити. Так бо його виховала існуюча більшовицька система.

Але, як видно, фортуна йому зрадила. Посипались клопоти. Отримав для частини з літерами «П. З.» (Недоторкальний запас) м'ясні консерви. За браком приміщення склав скриньки надворі і прикрив брезентом. Щоденно, міняючись, стояла варта. Прийшла вночі вимога: «Видати від'їжджаючим на фронт червоноармійцям консерви».

Підіймаючи скриньку, завважив Гнат Кіндратович підозрілу легкість... Відкрив ледь прибуту дощечку. Всередині порожнеча, — половину бляшанок вибрано. Комашня

Червоноармійці товпились у дверях вагонів... (ст. 68)

зпробігла по спині, руки затрусились. Зняв з верхнього ряду другу — порожню, третя — порожня.. Викликав негайно командира частини. Двадцять скриньок порожніх! Грізна комісія, метушливе слідство. Виявилося, що крали стійкові на протязі місяця. Винного не знайдено. Скриньки були багнетом відчинювані, прикладом прибивані. Гната Кіндратовича зняли з каптенармуса і поставили на чолі господарської чоти. Уникнув трюми завдяки лагідному ставленню командування, — воно ж бо було в свій час заздальгідь куплене.

Червоноармієць його чоти, тов. Власовський, відрубав пальця на правій руці. Нещасливий випадок. Піде додому. — говорили. Власовський — лівак — колов на кухні дрова. Одного дня отримав, переповненого тужливою любов'ю, листа від молодого дружини з дому. Жахливі попередження про небезпеку від фінських воєнків здеморалізували його остаточно. Фінн косять наших, як траву; раненими, закостенілими на морозі, встелені засніжені фінські простори . . . З дивізії, за два дні бою, залишається сотка вцілілих..

І Власовський рубонув сокирою пальця. Кров бризнула, дрібними крапельками зросила навколо білий сніг, а невідрубаний палець висить на шкірі. Рубає вдруге.. Палець, як цурпалок дерева, робить в повітрі дугу й падає в сніг. Власовський в лікарні. Найдений палець з двома знаками від сокири зраджує задум Власовського. Виїздна сесія Револьюційного Трибуналу засуджує на п'ять років, а командирів, тов. Гнату Кіндратовичу Боброву — догана за «плохое воспітаніє бойцов».

Наказ вантажитись. Частина спішно виїхала на північ. Товарові вагони, обладнані чавунними пічками, гріли середину, а біля стін — шинелі примерзали до дощок. Скупчення, холод, туга та відсутність бані розвели вошей. Чим далі на північ, тим більше зустрічних ешелонів. Білі заслонки на вікнах і стогін з середини свідчили, що це ране-

ні з фінського фронту. У Вологді довша зупинка. Недалеко стояв непомірно довгий, як і їхній, товарний ешелон. Різниця та, що не було над вагонами димарів, а у замкнених дверях прорізани отвори, через які час від часу випадали людські екскременти. По кінцях ешелону, нащетиювши багнети, стояла в кожухах варта. На дахах вагонів кулемети.

В Гната Кіндратовича стиснулось від жаху серце, і він подумав: “За що воювати?” Червоноармійці отримували на кухні обід і відвертали зі страху голови в протилежний бік. Таємничий ешелон був такий промовистий, що не потрібно було ні запитів, ні пояснень.

Залишивши за собою Вологду, вискочили на безмежні білі простори, глибоким снігом засипаної, холодної лісової півночі. Ліс, ліс і без кінця ліс, засипаний снігом, а середу — незорі залізничні рейки простяглися, як змії, серед срібного на сонці, до болю блискучого в очах, непривітного океану. Летіли по вільній тут дорозі, як метеор. Білозерськ. Нужденна станція, що поховала вже тисячі передцем виселенців. Де вони? Проглинула сувора північ. Біля станції десяток будинків. Мешканців немає, — переселили. Вивантажились просто в сніг. Розмістились в хатках по сто душ, як оселедці. Тісно, але тепло. Кругом тихо, як в домовині. Вода в повітрі замерзає. Перед виходом нацир солдати мастять вазеліном обличчя і натягають на голову вовняну сітку з прорізами лише для очей. В подвійних рукавицях мерзнуть руки, ноги у валянцях дубіют.

Гнат Кіндратович отримав наказ заготовляти для кухні дрова. З пилами й сокирами на лижвах, по снігу в два метри, пішла чота в ліс. Перше зрізане дерево досягло верхів'ям сусідніх червоноармійців, — одного забило. За забитим солдатом, якого несли на шинелі, йшов ледве живий Гнат Кіндратович і рахував тюремний термін. Та подаровані свого часу політруківі радіоприймач «Телефун-

кен», а «Тісо» — командирові, зробили своє діло: констатовано необережність забитого червоноармійця..

Маленька станція Білозерськ не встигала приймати напливаючих ешелонів війська. Почали будувати додаткову зупинку за шість кілометрів перед станцією. Виїхали ранком саньми та автами. Розчищали обочини колій, збивали дерев'яну платформу. Увечорі, промерзлі й голодні, верталися разом із Гнатом Кіндратовичем колією пішки. Загрівались йдучи, і не чули, як ззаду наскочив поїзд. Три солдати забито з чоти Гната Кіндратовича. Сам Гнат Кіндратович встиг вчасно скочити набік... Тепер він невідклично готувався в тюрму. Йому хотілося бути тепер маленькою, непомітною комашкою, простим червоноармійцем, щоб не мати жодної відповідальності. Він уже не був певен навіть у всесильності хабарів, але йому й на цей раз пощастило. Він носив біля годинника золотий, з конітовним каменем, брелок; дав його секретареві партячейки, який завжди входив до слідчої комісії. Чи це, чи що інше допомогло. Клопіт за клопотом спадав на голову Гната Кіндратовича. На ранішній політгодині червоноармієць Кулак, з чоти Гната Кіндратовича, неперебірливо образив советську владу.

— Я тут мучуся, а дома советська влада в дружини останню корову забрала на м'ясозаготівлю, бо не мала грошей на сплату. Не буду захищати босяків і крапка! — вигукнув він і, зірвавши з шапки червону зірку, притюпав її валянцем.

Такого зухвалого виступу в частині ще не було. Кулака зараз же арештували, розпочали слідство. Знайшли розгучливого листа від дружини, що двоє маленьких дітей залишилися без молока, бо корову представники з району забрали... А я ж вагітна, з третім. Робити не можу...

Зажадали з села біографію Кулака. «З безпритульних, батьків не знає, активний комсомолец, передовий в обла-

сті тракторист». В частині вчинили показовий суд. Три роки далеких таборів присудили. На Гната Кіндратовича знову впала пляма поганого виховника командира. На щастя, несподівано прийшов мир. Війну з Фінляндією закінчено. Настрій піднявся. Частина готувалася до від'їзду. Вантажили на платформі могутні грейдери, трактори, снігорозкидувачі...

Дорогу, що будували через непрохідні хащі від станції Обозерская до м. Онеги, залишили незакінченою. Ще через місяць, одного холодного зимового ранку, червоноармійці повантажились в обмерзлі льодом товарові вагони, і частина вирушила на південь. Ліс, мороз і сніг супроводжали їх цілий день. Вночі, в напів огрітих вагонах, дриготили, куняючи, а ранком, відчинивши двері, здивувалися. Довкруги чорніла земля... Місцями танули клапті пожовклого снігу. На деревах соромливо пробивалися усміхнені бруньки. Тепла соняшна посмішка грала на дошках вагонів. Прокидалась весна. За ніч загубилась десь далеко жорстока зима півночі.

Цілий день червоноармійці товпились у відчинених навістіж дверях вагонів, вигрівуючись на сонці. Наступної ночі вже не палили в пічках. А ранок їх зустрів пишними зеленими вітами дерев, земля майоріла травичкою. Квітла гахуча весна. На третій день, ще вдосвіта, всі були на ногах. Неописана краса буйної зелені заповнювала всі куточки української землі. В білому цвіті тонули садки. Повінь пташок наповнювали свіже повітря дзвінким співом. У вагоні літали мухи. А ще через день, — зупинились на Кавказі, в Орджонікідзе. Тут за сніг давно забули, хіба той, що білів на вершинах високих кавказьких гір. Так за три дні побачили солдати три пори року.

Але бадьорий настрій зник, коли солдати довідалися, що будуть будувати та направляти Військово-Осетинську дорогу. Дуже можливий, мовляв, напад Туреччини на СС-

СР. Всі на цей бідний ССРСР нападають.. Скриплячи зубами, взялися червоноармійці за кайла. Воювати ж нікому не хотілось. Але видно було, що політична орієнтація змінилася. Контрнаступ більшовики відложили і почали демобілізацію.

Гнат Кіндратович поїхав додому. Вдома відпочивав довго, хоч дружина й говорила кокетливо, що він дуже поправився на війні, відмолодів, але Гнат Кіндратович настирливо оповідав усім приятелям про свої страждання та муки на війні з поляками, а особливо з фінами, які дуже глуcho стріляли так, що не раз він з бою вертався живим лише сам; не раз Траплялось, що мало-мало не замерз; що харчі холодні, а воші великі й голодні... Він щоразу вигадував неймовірні історії і по мистецьки оповідав їх. Але слухачі, поглядаючи на вголовану шню, недовіриливо посміхалися.

Добре відпочивши, Гнат Кіндратович зголосився знову до директора заводу на працю. На цей раз директор, знаючи його здібности, та й вигоду для себе від цих здібностей, призначив його агентом постачання. Цей фах для Гната Кіндратовича відкривав широкі горизонти. Полагоджуючи всі справи, пов'язані з постачанням заводу, Гнат Кіндратович мав колосальні зискові осяги не лише для себе, а звичайно й для всіх тих, від кого він посередньо чи безпосередньо залежав. Прикрі невдачі з червоноармійцями його чоти, що було принесло йому стільки огірчень і клопотів, залишилися позаду. Він рішив більше до війська ніколи не йти, а коли й піде, то лише на невідповідальне становище за своїм виробленим фахом.

На новій праці він негайно відновив старі зв'язки і шукав нового заприятення, від якого можна було б щось ма-

ти. Без «дати», щоб потім «мати», в СРСР не можна було й думати...

Провадився ремонт заводу. Ремонтні матеріали дирекція заводу мусіла шукати сама. На ремонт відпускатися по пляну двісті тисяч карбованців. Перекидавши на заводі старий брухт, зробивши обмін з іншими заводами, що також копалися в брухті, механік заявив:

— Треба для підливки підшипників десять кілограмів бабіту.

Цього сірого золота не знайдеш в брухті. Завдання впало на Гната Кіндратовича, — дістати десять кілограмів бабіту. Без бабіту завод не піде в рух.

Гнат Кіндратович витер пилюгу з портфеля, невідлучного супутника в подорожі, взяв під звіт тисячу карбованців, напакував чогось в скриньку, і поїхав. Квиток купив на Харків, до найбільшого тракторного заводу України. Третього дня він уже був дома. Двадцять кілограмів бабіту здав у комору заводу. Вислід приголомшуючий. Механік мало не цілував Гната Кіндратовича. Сподівався його через два-три тижні, і очікував щонайбільше п'ять кілограмів цього дефіцитного матеріалу, а тут раптом на третій день, і аж двадцять кілограмів! На Гната Кіндратовича всі дивилися, як на магіка-чародія.

— Ну, і як же ви дістали так багато і так скоро? — питав його на самоті директор.

— Не можу сказати, тов. директор, це секрет.

Але директора гризла дитяча цікавість; він не міг заспокоїтись.

— Та що ви, не вірите мені? Я ж нікому не скажу... Даю вам слово старого комуніста, що буду знати лише я!

Гнат Кіндратович зробив штудерний рух носом і губами, що означало сумнів до чеснот старих комуністів, але, щоб задовольнити директорову цікавість, рішив підняти трошки заслону засекреченої тайни.

— Чоловік сестри моєї дружини працює в НКВД міста Харкова. От я й звернувся до нього. Завіз йому на квартиру, що потрібно було, а він подзвонив на тракторний завод. Через десять хвилин, я вже мав бабіт..

— Оце діло! — вигукнув директор і легенько похлопав Гната Кіндратовича по плечах.

На цьому “ділі” Гнат Кіндратович заробив мало, зате здобув славу і закріпив за собою посаду постачальника на завжди.

Потім пішли діла тепліші. Гнат Кіндратович їздив у Москву за «сірчаним ангідридом» для сульфатації овочів, бував у Баку, відвідав Калінін, мав справу з Челябінським, словом — змережив увесь СССР. Завжди мав на всьому заробіток.

Аж раптом одного сонячного літнього дня, 22-го червня, в радіо, що стояло біля його ліжка, він почув грізне слово: «Війна! Знищилий німецький фашизм папав на миролюбний СССР. Скинено бомби на великі міста. Танкові німецькі частини заатакували несподівано советських прикордонників...»

Гнат Кіндратович далі вже не слухав. Побіг на завод. Гучномовці міста повторяли без перерви те, що подало радіо. Жах опанував населення. Не боялися війни, навпаки, по обличчях було видно втіху з цього, але всі боялися прикрих заходів влади до населення. Тут і там говорили про швигунів, скинених на парашутах, про десанти, про пильність, затемнення і десятки інших приписів. Гостре нагруження панувало довкола. Оголошено мобілізацію. Евакуація всіх чоловіків до стариків включно. Деякі установи пакували свої архіви. Евакуація...

Гнат Кіндратович не зівав. Він зараз подбав через директора про “броню”, себто про пільгу. Отримав відстрочку в мобілізації на три місяці, як «незамінний робітник заводу». Але граці вже ніякої не виконував. Населенням

опанувала психоза війни. Кожен на свій лад до неї готувався. Над головою пролітали літаки зі свастикою, і советські винищувачі їх не турбували. Полями гнали худобу в глиб країни. Червоноармійці, що вирвались з оточення, пацічно втікали. Частина їх попала в полон. Війна, справжня, реальна війна. Жиди за безцінь спродували свої речі, і Гнат Кіндратович встиг уже дещо цінніше купити.

І ось одного дня, опівдень, несподівано біля міста появились німецькі танки. Хто встиг — утік з міста, але чи далеко заїхав — невідомо. Та більшість були вдома. Мобілізовані чоловіки виходили з торбами за місто, ішли кілька кілометрів до ближчого села, а там розбігалися і верталися додому, ховалися. Страх переродив і Гната Кіндратовича. Він, як слимак, сховався в завитку і не виходив цілий місяць з хати. Дружина приносила йому всі новини. Та виявилось, що війна несе з собою не лише смерть, руїну та знищення, але й дає найкращі можливості для наживи спритним шахраям, пройдисвітам і злочинцям. Людське нещастя для таких категорій людей стає щастям, утіхою.

Гнат Кіндратович полохливо й обережно, в старому костюмі, вийшов з хати і прихлялою ногою пішов у місто. Лагідно вітався з зустрічними. Перепитувався...

— А ми думали, що ви евакувалися? — дивувалися знайомі.

— Та що ви? Бійтеся Бога! Та ж я німців чекав, як погоди в жнива. Мене ж більшовики мучили, і батько мій... та, що там говорити, я й сам ледве в Сибір через тих катів не попав. Слава Богу, що прийшли визволителі!

— Так, так, — відповідали, посміхаючись, знайомі.

В місті Гнат Кіндратович довідався, що всі його старі приятелі вже обігралися на нових місцях праці, і промишляють ще з більшим успіхом, ніж раніш. Той доставляє німцям молоко з села, той яйця, той кури. Інший влашту-

гався на залишених складах солі, й безтурботно міняє її в селян на яйця, масло для німців. Всі задоволені. Але він не прогавив свого. Володіючи трохи німецькою мовою, потрапив на добре місце. Шукали чоловіка, що б взяв керівництво маслозавода. Мусів розумітися на маслі і знати німецьку мову. Звичайно, Гнат Кіндратович, на запит, чи знає він це, ствердив, що, дуже добре розуміється на маслі, ну, й мову трохи знає. За допомогою своїх добрих приятелів він відразу перебрав керівництво маслозавода. Пішов на завод, оглянув сепаратори, маслобійки, які вціліли, заглянув у лябораторію, де все було знищене, побите. Заводом був задоволений. Директор, очевидно, втік раніш, тому Гнат Кіндратович пішов до ляборанток, яких добре знав, і домовився, щоб вони прийшли завтра на працю. За тиждень, з своїм помічником, якого він підібрав собі сам, та з двома ляборантками, с'як-так навів порядки на заводі. І потекло все старим, проробленим більшовиками, руслом. Зі старих колгоспів йшло молочко по старому руслі новій німецькій владі на завод.

А ще через тиждень, в новому білому халаті, Гнат Кіндратович проходжався між бідонами з молоком на заводі, потирав руки і мурмотів: “А все таки й при німцях можна жити...”

Люди, зустрічаючи його, знову привітно кланялись і називали Гнатом Кіндратовичем, та ще й «пан» додавали. Правда, були й прикрі випадки. Одного разу есесівець набив по морді. Прийшов п'яний, назвав Гната Кіндратовича свинєю і вдарив. І то — нізащо.. за брудний папір, в який було загорнене масло. Перетерпів. Але Гнат Кіндратович роботу свою знав і виконував усе згідно з німецькими приписами. Він дуже швидко навчився «дліти» масло. Зменшуючи у відцитах аналіз жиросодержання, він пристосував свою лябораторію так, що мав щоденно десятикілограмову

скриньку масла — залишок. Комар носа не підточить... Маслянкою годував поросята, яким позаздрила б найкраща сталінська свинарка. Поросята росли, мов на дріжджах. За маслом «заощаджене» він мав у хаті досить меду, яєць і білого борошна на вареники. Приносили йому й горілку, і вино, і цукор. Життя було краще, ніж при більшовиках. Він навіть почав соромитися своєї мови, — цвенькав по-німецьки.

Вечорами до нього сходилися його приятелі, — тепер це були німці. В місті відчувалась недостача для населення — не тільки товщу, а й хліба. Біля німців з'явилися вдовички по відсутніх командирах червоної армії, жидівочки, що прибрали інші прізвища, ховаючись від гетта. Німці до них залицялися, женихалися. Гнат Кіндратович виконував роллю «свата». Мав з цього подвійну користь. Жидівочки носили йому золото, щоб, бува, не зрадив, а німці давали горілку й різні дарунки за звідництво.

Голодні, в постійному страху, залякані розстрілами окупантів, дівчата віддавалися німцям, рятуючи тим життя або відсуваючи далі смерть. Коли б з'єднати всі ті жорстокості, які принесли німці на своїх багнетах в Україну, то ніяка ціна не була б завелика, щоб їх уникнути. Тисячі трупів полонених, сотні неповинно розстріляних, переповнені ешелони відправлених на рабську працю в Німеччину, грабіжництво недограблених більшовиками селян, переповнені гетта жилами та інші бруталні насильства, — були буденним явищем. І люди, рятуючи себе від брунатної навали, пускалися на самопожертви.

П'яніючи від радощів і захилинаючись успіхами, Гнат Кіндратович наполегливо підмовляв з гетта молоденьких, приречених на смерть, дівчат — на шлях розпусти. З людського горя він розвинув прибуткове підприємство. Але не завжди й ця самопожертва рятувала приречених — німці були безоглядно жорстокі.

До хлопців та чоловіків у Гната Кіндратовича були інші підходи. Якщо це був чекіст, та ще й зі старим стажем, що з приходом німців не встиг утекти, або й залишився з певним дорученням більшовиків, то такого він безпощадно залякував шибеницею; вимотував у нього всі заощадження. Горе було тій родині, що відмовлялася дати викуп за такого сина чи батька... Але, якщо людина попала в тюрму за якийсь карний злочин супроти німців, але при більшовиках та людина не користувалась привілеями, або й була карана чи переслідувана, то така людина, без найменшого сумніву, могла сподіватися допомоги від Гната Кіндратовича. Дуже бо боляче він сприймав більшовицькі арешти, навмисний голод та розкуркулювання, і тому такими інтенціями керуванся в своїх "адвокатських" діях. Крім нелюда-шельми, крім жалоби чужого добра, грошей було в ньому ще трохи й людського . . .

Торгуючи «живим товаром», — постачаючи дівчат високим німецьким достойникам, — Гнат Кіндратович несподівано отримав підвищення. Шефа району, бувшого вчителя, репресованого більшовиками, що прибився пішки з Сибіру під час цієї завірюхи, гестапо раптом обвинуватило в націоналізмі і розстріляло разом з десятком інших, недобитих більшовиками, українських патріотів. На вільне місце гебітскомісар назначив шефом району Гната Кіндратовича. Він не знав, чи йому тішитись, чи сумувати з цього. Працю він мав дуже гарну, але від пропозиції гебітскомісара, яка, до речі, була зроблена відповідним тоном, Гнат Кіндратович відмовитись не відважився. Маслозавод він передав своєму надійному помічникові, а сам засів крісло шефа району.

Та якими ж марними здалися побоювання Гната Кіндратовича! Кривджені німцями на кожному кроці люди — валками котилися до нього за допомогою, чи порадою. Нав-

чені більшовицькою системою, вони й тепер несли вузликами рештки свого злиденного “скарбу”. Шеф обростав далі. Не забував він виконувати й свої обов'язки перед своїми зверхниками. В першу чергу, на нараді з старостами сіл, він довідався, в якому селі можна дістати овечі шкіри. Після того найкращий кушнір пошив з доставлених шкір станкового, широкого як степ, в зборки, чумаркою, теплого кожуха. Це був перший дарунок гебітскомісарові.

Комісар, що приїхав з Німеччини в легенькій, ликом підбитій, шинелині, дуже радо прийняв дарунок. Надворі курила українська зима, і кожух був саме впору. У відплату гебітскомісар подарував Гнатові Кіндратовичу, шефові району, пістолет для самоохорони. Кращого дарунка Гнат і не сподівався. Білий комісарів кожух розпалив заздрість всіх німецьких верховодів. Першим приїхав комендант сільгосподарської комендантури, потім начальник С.Д., потім лейтенант гестапо, а там і всі інші, дрібніші. Всі дриготіли в шинелях на шпаркому морозі і просили кожухів. Хочеш-не-хочеш, а мусиш шити. Владною рукою шефа району, Гнат Кіндратович писав замовлення. Всі шкіри, які були де по селах, він використав на кожухи для німців. А люди мерзли і... дякували, мерзнучи, що ще живі.

Бої гриміли без перерви, літаки літали, німці захлиналися успіхами, прибирали до рук все міцніше й міцніше владу; розгнуздано шаліла швабська сваволя. З озелененої, пишної в садах Слобідки, вже виселювали, з віками насиджених місць, українців, і заселяли прибулими з Німеччини родинами есесів. Розчаровані «визволителями» українці, заховавши глибоко в серцях ненависть, тамуючи в собі злобу, мовчали. Але фурія народньої ненависти розгорялася, тихо, але помітно клекотала й спалахувала спонтанно

серед людей, особливо молоді. Тут почулися партизанські постріли, там поїзд з амуніцією в прірву пустили. Німці жорстоко за це мстилися. Та це ще більше розпалювало ненависть населення.

Гнат Кіндратович сполохався. А коли він довідався по-тайки, що німці в Африці потерпіли поразку, італійці зраджують, під Ленінградом безуспішність, насторожився ще більше. Кожен ешелон німці охороняють сотнями стягнутих з фронту вартівих. Та й це не помагає. Стало неможливим постачання німецького фронту на Сході через українські терени. Почали ворухитись українські партизани. Гнат Кіндратович притих зовсім. Він збагнув свій сліпий кут...

Було ясно, що німці довго вже не втримаються і, що з ними йому не подожді. До більшовиків йому повороту також немає. Що ж робити?.. На ніч він клав під подушку пістоль, а вікна замикав віконницями.

Раптом Гнат Кіндратович захворів. «Куплені» лікарі констатували важкий стан здоров'я. Комісар примушений був призначити на його місце іншого шефа.

Німці розбурханою хвилею, безладно, брудною, завошивленою масою, котились з-під Сталінграда. Гнат Кіндратович тихенько пакував свої речі... Добрий чумацький віз, розібраний і захований на горищі, був зложений і чекав на коні, що теж були десь заховані.

А навкруги, в широких українських степах, в глибоких балках, в лісах, вирувала кривава помста... Творилися стихійно легендарні повстанські загони, розпалювалась національна революція, що топилася в крові наїзника. Цей могутній рух підточував німецьке запілля і прискіпував провал будівничих «нової Європи».

Дехто вже евакувався. Одним з перших прийшов до гесбітскомісара за «маршбефелем» Гнат Кіндратович. Ко-

місар подякував за теплого кожуха, посміхнувся, і виписав.

— Скільки осіб їде з вами? — запитав

— Двадцять п'ять, на десятиох підводах, — збрехнув Гнат Кіндратович. — Хочемо власними силами підперти економіку великої Німеччини; їдемо всі гуртом, — відповів він, міркуючи заробити щось на «маршбефелі».

Комісар, мабуть, дещо більше знав за Гната Кіндратовича, — радо виписав на подану кількість людей та підвід пропуск. Тепер Гнат Кіндратович, вже відверто, почав готуватися до евакуації.

Та події несподівано випередили його. Вночі він прокинувся від шаленого гуркоту, гудіння, шуму й клекоту. Вискочив надвір. Здаля доносилась глуха канонада. Невгавуючий дощ, що вже три дні перетворював землю в суцільне багно, тепер періщив з подвійною завзятістю. Здавалося, що небо прорвалось і вода хлинула суцільним потоком. А гарматна стрілянина, не зважаючи на сльоту, — наближалась, голоснішала. За хвилину почувалась кулеметна стрілянина. Гнат Кіндратович стояв, як заворожений, і тільки несподіваний гарматень, що розірвався недалеко його хати, вивів його з цього стану. Він здригнувся. Стрімголов кинувся в хату.

— Винось речі на віз! — крикнув несамовито до переляканої жінки й побіг запрягати коні.

Світало. Вулицею брели по коліна в болоті, брудні, оброслі, змарнілі й виснажені ті, що ще недавно, насичені зухвальством, вигукували, захилинаючись: «Дойчлянд ібер аллес»...

Вони йшли й несли на своїх плечах трагедію поразки. Вона була така вимовна, що Гнат Кіндратович з першого погляду зрозумів, що треба чим скоріш тікати. Тікати!

Він кидав на віз найнеобхідніші речі, — валізки з цінними речами, а решту... — і він подивився на великі бри-

ли ще не розмерзлої землі, повивертані вночі тяжкими танками. Такою дорогою, з вантажем, далеко не заїдеш. Правда, дещо зі свого скарбу Гнат Кіндратович встиг закопати, і то в надійному місці, але якщо він за пару місяців не повернеться, — чого він сподівався, — то скарб цей попусеться. Там були довгометрові килими, які можна було транспортувати лише поїздом, були там велосипеди, — його й жінчин, там і швейна машинка «Зінгер» і безліч іншого. За своє бо, хоч і коротке, але дбайливе життя, він зумів чимало придбати..

Ох, як тяжко відриватися з насидженого місця! Гнат Кіндратович, на всякий випадок, замкнув хату, сховав ключа в кишеню і виїхав за ворота. Дощ трохи лагіднів, але гуркіт пострілів, вибухи бомб, кулеметна стрілянина не втихали. Літаки, як журавлі, ключами мережили проясніле місцями небо. Гнат Кіндратович виїхав на міську площу. З трудом пробився між військами, кінною артилерією, підводами втікачів та пішоходами. Було гамірно, як на базарі. Вся площа забита возами, кіньми, людьми. І як вони так скоро сюди понаїжджали? — дивувався Гнат Кіндратович, не знаходячи вільного місця для підводи. Нарешті прилаштувався біля поліції. Дав віжки дружині, а сам пішов. Зустрів в оточенні есесівців коменданта. Привітався і впросився в їхню колону. Комендант — старий приятель — не тільки що погодився, а й сказав зібрати всіх бажаючих цивільних з підводами і приєднатися до поліції. Тут же серед площі роздавали зброю.

— Дорога небезпечна, всюди ворушаться партизани, — признався комендант. В Гната Кіндратовича полізла вгору шапка й затерпло тіло від почутого — “партизани”...

Не гаючи часу, колона рушила. Строкатою стрічкою потягнулися підводи та верхівці вулицями стільки раз вже шматованого міста на захід. Сумішню поглядів проводили їх ті, що залишилися, — хто сумом і жахом-безнадійністю, а

хто глумом і радістю. Залишивши місто, Гнат Кіндратович оглянувся. Може в останнє кинув поглядом на українську житницю... Місто було повите димом. Горіли фабрики, летіли в повітря, під музику пекельних вибухів, недонищені при відступі більшовиків будівлі, — робота німців...

А навколо прокидалася весна, пробивалася ніжними проростками трав і квітів з паруючої теплою землею, сміялася соняшними скалками на полудрабках воза, на гриві коней, блискала гарячими спалахами в калюжах води, дзвеніла високо в небі жайворонками. І серце тужно тануло в грудях. Цьвохнув над кінями в повітрі батіг:

— Но! — вигукнув зворушливо Гнат Кіндратович і подивився на дружину. Вона, замкнута в собі, закам'яніло сиділа, а на її очах перлинами ближчали росинки.

Довгий, занадто довгий і тяжкий шлях стогнав під юрбами пригноблених німецьких воєнів, що ганебно тікали на свою батьківщину. Вони занадто далеко загнались, осамітнені гордістю своєї вищости. Благально дивилися в очі господареві воза і несміло клали руку на люшню, витягаючи безсилимими ногами рвані черевики з густого болота українського чорнозему. Де ділася та пихаста бундючність непереможного, як вони горлали, німця?!

Пізно вночі зробили в якомусь селі першу зупинку. Зголоднілі коні втомлено фиркали і гризли дишель. Перепочивали і підгодовували худобу. Були ж і такі, що мали корів. Висіла тривожно-полохлива тиша. Дехто куняв, схилившись на воза, дехто встиг залізти в хату до переляканих селян, погрітися, бо потягало приморозком. Несподівано на сході запалало небо — світало. Люди заворушилися: підсипали коням оброку, напували їх, як раптом команда:

— Запрягайте, виїжджаєм!

За одну мить всі були готові. Вирушили. Під селом з'явилися більшовицькі танкетки. Тікали цілий день без зупин-

— Хапайся за раму вікна! (ст. 90)

ки, вночі село, в якому було зупинились підночувати, було обстріляне більшовиками.

— Виїжджай! — почувся зненацька чийсь вигук.

Тінями сновигали по-під тинами, зі зброєю наготові, вартові поліцаї. Заметушилися підводи, доносилося глухе нокання до коней, цьвохкання батогів. Рушала знову збен-тежена валка.

У Панька зломалося колесо. Це смертельна рана для вті-кача, яку годі було в такій ситуації залікувати.

— Гнате Кіндратовичу, рятуйте, візьміть хоч дві валіз-ки на свого воза, а коні я на підмогу припряжу, — розпуч-ливо благав Панько, зупинивши Гната Кіндратовича.

Легенька посмішка якогось задоволення з'явилась на обличчі Гната Кіндратовича.

— Давай, скоро! — наказав він. Панько рвонувся, ки-нув на воза дві валізки та мішок вівса, відчепив орчики і припріг до Гнатового воза свої конята на підпряжку, потім зняв зі свого воза добре колесо і прив'язав до задника Гна-тового воза, — про запас. Решту свого майна покинув на возі.

Гнат Кіндратович тепер передав Панькові віжки, а сам сів з дружиною ззаду. Поїхали. Вчотири коні швидко на-здігнали інших і, розбризкуючи глибокі калюжі розмішаного болота, випереджували тих, що застрягали. Становище Гна-та Кіндратовича переінакшилося, покрашало. Панько пере-брав піклування кіньми й возом на себе, а Гнат Кіндратович благодібно відпочивав. Їхали, зупиняючись лише підгодува-ти худобу. Але загрозливі постріли ворога, що стишували-ся за дня, ранком з новою силою роз'ятрювали підірвані нер-ви. В божевільному напруженні їхали так аж до Рибниці. Вночі переправились через понтонну німецьку переправу на Дністрі і з полегшою зідхнувши, заночували в прибережно-му селі. Ранком розбудив усіх постріл. Жалібно дзенькнули

у вікнах шибки. Як опарені, вискочили всі з хати. На проти-лежному березі стояли з червоними зірками танки. Обстрілювали село. На понтонну переправу не спускались, не відважувалися, мабуть. Німці мовчали. На більшовицьку стрілянину ніхто не реагував. Дністер був захистом, проте еалашатися тут ніхто не думав, їхали далі.

Рухались поволі на возах, часом жартували, пригадували один одному прикрі випадки під час паніки. Тепер німецька жандармерія, що очолювала валку, явно охлявала. Помітне було зволікання з маршрутом. Не квапились, видно, в бомбардовану щодня батьківщину... Проїдуть від села до села, і — ночівля. Так, черепашим ходом, доповзли до Ясів. Тут вирішили задержатись довше. Та, ледве встигли розташуватися, понаправляти вози, окувати коні, як за містом почали румунські війська копати шанці, вставляти підвезену волами артилерію та заміновувати дорогу. Ці передвісницькі показники наполохали німецьку жандармерію, а ще більше, коли румунське командування запропонувало жандармерії та всім озброєним чоловікам підсилити оброну. Колона негайно згорнулась і спішно рушила далі. Ніхто вже воювати не хотів. Так валка поволі доповзла до Бистриці. Тут і зупинилися. Зупинилися надовго.

Гнат Кіндратович почав промишляти. Довідавшись з довірочних джерел, що колона вирушить далі поїздом, а весь транспорт піде іншим шляхом і буде відібраний у власників, Гнат Кіндратович продав свої коні. Залишився віз і Панькові коні. Чутка здійснилася: всі коні були переписані командантом.

Гнат Кіндратович і тут заробив. Німці вилучали ті коні, які не мали пашпортів, бо вважали їх власністю держави. Гнат Кіндратович, будучи шефом, придбав собі пашпортних бланкетів і, тихцем, випишував людям пашпорти на коні, з умовою, що чиста виручка з продажу коней — пополовині.

Половина коней з валки раптом виказалась пашпортами, і люди їх тепер законно випродували. Гнат Кіндратович обростав грішми. Відібрані в людей коні почали вантажити у вагони. Комендант викликав Гната Кіндратовича, як найбільш відповідальну особу з-між цивільних, і сказав:

— Візьміть собі двох людей з цивільних і поліція з українців, і запровадьте цей транспорт коней, возів та зброї до Варшави. Там здасте його військовому управлінню. Решта людей і поліції поїдуть іншим поїздом безпосередньо до Німеччини.

Гнат Кіндратович аж підскочив з радощів від цього доручення. Йому заздрих і сам комендант, що не мав охоти їхати в Німеччину, але мусів. Про це, між іншим, натякнув йому сам комендант. Гнат Кіндратович почав готуватись.

Перш за все він, переписуючи коні у вагонах, одної пари не зарахував. Виказався пашпортами на них. У Варшаві ж потрібна буде йому підвода, щоб їхати далі, до Німеччини... Взяв собі двох ближчих приятелів, дружину, поліція, і поїхав. Гак несподівано Гнат Кіндратович став комендантом ешелона зі сто двадцятьма кіньми та півсоткою возів.

Мішаний транспорт коней і людей їхав через Угорщину, Словаччину аж до Кракова разом, а в Кракові жандармерія, поліція та всі цивільні відокремились, — поїхали до Німеччини, а Гнат Кіндратович, отримавши відповідні папери, поїхав з підібраними трьома, темними як і він, типами, жінкою, кіньми та возами до Варшави. На кожній станції чи зупинці він розпродував полякам кінську зброю, яка не фігурувала в паперах, і вози. Нарешті, вночі, приїхали до Варшави. Поїзд зупинився на празькому вокзалі. Ешелон закотили на товарну станцію, паровоза відчепили. Тепер Гнат Кіндратович був сам господар. Десь тут поночі з'явилися невідомі люди. Розпитували що і як... Запропонували Гнатові Кіндратовичу спокусливу пропозицію: «продай коні».

Гнат Кіндратович, хоч і який був “махер” на всі руки, але від цієї пропозиції здригнувся; мороз пройшов йому по спині. Ну, де ж таки, — продати «німецьке майно»? Та це ж розстріл!..

Але кинена спокуса рістилася в ньому, як зерно у вологому ґрунті.

“А, може б, і справді продати всі коні, переїхати нишком на глуху квартиру, і — кінці в воду...” — думав Гнат Кіндратович.

Надворі розвиднілось. Гнат Кіндратович пішов шукати ту частину, якій мав здати майно. На тій адресі, куди він мав гапери, війська вже не було. Тиждень тому, як виїхало. Що ж йому робити? Стояв і думав.

Повернувся з нічим на станцію. Хлопці вже встигли продати решту упряжі, придбали самогону, свіжої ковбаси та хліба.

— Ну, що, прийдуть німці забирати коні? — зустріли його запитом.

— Виїхали. Нема. І сліду їх не розшукаєш... — безнадійно махнув рукою Гнат Кіндратович.

— Що ж нам робити? — в один голос запитали хлопці. — Будемо тут берегти німецьке добро, аж поки більшовики прийдуть, чи як?

— Я плюю на коні! — сказав поліцай. — У валізці маю цивільне вбрання... Рушницю продам полякам, — мене вже питали, чи не продав би, — а сам у світ... Вони думають, що я й тепер буду їм слугою!..

— А мені тим більше, мені й передягатися не треба, — торбу на плечі та й пішов, — промовив Сидоренко.

— Куди ж ви підете? — запитав Гнат Кіндратович, чуючи, що хлопці справді мають демобілізаційну думку і кожної хвилини можуть залишити його самого з жінкою.

— Куди?! Ого, знаємо куди. Якби не варта у вагонах,

то був би ще дорогою скочив у Словаччині. На станції при зупинці, словаки аж просили залишитися. Німців вони страх, як не люблять! Я й казав, що везуть нас силою. Ось туди я й помандрую.

Ця думка Гнатові Кіндратовичу сподобалась. Але, що зробити з кіньми?

— Хлопці, почекайте, поїдемо в Словаччину разом. Ось здамо коні та й поїдемо, — просив він, бо так легко не міг він кинути ешелона. До того ж мав багато свого майна й дружину.

— Ну, ще побачимо, — мовив Сидоренко, — а позище, — дай-бо здоров'я, — і хильнув до дна склянку самогону.

Після перекуски Гнат Кіндратович зняв з вагона одного з кращих возів і спакував на нього свої речі. Ночував на возі. Якись підозрілі типи увесь час крутились довкола і заглядали у вагони, то до воза, то до упряжі. А ось прийшли і знайомі вже «купці».

— Скільки ж ви даєте за коня — так, голова на голову? — запитав Гнат Кіндратович, і цим фактично погодився відновити розмову про продаж. — Маю сто двадцять...

— Чотири тисячі злотих, — відповів один з купців, і додав: — Але нам потрібно лише двадцять штук, решту потім, через день-два.

Та комбінація Гнатові Кіндратовичу не подобалась. Коли б так усі разом, то він заховав би чотириста вісімдесят тисяч злотих в кишеню і чкурнув би, а так, поки продасть, то й «накрити» можуть... Роздумуючи так, він сказав купцям прийти завтра і купити зразу хоч половину коней. Купці обіцяли подумати ще і пішли. Гнат Кіндратович думав далі: "Хлопців завтра відпущу на чотири вітри, дружину з речами відправлю до Кракова, а сам, вправившись з усім, дожену її поїздом, а там — до Словаччини"... З цією думкою ліг спати. "Куй, Гнате, поки гаряче" — рішив він, засинаючи.

Рано приїхало півсотні німців з тієї команди, якій належало перебрати коні. Почали розвантажувати ешелон. Вся справа завалилася. Гнатові Кіндратовичу з трудом вдалося виморочити пару «своїх» коней, що не були записані в паперах, і то лише тому, що він, крім паспортів, мав від коменданта дозвіл взяти їх собі. Дали йому найгірші дві шкапини, не дивлячись на те, що мав паспорти на найкращі. З трудом відпустили й хлопців; хотіли їх, було, відправити в Німеччину на роботу. Пізніше їх таки затримали. Що з ними зробили, Гнат Кіндратович так і не довідався. Мабуть, приєднали до війська. Та й з Гнатом Кіндратовичем поводитись вони так по-хамськи, що він остаточно розчарувався в німцях.

Здавши коні, Гнат Кіндратович запряг в навантажений віз старі шкапини й поїхав на квартиру, яку без труду знайшов недалеко вокзалу. Рішив відпочити трохи, скласти плян, а потім діяти. В першу чергу треба було роздобути польських злотих. Він мав сорок тисяч «українських» карбованців, але не знав, чи вони ще мають тут якусь вартість. За вечерею його відвідав син господаря квартири, пан Юзек. Гнат Кіндратович похачував Юзека чаркою доброї горілки, яка ніколи не виводилася в нього, і розбалакались. Юзек зараз же проговорився, що поляки готують повстання проти німців. Ця новина перелякала Гната Кіндратовича і він постановив негайно тікати з Варшави.

— А де ж поляки беруть зброю?

— Де і як хто зуміє: крадемо в німців, шукаємо в приятелів, купуємо...

— Скільки ж платите за добрий пістолет? — поцікавився Гнат Кіндратович.

— Може, пан має? — жваво запитав у відповідь Юзек, і очі його спалахнули цікавістю. — Дам тисячу злотих.

Гнат Кіндратович витягнув з-за пояса прекрасний, советського виробу, пістолет — дарунок комісара — і поклав

на столі. Світло електрики блиснуло на цівці синіми скалками, Юзек аж підскочив:

— Скільки пан хоче?

— Дві тисячі.

— Ой, багато! Але ж і гарний! — не стримався Юзек, і потягнув пістолет до себе. Він довго розглядав його, крутив головою, цмакав, і нарешті погодився: — Візьму. Завтра принесу гроші.

Другого дня Гнат Кіндратович пішов до міста з грішми. Пістолет, так чи інакше, хтось відбере, бо дозвіл, який був дійсний на Україні, вигас, а тут можна було з ним і в халепу вскочити, — і він його продав. Яка різниця кому, аби гроші. Зайшов до банку. В банку «українських» грошей, без окремого дозволу німецької комендатури, не міняли, а до німців він вже не хотів звертатись. Гнат Кіндратович зупинився в коридорі і роздумував. Раптом з кабінета директора банку вийшов службовець. Гнат Кіндратович без вагання підійшов до нього:

— Прошу пана, допоможіть мені виміняти окупаційні гроші на польські...

Незнайомий службовець, пізнавши по мові чужинця, зупинився:

— Які гроші пан має?

— Українські. Сорок тисяч. Допоможіть обміняти їх.

Винагороджу...

Службовець оглянувся.

— Зачекайте тут, — а сам вернувся знову до директора. Через декілька хвилин вийшов:

— Не можна, треба мати документи, — відповів.

— Та ж я маю, прошу пана! Я маю «маршбэфель» на двадцять п'ять осіб, — раптом пригадав Гнат Кіндратович, і подав незнайомому заплямлений печетками папір.

Службовець, взявши «маршбэфель», знову пішов у ка-

бінет директора і довго щось розмовляв там, а потім вийшов і сказав:

— Давайте гроші.

Гнат Кіндратович в одну мить дістав вузлик з грішми і, не рахуючи, передав службовцеві. Службовець пішов, а через хвилину покликав Гната Кіндратовича розписатись, і відрахував йому вісім тисяч злотих, по курсу — один до т'яти. На «маршбефель» прибив печатку, зазначивши, що виміняв сорок тисяч карбованців. Вийшли в коридор разом. Тут Гнат Кіндратович відчислив 800 злотих, і дав їх службовцеві за «труд». Незнайомий службовець сказав, прощаючись:

— Приносьте, виміняєм...

Гнат Кіндратович був з грішми. Добре влаштувався з квартирою, отримав харчові картки, витягав на «маршбефель» з військових складів приділи на 25 осіб. Вечорами просиджував біля радіоприймача: слідкував за рухом на фронтах, робив помітки на карті. Німецькі війська тепер відступали так, як колись наступали — блискавично. Запеклі бої були біля Вільна, вирівнювали фронт коло Гродна. Через кілька днів радіо подало, що більшовики понесли страшну поразку під Білостоком, але німці полицарськи відступали далі . . . Не помагав німцям їх бог, якого вони на пряжках носили, не допомагав залізний дух Бісмарка, ні жорстока наука Гітлера. Навпаки, ця жорстокість в поводженні з населенням та полоненими, ця чванькуватість своєю расовою «вищістю» «юберменшів», ламала карки дурним нащадкам мудрого Гетте. Німецький месіанізм народонищення — терпів поразку.

Втікачів з свіжими, загрозливими новинами все більше й більше прибувало до Варшави. Гнат Кіндратович привітливо зустрічав їх, нав'язував контакти. Скуповував «безвартісні українські банкноти» з розрахунком — десять рублів за одного злого. Його могоричили, дякували за ласку, що прий-

має «нездалі папірці»... Гнат Кіндратович бідкався, відмовлявся, скаржився на збитки, чухався і нарікав:

— Ну, й що ж я буду робити з цими грішми, якщо німці не повернуться в Україну?

Його потішали, що все зміниться, і він своє відискає, а поза плечі глумилися з наївного простака, що скуповує «безвартісні папірці», з надією повернутися з ними ще в Україну. Нікому і в голову не приходило, що цей «простак» на цих папірцях заробляє сто відсотків. Гнат Кіндратович мав постійну «працю». Щоранку приходив до Українського Комітету, крутився тут, робив «гешефт». До банку протоптав собі широкий доступ, — щоденно міняв гроші. Течка пухла від золотих, наповнялася...

Німці по вулицях Варшави будували укріплення. Бетонували бункери, ставили дротяні загороди. Але готувалися вони до боротьби не з більшовиками, а з грізним народнім гнівом польського підпілля. Гнат Кіндратович тримав постійний контакт з Українським Комітетом. Прислухувався до загрозливих сигналів небезпеки і готувався до евакуації. Він не залишав думки добратися якимось в Словаччину. Перш за все, там — спокій. Словаччина поза війною. Там не бомблять, тривалий економічний стан, немає карткової системи, панує добробут, квітне свобода, немає примусової праці. Отже, там найкраще перебути лихоліття. Крім того, словаки відзначаються своєю доброзичливістю та гостинністю. Проте, добратися туди з Варшави кіньми, з навантаженим возом, — занадто складна справа. І він поволі почав випродувати все зайве. Все перетворив в еквівалентні, зручні для транспортування речі — золото та брилянти. Залишив дві валізки та вигідний рюкзак.

Обтяжений евакуаційними клопатами, він не мав спроби пару днів відвідувати Український Комітет. А як прийшов одного теплого липневого ранку, побачив на две-

рях приклеєний папірець: «Комітет евакуувався до Кракова».

— Лишенько! — йойкнув Гнат Кіндратович вголос. — Пропає я.

Він прожогом побіг на свою квартиру, гримнув на перелякану жінку, вхопив рюкзак, валізки і поїхав хутко на станцію. Йому здалося, що всі вже виїхали, лише він один залишився. На станції було легко. Купив квитки до Кракова, а коли вийшов на перон, — остовпів. Всі вагони були набиті людьми: зверху, по боках, де тільки було можна причепитись — були люди. На буферах сиділи чоловіки і бовтали позвішуваними додолу ногами. Дахи вагонів — встелені хлопцями і підлітками. Кругом клунки, валізки, кошики! Гнат Кіндратович, як навіжений, пробіг вздовж ешелона. Паровоз сичав і аж смикався, щоб гнатись. Де ж тут причепитись? Всюди переповнено... Біля речей стояла безпорадна дружина. Раптом Гнат Кіндратович запрямітив вікно, з якого ніхто не виглядав надвір. Пантерою зіпнявся і штовхнув ліктем раму вікна, — вбиральня. Вмить приніс свої речі. Захекана дружина бігла вслід.

— Лізь у вікно! — скомандував жінці.

Комплекція вицешеної жінки на такі акробатичні експерименти не дозволяла. Масивна огрядність дружини була завадою в здійсненні Гнатової команди.

— Як же ж я, без драбини?.. — мовила заклопотано дружина.

Гнат Кіндратович поклав валізки одну на одну, нахилився, рачки, біля вагона, підставляючи спину:

— Лізь на валізки! Ставай на спину! Хапайся за раму вікна! — командував, задихаючись Гнат Кіндратович.

— Ой, Боже мій! — зойкнула подруга життя. Її ноги трусилися на спині Гната Кіндратовича. Він випростався трохи і підніс дружину вище. Нарешті голова дружини схватилася у вікні, за головою посунулись і плечі, а решту

Гнат Кіндратович попихав руками. При цьому виник пікантний випадок: дружина зависла у вікні, вниз головою, бо решта тіла — не вміщаючись в раму вікна — лишилась надворі. Щоб не робити з жінки об'єкту загального глуму людей, що вже товпилися півколом біля вікна, Гнат Кіндратович штовхнув сердито дружину. Щось гепнуло всередині, зойкнуло... Але яке це мало значення в порівнянні з можливістю залишитися ще одну, повну несподіванок, ніч у Варшаві? Далі пішло все легко. Валізки полетіли вслід за дружиною через вікно, а потім і сам він, як в'юн, пірнув за раму вікна. Дружина сиділа на мушлі й плакала. На лобі в неї лиснів свіжий синєць. Рушини поїзд, і їхня "екстериторіяльність" порушилась: хтось просився до вбиральні... Гнат Кіндратович, хоч-не-хоч, мусів відчинити.

— Ай! — скрикнула молода бльондинка, і закрила рукою очі, побачивши за сивоною Гната Кіндратовича й жінку.

Счинився галас і вигуки про приписи поведінки в публічних місцях, про неморальність. Позбігались пасажиря, але, довідавшись, що це подружжя, з багажем, валізками, — заспокоїлись. Підозра кохання розвіялась... Під дотепні жарти пасажирів, Гнат Кіндратович вибрався з убиральні і причмістився в куточку переповненого вагона. Він радів, що все це щасливо закінчилося.

Поїзд летів. Кругом лежало розпростерте поле. Розлоге, широке, з досягаючими ланами збіжжя, що простягались, здавалось, аж до обрію, з дзвінкоголосими жайворонками, що співали в чистій блакиті, з щедрим золотим сонцем, що мляво гріло над головою. Поїзд легко котився рівною дорогою і наколисував м'який, мрійливий спокій. Коли б не моторошне гудіння літаків, що ключем журавлиним мержили небо, то можна було б і не хвилюватися. Але Гнат Кіндратович хвилювався. Інстинкт самозбереження підказував про невидиму якусь небезпеку.

Краків зустрів його неприхованою панікою евакуації. Марево більшовицької загрози, що стояло над Варшавою, тут панувало ще в більшому розмірі. Після виснажливої поїзної настоячки в переповненому вагоні, де не було місця, щоб сісти, змучений безперервним страхом бути відрізаним більшовиками від Словаччини, він тепер, в гурті українців, почував себе значно краще. Зупинився біля Українського Комітету. Будинок облягали маси втомлених, прибитих непевністю, брудних, як і він, з неспокоєм в очах, втікачів і штурмували двері. Навколо будинка під стінами лежали кули клунків, кошків, скриньок, валізок . . . При вході стояв у вишиваній сорочці літній чоловік з шевченківськими вусами і лагідно умовляв людей задержувати спокій і порядок. Від нього віяло діловою упорядкованістю, пошаною до цих знедолених людей, готовістю й бажанням допомогти їм.

“Найорганізованіша нація”, — констатував подумки Гнат Кіндратович, побувавши в інших національних групах, що евакуювалися. В приміщенні реєструвалися на поїзд, який незабаром мав від'їхати з утікачами-українцями до Словаччини. Була мова, що Словаччина, в погодженні з німецькою окупаційною владою, пообіцяла прийняти тридцять тисяч біженців.

Стояли в черзі. Давніші втікачі товпились біля дверей. Місцеві ж, хто думав евакуюватись, вже зареєструвалися і мали квитки на поїзд. Став у чергу і Гнат Кіндратович. Було гамірно, як на ярмарку. Кожний турбувався за себе. Де-хто оповідав новини:

— У Варшаві, кажуть, цієї ночі (1 серпня), під проводом генерала Бор-Комаровського, спалахнуло польське народне повстання, — оповідав якийсь жвавий юнак.

Тільки тепер Гнат Кіндратович зрозумів, яка загроза висіла над ним. Недаром так багато було втікачів позавчора в поїзді, яким він їхав з Варшави.

— Гітлер скоро закінчить монтування пекельної гармати, що своїм розміром перевищує «Берту»; від одного її пострілу зникатимуть цілі міста... — чулося з другого боку від сивоголового, в окулярах, чоловіка.

— Більшовики повідчиняли церкви, одягнули політруків у ризи... — доносилося з гурта жінок.

Ласий на сенсації, Гнат Кіндратович ловив ті чутки і по-своєму інтерпретував їх.

Упорядкована черга швидко посувалась вперед і Гнат Кіндратович опинився в приміщенні Комітету. Він наткнувся на великий стіл, завалений хлібом і мармелядою в блискучих пушках. Прислухався. Видають усім позамісцевим... Підійшов і показав свій, забитий різними печатками, «маршбефель».

— Як ваше прізвище? — впав перший запит.

— Бобровенко, — не заікнувшись, відповів, додавши до свого прізвища властиве українським прізвищам «енко». Це магічне «енко» він уже встиг дописати в своєму «маршбефелі».

— То ви як, хочете взяти їжу для всіх 25 осіб?..

— Ні, — посоромився Гнат Кіндратович, — дехто з нас має... не потребує. Дайте на десять осіб. — Він подумав, що, як візьме на 25 осіб, то прийдеться кликати когось на допомогу, бож він тільки з дружиною. Тож досить і на десять... Він одержав п'ять хлібин та два з половиною кілограми мармеляди. Хліба він потребував, бо крім речей у валізах, їстивого не мав нічого. Пішов реєструватись.

— Прізвище? — запитали.

— Бобровенко, Гнат, по-батькові — Кіндратович, — відповів.

— Звідкіль?

— Київщина. Біла Церква.

— Скільки осіб? — запитав середнього віку чоловік,

звидимо з військовиків, бо тримав себе виструнчено, дисципліново.

— Я й жінка.

Урядовець написав на рожевій виказці: ч. 1293. Вагон № 10, — прибив печатку і подав Гнатові Кіндратовичу.

Як просто... — подумав Гнат Кіндратович, і вдячно потиснув руку урядовцеві. Тепер вже майбутнє забезпечене. Він заховав виказку і почав тинятись по кімнатах, шукаючи знайомства.

В кутку коридора палко переконували один одного два чоловіки. Один з них молодий, з буйною чуприною, а другий — старший, трохи сутулуватий, інтелігент. Гнат Кіндратович підступив до них ближче.

— Пане-добродію, — раптом звернувся один з них до нього, — чи не могли б ви допомогти нам повантажити на вагон харчові продукти людям на дорогу?

— А чому б ні, дуже радо, — відповів Гнат Кіндратович, вбачаючи в цьому можливу вигоду для себе.

— Ну, ось і бачиш, вже один є, а ти сперечаєшся, що не знайдеться людей. Біжи на вулицю і знайдеш їх десятком серед наддніпрянців! Вони радо допоможуть.

— А ви вже маєте виказку на місце у вагоні? — запитав інтелігент Гната Кіндратовича.

— Так, вже отримав, — відповів.

— От і добре, ходім. Знайдемо ще кілька осіб на вулиці, і підемо вантажити.

Гнат Кіндратович узяв свій мішок з хлібом і вони вийшли заднім хідником у двір, і на вулицю. Залишивши хліб дружині, пішов разом з іншими двома чоловіками та чубатим провідником вантажити харчі. Вантажна автомашинна щільно пристала задом до відчиненого вагона, і провідник розгорнув брезент. В першу чергу розвантажили м'ясні консерви, потім сало, складене та просолене в скриньках. В дру-

тому кінці вагона поклали запаковані в широких та низьких дерев'яних скриньках яйця. Біля дверей поставили кілька бочок з рибою. Були ще й інші скриньки та коробки не відомо з чим. Печений хліб та мармеляду розвантажили з другого авта в сусідній вагон. Мабуть, це вперше, за все життя, Гнат Кіндратович наробився. По закінченні праці кожен з них одержав кілограмову консерву м'яса, шматок сала та пачку німецьких цигарок. Гнат Кіндратович покликав чубятого провідника на вечерю. Провідник подякував, але від вечері відмовився. Проте, потиснув тепло Гнатові Кіндратовичу руку, і познайомились:

— Магістер Пронька, — відрекомендувався чубатий.

— Інженер Бобровенко, — елегантно, трошки боком зробив уклін головою Гнат Кіндратович.

Ввічливі посмішки скріпили знайомство... Розійшлися.

Локомотив чмихнув густими клубками чорного диму. Широка мережа залізничних рейок товарної станції була залита людьми. Родичі та знайомі тулилися біля дверей вагонів, кидали останні побажання. Під гучні прощання й помаху рук, поїзд дав різкий гудок, рушив і почав відриватися від станції. Сірим вужем пробирався з-поміж розкиданих на рейках вагонів і, нарешті, вирвався на простір. Іззаду ще довго білими метеликами майорили в повітрі хустини, — останні помаху на прощання. У вагонах утікачі розміщувались по своїх, скиданих накупі, речах, ділились враженнями.

— Пане докторе! Чи залишився ще хто з українців у Кракові? — запитав один, ще молодий чоловік, в старенькому вбранні, що свідчило про довгу його подорож, з посивілими скронями та передчасно поритими зморшками старости під очима.

— Безумовно. Залишилася вся управа Українського Комітету. Готують нові ешелони для прибуваючих втікачів.

— А нас хто супроводить? — стурбовано запитав він знову.

— Не турбуйтеся, пане Мовчан! Ми маємо гідного керівника, дуже здібного, — пана магістра Проньку.

Запитувач, зачувши титул «магістра», якого в більшовицьких умовах ніколи не чув, заспокоївся. Тим більше, що сам доктор, авторитетність якого для нього й перед тим була безсумнівною, відгукнувся про м-гра Проньку з повним респектом і довір'ям. Але в розмову втрутився Гнат Кіндратович. В нього при згадці знайомого прізвища, Пронька, виникла цікавість.

— Пане докторе! — відтитулував і він, звертаючись до цього «обізнаного» чоловіка, з інтелігентними манерами й гарно одягненого, — хто він, цей магістер Пронька?

— Це, прошу пана, дуже здібна людина. Своїм непересічним хистом він тримав на ногах при німецькій окупації цілий Український Комітет. Чи то виторгувати щось у німців, чи заступитися за кого перед ними, кому допомогу здобути, — всі до м-гра Проньки, і він завжди ставив усі справи на своєму місці. Тепер от цим поїздом їде 1600 душ, і кому, думаєте, треба завдячувати, що люди мають харчі? Магістрові Проньці!..

— То це, виходить, не магістер, а лантух грошей, — жартом сказав Гнат Кіндратович.

— Більше, прошу пана, це — скарб! — відповів доктор поважно.

Для Гната Кіндратовича цієї характеристики було досить; він уже збагнув, хто такий м-р Пронька.

Вечером зупинились на якійсь маленькій станції. Оголосили обрати старшого вагона і піти за харчами. Обрали послухного Мовчана. Приніс він хліб і мармеляду. Ті, що недавно з дому, від пайків відмовилися. Мали свої запаси. Роз-

ділили принесене між втікачами з Наддніпрянщини. Роздали по вагонах свічки. Їхали цілу ніч. Завзяті картярі при свіглі свічок грали в тисячу. Більшість спала на зв'язаних речах, не роздягаючись. Були й такі, що мали гарну м'яку постіль; ці, розташувались, як влома, і спали преспокійним сном. Гнат Кіндратович свою постіль продав, залишивши саму ковдру. Перевертався, лежучи, з бока на бік усю ніч. Аж перед ранком, за три ночі, вперше заснув як мертвий.

Поїзд стихив ходу, зупинився. Втікачі товпилися в отворі навстіж відчинених дверей товарового вагона. Перед ними розгортався чарівний пейзаж. Видвілися сріблом засніжені шапки далеких гір, освічені промінням ранкового сонця. Шпилі гір грали м'якою каскадою ніжних барв на тлі ледве вкритого зрідка білими хмаринками, голубого неба. Підніжки гір встелене темно-зеленою барвою струнких смерек, а далі — простягався пожовклою скошеною травою, просторий дуб. Тут і там визирали червоними покрівлями чепурні оселі, що доповнювали картину краси загального пейзажу. Поїзд, наче вперся в гірські масиви, зупинився. Біліла залізнична будка, біля неї недалеко пишався строкато розмальований прикордонний стовп. Тут же, тонучи в зелені, виднілись вартівні, біля яких стояли прикордонники, — як для паради. Магістер Пронька, ще з одним чоловіком, вже стояв проти них і розмашисто жестикулював якимсь папером у руці, — чогось, очевидно, домагався... Один з прикордонників пішов до вартівні. Почувив телефонний дзвінок. Через хвилину вийшов, і махнув рукою. Було ясно, що всі формальності були закінчені. Поїзд рушив словацькою землею. Прикордонники приязно пропускали гостей, щиро пеміхалися в слід.

Чим далі посувався поїзд, тим більше зустрічалося привітних облич по дорогах, на станціях, в селах, повз які проїжджав поїзд. Чоловіки, жінки, діти — всі тепло вітали,

наче очікуваних гостей. Підсоветські втікачі, що давно вже відвикли бачити в зустрічному приятеля, були готові плакати від щастя. І справді: де вони не проходили, куди не проїжджали, — всюди їх зустрічали ворожі погляди. Так було в Бесарабії, в Румунії, в Угорщині, в Польщі. Скрізь там, здавалося, чекали нетерпеливо приходу червоних, більшовиків...

Зупинились в Жіліно. Розвантажились. Розташувалися в спорожнілих касарнях. Прийшли представники словацької влади й попередили: “Не говоріть населенню, що ви втікачі від більшовизму, краще кажіть, що вивезені німцями...”

Серед утікачів настало здивування...

— Чому? — питались один в одного. Рожевий настроїв зникав. Та скоро таємниця була розгалана. Словацьке населення, раділо більшовицьким успіхам, чекало на «руду армаду»...

— І тут це саме? Боже, куди ж ми попали? То вже краще в Німеччину! — мовила до Гната Кіндратовича сусідка.

В Жіліно втікачі пройшли санітарний огляд, отримали віспове щеплення. Кожен одержав «Особистий виказ утечечца» і, рушили далі. Приїхали до Оремлясу. Чудовий, тонучий в зелені, літній військовий табір. Розташувалися в дерев'яних, почорнілих від старості, зі стінами незavidної чистоти, бараках. Але, яке ж м'яке людське серце! Досить було вмитись холодною водою і лягти на дерев'яних нарах, як зразу ж посипались жарти, пориви радості, насмішки з існуючого стану. В наслідок жорстокої політики двох окупантів стративши свою батьківщину, все найдорожче, і опинившись на вигнанні, бездомною і голодною — людина раптом забуває минуле, радіє надіями, тішиться поганеньким дахом над головою.

Через годину, після розміщення, табір “заквітчався”

розвішаною біля кожного барака, нашвидку випраною білизною, дитячими пелюшками та іншою одежою, що давно втратила свій кольор. Люди приводили себе до охайности. Закипіло життя, циганське, але життя. Варили на триніжках обіди, кип'ятили воду. Гнат Кіндратович пішов на прохід, — гнїввся по таборі, розминав засиджені кости. Тішився свіжим повітрям, насиченим пахощами зелені, в гущі якої тонує табір. Раптом натрапив він у відлюдному закутку табору на щойно викинені скриньки, в яких були яйця. По написах на скриньках він пізнав, що це ті, які він у Кракові вантажив на вагон.

— Еге! Бач, магістер Пронька уже встиг з'їсти з приятелями ваші яечка, а скриньки викинув, без моєї допомоги... Тільки шкаралупки валяються! — промимрив Гнат Кіндратович, і розчавив черевиком шкаралупу.

Під час подорожі отримували всі хліб та мармеляду, за що вілкі ці цю дякували керівникам. Але хто дякуватиме за сало, яйця, м'ясні консерви, сигарки тощо?..

Але Гнат Кіндратович не гнїввся. Він підійшов до будинка, де містилася канцелярія табору. Перед дверима канцелярії, серед гурту людей, побачив він словацького урядовця, з кокардою на кашкеті.

— Є праця. Будова доріг. Хто бажає працювати і заробити, може записатися, і ще сьогодні виїде на місце праці. Можуть голоситися й родини з дітьми. Платня добра, приміщення безкоштовне, харчів можна купити досить, — повідомляв урядовець.

Гнат Кіндратович записався без надуму. Сидіти в таборі, навіть тоді, коли немає варті, — це кара. Поганенька воля — краще золотого табору, — міркував він. Через годину двадцять п'ять осіб поїхали автом в село Дольні Стргари. Серед них і Гнат Кіндратович з дружиною. Розмістилися в приміщенні школи. Населення, довідавшись, що це

втікачі від німецького вербування на працю, чутливо віднеслися до збігців, — принесли білого хліба, молока, сала; співчутливо зіждали, поглядаючи на нужденних, і відверто лаяли німців.

Вечором двір школи наповнився словаками. Збіглися, як на дивовижу, не тільки жінки та діти, а й чоловіки. З зацікавленням розглядали «худобних утеченцев» — себто нещасливих біженців. Прийшов і священник з учителем:

— Мій син в партизанах, — довірочно хвалився священник в розмові з Данильченком. Учитель ствердив сказане священником і видимо гордився відвагою і патріотизмом священникового сина.

— В яких партизанах? — обережно запитав Данильченко, що встиг побувати на засланні, і тільки випадковим щастям врятувався, пізнавши як це можна краще, більшовицький «рай».

— В тих, що б'ють німців! Що борються за волю Словаччини! — відповів за священника вчитель, і очі його спалахнули іскрами запалу чи ненависти.

— Це дуже добре! — похвалив Данильченко. — Ми також хочемо волі. А скажіть, будь ласка, хто тим партизанським рухом керує?

— Мій син... капітан! — гордо відповів священник, і та гордість не сповзала з його обличчя.

— Це дуже похвально, — мовив Данильченко, — та все ж таки цікаво, під чиєю зверхністю проходить боротьба повстанського руху?

— Будьте спокійні... Ми маємо прекрасних дорадників! З самої Москви прилетіли... На парашутах... — прошепотів священник. — Ми за поєднанням усіх слов'янських народів! — підкреслено додав.

Таке захоплення священника до болю вколело душу Данильченка. Він з трудом закінчив розмову з цією коротко-

зорою інтелігенцією, вбіг до приміщення школи, і розповів усім про цю розмову. Вирішили, покищо, не виявляти населенню своїх переконань. Доручили інж. Шевчукові побалакати з священиком і вчителем на самоті. Попробувати вияснити їм справжню суть Москви, застерегти перед більшовизмом. Цю ніч, повну неспокою, провели безсонно у школі. Дехто шкодував, що відірвався від гурту з табору.

Другого дня пішли працювати на «цесті»-дорозі. Під час обіду, зачепили в розмові дорожнього майстра, щоб пізнати і його думку. Виявилось, що й він з нетерпінням чекає на «рудю армаду». Запевняв, що: “тоді ви вільно поїдете додому”. Він і не уявляв собі того, як його потіха ранила душі втікачів.

Повернувшись з праці — вечеряли. Раптом Гнатові Кіндратовичу впала в очі м'ясна консерва, яку відкривав напроти нього Гавриленко. Гавриленко з дружиною смакували консерву, а Гнатові Кіндратовичу слинка котилася в роті. На другий день, під час вечері, Гавриленко відчиняв знову консерву.

“Ясно, як Божий день, що це ті консерви, які я вантажив”, — думав Гнат Кіндратович.

Після вечері, як всі вже вийшли надвір, на свіже повітря, Гнат Кіндратович підійшов до самотнього Гавриленка.

— Пане Гавриленко, признайтеся, як ви «поцупили» м'ясні консерви з вагона?

— А хіба й ви знаєте про них? — здивовано запитав Гавриленко, і як заскочений кіт біля шкоди, оглянувся на боки.

— Знати, то я знаю, але пайка не отримую, ось у чім справа...

— Ну, то я вам дам дві консерви, тільки, щоб було тихо-ша! Бо, як довідаються оті гавкуни, то наберешся клопоту. — Гнат Кіндратович поклав до свого наплечника дві

консерви, і так започаткував приязність з паном Гавриленком. Виявилось, що Гавриленкові попало при розподілі лише двадцять консерв; декому дісталось більше...

Інж. Шевчук шукав нагоди зустрітись із священиком. Така нагода прийшла. Священик звернувся до біженців з проханням допомогти йому звести в неділю снопи. Шевчук зголосився. Після праці був обід, за щедро заставленим стравами столом. Коли вже всі повставали з-за столу і вийшли, інж Шевчук почав розмову з священиком на політичну тему:

— Чи ви знаєте, отче, більшовицьку політику? — запитав він священика.

Священик, не сказавши й слова, підвівся, витягнув з шафи купу книжок, і шанобливо поклав їх перед Шевчуком. Це була більшовицька пропагандивна література.

— І ви вірите в це?..

— Що? Чому б не вірити? Чи ж можна хотіти чогось ще кращого?!

— Ну, а церква? Адже ж комунізм заперечує будь-яку релігію, бо сам він, мовляв, релігія.

— Про таке тут не сказано. Тут написано, що церква має бути відокремлена від держави. Так воно і в конституціях всіх демократичних держав, так воно і в ССРСР.

— Добре, отче, але ж комунізм заперечує Бога, а в ССРСР, як знаєте, державою керує комуністична партія. Як же ви будете проповідувати віру в Бога, коли державний апарат перечить цьому?

— Але комуністична партія нікому не перешкоджала вірити в Бога...

— Як не перешкоджала? Таж всі священики там погинули або від куль, або на засланні!

— Неправда! Релігія там дозволена законом, — твердо відповів священик.

Шевчук побачив жажливі наслідки червоного шашеля, що встиг доглибинно розточити Захід, і добрався навіть до священників. Він попробував дати ще одно питання:

— А як ви думаєте, отче, яка система краща для керування світом — демократична чи комуністична?

— Бачите, сам Христос проповідував соціалістичну, майже комуністичну, систему життя, то чому б людство не мало Його наслідувати?

— Так, так, справді, чому б його не запровадити... Попробуєте — пізнаєте. Але згадайте собі, що комунізм несе фізичну й духову смерть усім тим, хто не відмовиться від Бога і не схоче вірити у вождя комунізму. Колись комунізм відкриє вам очі, та буде пізно... — Шевчук попрощався і пішов з нічим до школи.

Оповів про свою розмову землякам і цим збільшив сум і страх їх. Там, де вони сподівалися для себе моральної підтримки, — знайшли гніздо комуністичної хвороби. З того дня всі уникали зустрічі з священником. Учитель, що мешкав недалеко школи, завжди запрошував слухати радіо. Де-хто з цікавих, що слідкували за рухом на фронті, приходили під вікно. Учитель ловив в етері більшовицькі хвилі. Подвір'я заливали звуки більшовицької пропаганди або «победной» музики. Від цієї музики зникла охота до радіо. Цікаві нишком розходилися.

Населення було пройняте швидше духом «об'єднання словенських народів», ніж ідеєю більшовизму. Тому, мабуть, дуже гостивно й прихильно ставилося до втікачів, полегшувало чим могло тяжкі духово-моральні переживання знедолених мешканців школи.

Та нагло виникла подія, що потрясла всі основи, не лише мешканців школи, а й цілого словацького суспільства.

Одного дня, прибіг до школи радісний учитель, і запросив усіх особисто прийти сьогодні послухати радіо:

— Будуть говори до вас, у вашому власному інтересі, з Банської Бистриці, — багатозначучим тоном промовив він.

Хто мав говорити, і що, — ніхто цього не знав. З тривогою очікували призначеної години. Чоловіки і деякі жінки, що повертались з праці, приєдналися до тих, що вже чекали голосника. Прийшла призначена 8 година пополудні. Учитель повернув кружальце приймача. Всі стовпились біля відчиненого вікна. З радіоприймача вирвались слова і морозом пройняли слухачів. Ще не збагнули цілого змісту, але остогидла російська мова та брутальний тон диктора, насторожили всіх.

«Увага! Слухайте ви, підлі помічники німецького фашизму! Слухайте ви, ганебні зрадники батьківщини!»

Всі стояли, прийняті жахом, а репродуктор гарчав далі:

«Героїчна красная армія, за мудрим керівництвом генераліссімуса тов. Сталіна, розгромила дощенту фашизм і несе визволення на своїх багнетах народам цілої Європи. Скоро прийде час, що червоний прапор майоритиме над всією Європою. Для вас, підлі запродавці, прийшов останній час викупити свою вину, свій страшний злочин перед батьківщиною, в рядах комуністичних партізан. Прийшов час змити власною кров'ю ганебне тавро зради, тяжкі гріхи злочину перед батьківщиною! Всі, як один — хто не хоче попасти на лаву підсудних, — негайно мусить взяти в руки зброю і цим виправдати довір'я перед партією й урядом! Між вами є й такі, що в силу обставин, обманені ворогом, опинилися там. Таким батьківщина простила. Батьківщина, як рідна мати, тужить за своїми блудними дітьми. Двері до батьківщини завжди гостинно відкриті для всіх, хто хоче чесно працювати для її добра, хоч і які тяжкі провини були б за ними. Батьківщина чекає на вас! На вас чекають батьки, матері, діти...» — падали облудні обіцянки і теплою крицею ранили душі. Як громом приглушені, верталися в школу приголомшені цим закликком втікачі.

— Що ж тепер робити? — беспорядно звернувся до Гната Кіндратовича, йдучи поруч, пан Шевчук.

— Тікати в Малярщину, єдиний рятунок, — висловив він вголос давно виношуваний плян.

Його думку поділяли всі, але, знаючи, що Дольні Стрғари знаходяться в півгодини ходи від Малярщини, не спішилися.

Другого дня ранком люди з сусіднього села Тренча, розташованого на самому кордоні Малярщини, принесли вістку, що вночі дуже багато втікачів перейшли кордон, залишивши в Тренчі майно й коні.

Гнат Кіндратович пронюхав здобичу. Пішов у Тренчі...

— Пане старосто, — звернувся він до старости села, — я роздумав тікати в Малярщину, вернувся назад... Хочу забрати мої коні й майно, які я залишив тут...

— Прощу, прощу, — відповів староста, радіючи з того, що зменшилася трохи клопоту — доглядати чужі коні, вози та речі.

Гнат Кіндратович вибрав найкращі коні, запряг, навантажив воза ціннішими речами з чужого добра, що було складене в порожній хатині, і поїхав у Дольні Стрғари.

Тепер він свій плян змінив. А люди й далі тікали в Малярщину, сподіваючись там певнішого захисту перед човоною чумою. До партизан зголошуватись ніхто й не думав. Мешканці школи Дольних Стрғарів сиділи спокійно. Вирішили, на випадок небезпеки, втікати в останню хвилину. Та трапилось таке, чого ніхто не сподівався; навіть і Гнат Кіндратович не припускав такого. Він думав виїхати вночі тихенько з дружиною до Братислави фірою, з неабиякими цінностями у валізках. Мешкав Гнат Кіндратович окремо, на приватній квартирі. На працю не ходив. Одного ранку, саме тоді, як усі снідали, збираючись до праці, школу ото-

чила словацька поліція. Перед ворітьми школи зупинилось чотири порожніх підводи.

— Маємо наказ відправити всіх вас до Оремлясу... Поїдете до Німеччини, — пояснював старший поліцай, а на очах в нього блищали сльози. Вони, ті сльози, й зрадили ту страшну загрозу, що висіла над втікачами. Хвилину панувала гнітюча тиша, та раптом вибухнув нестримний плач. Розпучливо заголосили жінки та діти.

Причина була та, що вже віддавна, мов гадюче жало, проникала всіх чутка, що більшовицькі партизани розвантажили в Златих Моравцах, перед німецьким фронтом, транспорт втікачів і звелили їм йти вперед. Дезорієнтовані німці думали, що це наступ більшовиків, і відкрили кулеметний вогонь. Більшовицькі партизани їм відповіли. Втікачі опинилися між двома вогнями. Але освітивши ракетою, німці побачили розпучливу метушню неозброєних людей. Вогонь припинили. Люди, гнані пострілами червоних партизан, бігли з криком розпуки до німців. Такі чутки проймали серця не лише милих та доброзичливих словачок, а й твердих, на наш погляд, вояків та поліцаїв.

Підводи з втікачами, під наглядом вояків, рушили. Стало так, як на похоронах. Дорогою зустрічалися удекоровані червоною матерією авта. На них повно озброєних та уцяцькованих червоними стрічками партизан. Вони часом кидали вбік втікачів радісні, не загрозливі, вигуки, в яких чулося більше хлоп'ячих жартів, ніж гіршої войовничости.

— Якщо склад партизан зі словаків, то це ще не біда, — потішали себе втікачі, і в них відлягало від серця. Цілий день сік дрібний дощ і плакали жінки.

Пізно вночі, промоклі, голодні й холодні, прибули в неосвітлений, ще більш непривітний, похмурий табір. Оремляс. Візники-словаки скидали майно й людей. Вояки, пропустивши за ворота валку, повернулися на своє місце. На

воротях стояла варта з партизан. Люди залишилися самі, шукали якогось догідного барака. Кращі були вже заповнені. Дощ не переставав. Розмістилися в найближчому, жалюгідного вигляду, з вибитими вікнами, бараці. Похмурі стіни, дірявий дах і калюжі води на прогнилій долівці барака, завершували гнітючий настрій біженців.

Гнат Кіндратович, крім всього того, мав ще клопіт і з кіньми, бо їхав він власною підводою. Треба було понакривати валізки, розпрягти коні, дати їсти. Зайшов у напів освітлений недогарком свічки барак, скинув промоклу на дощі одержу. Дехто, видимо, готувався до втечі. Одягали на себе по два-три костюми, ховали в кишені найпотрібніші речі... Та перша розвідка виявила, що табір оточений вартою з кулеметами. Це навело на біженців жах. Мало хто й спав: радилися, роздумували, обмірковували, журнулись; жінки схлипували...

Ранок прокинувся співом пташок за розбитими вікнами. Дощ перестав, земля покійно парувала, в устояних калюжах по дощі сонце купало золоте проміння. Свіжі пахощі сосняка солодко дражнили нюх і наповнювали груди чистим повітрям і втраченим спокоєм. Було тихо й спокійно. Перемучені поліями люди ще спали.

Гнат Кіндратович запряг коні, поклав на воза свої речі, наказав дружині лягти поздовж воза і стогнати. Вона лягла й стогнала. Цьвохнув батіг, і встояні коні рвучко рушили до виїздної брами. Два партизани — словак і більшовик, — що стояли на брамі, зустріли його здивованим поглядом, нащетинивши автомати. Гнат Кіндратович звернувся до того, в якому пізнав свого-руського:

— Слушай, друг, у мене жена заболела, пропусти до врачу.

— Брось трепаться, — жена-а за-абале-ла... — саркастично перекинувся партизан. — Вот приедет командир, і в

два щота вилечіт; однім взмахом всех чертей виганіт...

— Не шуті, дружок, не будь деревней. Я вот імею пропуск к врачу, возьми, — і Гнат Кіндратович подав партизанові папірець.

Партизан розгорнув папірець і глянув на золоту «г'я-тьорку», що лисіла в середині. Очі його блиснули страхом, чи спрагою до золота. Він подивився у вічі Гнатові Кіндратовичу. Гнат Кіндратович спокійно стояв, ледве посміхаючись. Партизан глянув на свого товариша, словацького партизана, що прислухався з боку до чужої розмови і, видно, не все розумів.

Советчик затиснув у жмені гроші, і сказав до товариша-словака:

— Аتكрой! Пусть едет к врачу...

Словак відчинив браму і Гнат Кіндратович виїхав за огорожу. Він повернув коні на дорогу і поїхав, розбризкуючи бовото, підтюшцем, на північ. Проїхавши кілометрів три, повернув під гострим кутом направо, щоб змити слід, і вернувся, оминаючи Оремляс, назад в Дольні Стргари. Ночував на старій квартирі. Словаки, довідавшись, як він повернувся, дякували партизанам, що змилосердились над хворою жінкою і пропустили лікуватися. Гнат Кіндратович готувався в дальшу подорож. Йому треба було чимскоріше вирватися з цього пекла. Хоч щедрі словачки, милі «ненечки», щоранку приносили йому збанками молоко, «солонинку» — шматки вудженого сала, та білий, як сонце, хліб, що дорівнював розміром весільному короваєві, і бідалися клопітливо долею «худобних утеченцев», але загроза від комуністичної партизанки висіла над головою. Словаки в один голос запевняли, що в Словаччині жодної краплини крові втікачів не проллється з партизанських рук, бо Словаччина, мовляв, нація богобоязлива, але вони швидко розчарувалися в своїх запевнюваннях...

В місті Модрий Камінь, російські партизани, без словацької допомоги, розстріляли декілька осіб, серед них і священника. Цей акт терору спричинив майже однозгідний засуд слобаків; відкрив багатьом очі на дійсність, прохолодив їх запал до червоних. Коли ж, через деякий час, советські партизани, скинені на парашутах в Татрах, приїхали автом в Модрий Камінь, і без розбору наказали населенню знести всі хутра і пальта, підшиті шкірою, до міської Управи, то це стало першим каменем, киненим у вікно свого приятеля. Населення, що славилось між іншими народами середньої Європи своїм чесним вихованням, своєю безмежною добротою, зразковою гостинністю, братньою любов'ю до кожного, раптом обурилось і голосно запротестувало. Навіть учитель задумався... А священник, почувши про розстріли, похмурнів.

Гнат Кіндратович наполегливо готувався втікати. Його дружина й досі симулювала хворобу, — лежала. З Орелясу утік Шевчук. Оповідав жахливі речі:

— Всіх чоловіків силували йти в партизани, жінок і дітей тримали, як заручників. Скинені на парашутах советчики — керують усім партизанським рухом. Вони своїми діями тероризують все населення. Жах, що діється...

Єдина в селі людина, староста, що не любив комуністичного руху; був одвертим ворогом більшовизму. Гнат Кіндратович пішов до нього:

— Пане старосто, — почав він свою мову, — я утік від більшовиків, потрапи мені в їхні руки, це певна смерть! Допоможіть мені вирватись з цього оточення до німців. Я знаю, що словаки не люблять німців, але я мушу шукати захисту там, мушу пробратись якимось до Братіслави... Я вам буду дуже вдячний. Поможіть...

Староста, перш за все, поставив на стіл пляшку «слівнічки», а дружина, не чекаючи нагадувань, поклала «сло-

нінки», кислого молока, миску меду й пухкого білого хліба. (Словаки взагалі не знали чорного хліба і дуже дивувалися, побачивши в декого з біженців, чорні, як макух, сухарі). Наливши в чарки «слівовічки», староста попросив випити, закусити. Опісля, подумавши, староста відповів:

— Я знаю, що нас чекає, бо знаю краще, ніж інші, що таке більшовизм, але проти загального переконання людей тяжко виступати. Та вже перші вчинки більшовицьких партизан дали нагоду людям пізнати ближче комунізм, ще трохи, і вони повністю зрозуміють ту коросту, в яку вони обкачалися. А вам треба втікати... Що ж я можу для вас зробити? Чим допомогти вам? Я вам напишу папір, що ви їдете в Братіславу. Можу дати вам адреси моїх приятелів, де зможете відпочити чи переночувати. Більше нічим не можу допомогти.

Гнат Кіндратович широ подякував, і вони розійшлися. Озброївшись документом старости, Гнат Кіндратович, погідного ранку, ще вдосвіта, тихо й непомітно виїхав з Дольних Стргар в напрямі Братіслави. На прощання староста поінформував докладно, де знаходяться німці. Гнат подякував і поїхав.

Їхалося без особливих перешкод. Але на другий день подорожі, зустрів Гнат Кіндратович групу словацьких партизан, обвішаних зброєю, з червоними стрічками на кашкетах.

— Куди їдете? — запитали своєю гарною, співучою мовою.

— До Братіслави, — відповів Гнат Кіндратович.

— Та ж там, пане, німці! — попередили партизани.

— Німці? — наче б не знав, перепитав здивовано він. — Лишенько, що ж мені робити з хворою жінкою? Жінці треба робити операцію, і кажуть, тільки в Братіславі є такий лікар-хірург. Я й папір маю від старости на проїзд, — і показав документ.

Документ, мабуть, таки мав якусь силу, бо партизани, не оглянувшись між собою, повернули його назад і сказали:

— Ну, як собі хочете... Але не нарікайте на нас, коли вас німці арештують.

— Що не буде, поїду, шкода жінки, — відповів Гнат Кіндратович і попрощався. Коні рушили, дружина на возі застогнала ще дужче. “Як легко обійшлося з довірливими словаками... Коли б це були більшовики — тут би й пропав”, — думав, їдучи, Гнат Кіндратович.

Через півгодини, серед поля, впоперек широкої дороги, побачив Гнат Кіндратович бетонні тумби, сполучені шлягбавмом, з малим отвором посередині для проїзду. Збоку стояли, з мармуровими обличчями під шлогами з свастикою, два вояки німецької варти. Гнат Кіндратович показав «маршбсфель». Шлягбавм піднявся і він опинився на “німецькій території”.

— Ну, як там партизани? — запитав один з німців.

— Звільняють словаків із хутер і критих кожухів, — відповів Гнат Кіндратович, і розповів деякі епізоди з поведінки партизан. Німці голосно реготалися.

Поїхав Гнат Кіндратович далі, не оглядаючись боязко на боки. До Братіслави йому тепер зовсім не хотілося їхати. Не хотілося міняти словацької гостинності на німецьку карткову систему харчування. Словаччина справді була земним раєм серед нужденних країн Європи, охоплених жажливою війною. Це була щедра оаза серед голодної пустелі. Біда, що й вона мала жажливу червону хворобу на своєму національному тілі.

Не доїжджаючи до Братіслави, останньої цитаделі ненормованого хліба, не обмеженого пайками цукру, сала, цигарок, вільного продажу одягу, взуття, годинників, велосипедів тощо, Гнат Кіндратович зупинився, щоб об’якоритися в невеличкому селі цієї щасливої країни, Трлінку. Він все

ще надіявся на перемогу залізного німецького вояка, і думав таки повернутися додому. Перепочивав у словацькому добробуті. Незабаром до Трлінок прибули щасливіші з утікачів, і також прикріпилися тут, не поспішаючись завчасно перебиратись на німецьку територію, під американські бомби.

Гнат Кіндратович найшов недорого квартиру. Коні відпустив на заробітки, найнявши візника з-поміж втікачів. Німці рили земляні укріплення, що захищали б їх від можливого наступу ворога. Робили протитанкові споруди руками словаків. Наймали підводи за рахунок словацького бюджету. Цю можливість заробітку використав і Гнат Кіндратович своїми кіньми. Заробляючи добре, сам він з дружиною просиджував у тінистому закутку старого садка.

Одного ранку побачив Гнат Кіндратович якогось чоловіка, з рюкзаком на плечах, що швидко наближався на велосипеді до Трлінка. "Наш"... — подумав він, і ждав.

— А-а, Гнат Кіндратович! Моє поважання! — гукав здалека, знявши капелюха, пан Пронька. Привіталися.

— Здрастуйте, пане магістре, здрастуйте! — втішно відповідав Гнат Кіндратович, і приятелі гаряче тисли собі руки.

— Де ж це ви, пане магістре, пропадали до цього часу?

— Я, прошу пана інженера, ледве вирвався від тих червоних вар'ятів. Забрали мене, прошу пана, в партизани. Послали на кухню. Зброї, кажуть, такому хлюстові "доручать опасно"... Дали, пся крєв, тупого, як тріска, ножа і заставили чистити бараболю. І я чистив, прошу пана, до самого вечора чистив. Увечорі підійшов я до старшого, таке бурмило, що, мабуть, все життя десь в різні бугаям роги викручував, і показав йому ввічливо золотого годинника. Він поглянув, і йому очі, як в пантери, загорілися.

— Дай посмотришь, — прохрипів.

... зустрів групу партизан...

— Пусти, кажу, товаришок, до нареченої в село, поспати... Рано прийду. — Він і пустив. Я на ровера, речі в наплечник, і ось, бачите, де опинився!

— Дуже добре, пане магістре, зробили. Ходім, я вас, з дороги, хоч пивом почастую.

Приятелі зайшли в пивну.

— Що ж ви думаєте робити далі, пане магістре?

— Я, прошу пана ніженера, їду до Братіслави. Там мої приятелі й дружина з возом. Там, може, і влаштуюся. Я вже більше в лапи тих варьятів попасти не хочу, най їх шляк ясний трафить! Їдьмо разом, пане інженере!

— Ні, я ще почекаю, я з підводою, знаєте, в мене коні... А в Братіславі й гнилого сіна коням не дістанеш. Побуду тут, може воно ще...

— Е, пане, “марне відокі”! Словаки аж танцюють від червоної шмати! Хай же знають...

Приятелі тепло попрощались і розійшлися.

Магістер Пронька поїхав до Братіслави, а Гнат Кіндратович повернувся під вишні, в холодок, до дружини, й ліг в гамак, прив'язаний між деревами.

Так протікали безтурботні дні солодкої осені. Потім прийшла зима, не така то вже й холодна, з її лінивими, довгими вечорами за столом у пивній. Ні клюба, ні театра, ні кіна тут не було. За винятком пивної, іншого місця для сходин, для політичних дискусій, в Трлінку не знайдеш. Останнім часом Гнат Кіндратович пильно слухав радіо-хроніку. Поволі мрії про довший побут у Словаччині, і про поворот додому, — зникали. Що день, то ближче підсувався фронт. Нарешті, 31 березня, Гнат Кіндратович почав пакувати свої речі на підводу. Дві скрині вудженого сала, мішок білих сухарів, мішок цукру, скриньку цигарок «Детва» та багато інших харчів, добре опакованих, становили тепер його головний багаж. Першого квітня він сказав до земляків:

— Хлопці, тікайте сьогодні! Більшовики на порозі Братіслави. Завтра буде пізно...

— Він жартує, лякає, — казали, — сьогодні перше квітня, тому й жартує... — Але коли побачили, що Гнат Кіндратович таки виїхав возом з подвір'я, — всі заметушилися. Слідом за ним, спішачись, виїхали всі. Чутки підтвердились: фронт був біля Братіслави. Тисячі втікачів запруджували вулиці. Чулися глухі гарматні постріли. Коли під'їхали до Відня, то побачили, що місто було в диму, — що горіло — не відомо. Далі побачили в руїнах, жакливо спустошені бомбардуванням міста: Кремс, Лінц, Зальцбург.

Гнат Кіндратович прагнув пробратися якимось до Швайцарії. Він сподівався там знайти те, що й у Словаччині, — добробут. Та вже за Бад-Толцем почав його кропити дощ. Страшний гірський холод ломав кості гірше, ніж зимою. Злива не вгавала. Вигляне зранку сонце з-за високих гір, на хвилинку, а потім заслопять його густі, важкі хмари, і починає ляти злива, наче небо прорвалось! А до того — ширились вістки, що шлях до Швайцарії перетяли французькі війська. Гнат Кіндратович повернув коні під прямим кутом на північ, разом з поворотцями, що верталися з-під швайцарського пограниччя; спішив прорватися якимось до побережжя Ля-Манша. Там би він якимсь пароплавом проскочив до Англії, а може, й до Америки, прилестившись якимось до американської маринарки... Ах, як він мріяв про ту золоту Америку!

Та й на цьому шляху його спіткала невдача. Не встиг він доїхав до Мюнхена, як назустріч йому — окупаційні французькі війська. Французи дуже мило допомагали цигарками й порадами — якнайскоріше вернутися на «родіну»... З першої розмови з ними Гнат Кіндратович довідався, що всі французи, як не червоні, то рожеві. Про більшовизм вони говорять з захопленням, а про Росію висловлюються з

найодвертішими симпатіями. Тому Гнат Кіндратович, пояснюючи французам, казав, що він їде додому з примусової німецької праці.

Де ж тут дітися, і що робити? В селах його зустрічали «остівці», з червоними шматками матерії біля борта піджака. В деякого з них визирали з кишень цівки гістоць. Підозріло розпитували: — «Куди їдеш?» Одного разу п'яна компанія їх, зустрівши Гната Кіндратовича, спинила коні й розпочала допит, по-більшовицьки:

— А, ... твою мати! То це ти вислав нас на працю до Німеччини! А тепер ось, на колгоспних конях, колгоспним возом, обікравши советську державу, тікаєш, як підла собака, у фашистське заплілля?! О, ні! Не вдасться тобі сховатися! Ми вас, гадів, познаходимо на краю світа... — і пішло. Бризкаючи п'яною слиною, тягли коні за віжки до якогось будинка, де вже теліпався на високій тичці «красний флаг». Та тут, зовсім несподівано для всіх, скаженою собакою, скочила з воза дружина Гната Кіндратовича. Вона підскочила хвацьки до п'яного «героя» цієї ватаги, схопила його обома руками за барки німецького піджака, якого він встиг уже з когось стягнути, і струснула ним так, що аж голова його на довгих в'язах зателіпалася:

— Не чігай, шпана! Ти знаєш, гадюко, що я три роки працювала у Фріца за ці коні! Я сама вчора скинула з цього воза брухая, що тікав, а ти, харцизе, хочеш все це поцупити для себе? А зась! Не дочекаєш ти цього! Гнате, — чого ж ти дивишся?.. Гати люшнею по гарбузі заразу!..

Гнат Кіндратович сидів зніяковіло. Спантилений «герой» ватаги не знав, на яку ногу стати..

— То ви, виходить, також остівці, чи як? — і випустив з рук віжки.

— А тобі що, повилазило, не бачиш? Залив сліпаки, що й толку вже не добираєш! Бачиш, що хочемо додому кінями повернутись.

— Ну, а той хто, що на возі? — запитав делікатніше п'яний остівець, показуючи кивком голови на Гната Кіндратовича.

— Мій «фраєр», хворий трохи, — але яке тобі діло до всього? Геть мені з-перед очей! — і розгнівана жінка сіла на воза, шарпнула віжками й поїхала. П'яна згряя сперечалась. Від'їхавши трохи, Гнат Кіндратович вдарив коні батою, і фіра сховалася за перехрестком. Він вдячно дивився на свою дружину за виявлене нею героїство, дякуючи очима за те, що визволила його з халепи. Тепер вони й собі попричіплювали до грудей червоні стрічки, — з ними безпечніше. . Та все ж таки, їхати далі було небезпечно. Зупинилися в селі, де не було вже остівців — виїхали на збірні пункти.

Староста села, сивоголовий німець, власник броварні, млина і ста гектарів землі, вислухавши Гната Кіндратовича, хто він такий, глянув на документи, видані гобіткомісаром, відвів йому, спорожнілу від полонених французів, що пішли додому, хату. Гнат Кіндратович осів. Воза заховав з-перед людських очей, за хлів, коні завів у стайню, розвантажився і почав наслухувати. По сусідніх селах господарили остівці: шаліла розбещена стихія грабування німців, — відплачували за вчинену кривду. Найжорстокіше відплачувались поляки: били чоловіків, насилували дівчат, грабували все, що можна було завести в Польщу.

Гнат Кіндратович пішов на роботу до старости села. Потребував для коней сіна, це й заставило його працювати. На другому поверсі броварні був невеличкий млин. Там він молов для коней зерно. Гнат Кіндратович звернув увагу на великі скрині в куті, оббиті залізними обручами. Приглянувся докладніше — текстильні товари. Хтось, мабуть, переховував це тут, бо староста цим не займався. Гнат Кіндратович потер вдоволено руки. Така нагода трапляється рідко в житті... Він снував пляни.

Тим часом остівні шуліками шугали по селах і зганяли тих, хто зволікався з поворотом на «родіну». Керував цією акцією присланий з Москви лейтенант Щербаков. У німців спостерігалась повна розгубленість. Ніхто нікого не перевіряв, не контролював, не питав за документами. Гнат Кіндратович часом виїздив у якесь село і на старий «маршбелефель» набирав для 25 осіб всього, що належало: масла, цукру, чаю, ковбас, сира, хліба, цигарок. В кожному селі існував постачальний пункт. Так він і харчувався, перебуваючи в окремому будиночку сам з дружиною, за винятком одного-двох днів у тижні, коли ходив до старости, заробляти для коней сіна. Але, чим далі, життя в селі ставало неможливішим. Остівці верховодили. Ганялись на німецьких велосипедах за тими, що уникали повороту додому, і силою тягли їх.

Недалеко від Гната Кіндратовича мешкав робітник-українець, що, незважаючи на суворі гітлерівські приписи, кохався з німкенєю-вдовицею, чоловік якої загинув десь на фронті. Під час капітуляції Німеччини одружився з нею і не думав вертатися додому. Він походив з Галичини, його не обов'язував закон примусового повороту. Через нього Гнат Кіндратович довідався, що в Авгсбурзі організовано Український Комітет, що там є табір для тих, що відмовляються від повороту. Ця вістка його врадувала. Він купив у бургомистра велосипед і поїхав до Авгсбурга на розвідку. Адресу Комітета — Юденберг штрассе — він мав. Для певности причепив до борта піджака червону стрічку. Дружині наказав не пускати нікого до хати.

Гарними німецькими, асфальтованими дорогами, замає ними зеленню розкішних яблунь по боках, плавно котився велосипед Гната Кіндратовича. Сорок кілометрів, без відпочинку, промчав він за три години, не відчувши жодної втоми, тільки їсти захотілося. Спереду показалися сірі, сумні

силуети розбомбардованого старовинного європейського міста. Ганебними руїнами вкрило свою сиву історію старовинне римське місто, засноване 15 років до Христа, римським імператором Августом. Ось лежить бур'яном заросле місто, — історична пам'ятка, — перша в світі християнська, збудована в четвертому сторіччі. Тепер тут тільки фундамент видніється від зруйнованої в XVI сторіччі церкви. Тут же, поруч, стоять вкриті давнинною мури старезного дому. В його стилі — романтика XIV—XVI століть, доповнена пізніше готикою. Далі показався будинок, де жив Лютер, а ще далі, віцілий, перший у світі, хмародер — десятиповерховий будинок, роботи будівничого Авгсбурга, інж. Голя, що й тепер являється найбільшим будинком Авгсбурга.

Гнат Кіндратович, знявши червону шматку з вилога піджака, спішив на Юленбергштрассе, до Українського Комітету. Головний вхід був замкнений. Обійшов кругом, до бічного входу. Чоловік, що стояв при дверях ставив кілька запитів, і шойню тоді пропускає всередину. Люди в одязі не німецького крою, ховаються за углами домів, в темних провулках.

— Що таке? — запитав Гнат Кіндратович одного чоловіка.

— Довкола більшовики, — каже, — полюють на наших людей, як на звірів.

Гнат Кіндратович зайшов до середини. Голова Комітету, проф. Чуйко, часто позирав у вікно з другого поверху, щоб переконатися, чи не оточений ще будинок більшовицькими людоловами. В Комітеті видавалися посвідки і складалися списки тих, що шукали притулку в таборах неповоротців. Отримавши посвідку, Гнат Кіндратович поїхав подивитися на табір в Гетінген. Табір містився на площі напівзруйнованої цегелні. Брудні, прогнилі, облпвовані, зі слідами блощиць стіни, шматами позатикані щілини й шпари, старі

дерев'яні бараки, — це й було приміщення, в яке збиралися люди. Тут жили оствіці. Поруч, обведений колючим дротом, був другий табір; там збиралися ті, що поверталися «на рідну». Там, над кращими, ще новими бараками, повівав у повітрі червоний прапор. Біля таборів стояла озброєна варта. В табір неповоротців пропускали за довідками Українського Комітету; до табору поворотців — впускали всіх, без довідок. Таке сусідство таборів Гнатові Кіндратовичу не віщувало нічого доброго. Хоч тут і видавали з кухні обід, і був тут очайдушний комендант, пан Куліш, що часто ставав на захист неповоротців, але Гнат Кіндратович від табору відмовився. Там уже, по-циганськи розп'явши шатра, були й з підводами.

— Ні, не хочу гратися з більшовиками, — сказав Гнат Кіндратович, і поїхав назад у місто. Довго не шукаючи, він винайняв у переляканого німця вільну кімнату, чесно й по-діловому дав завдаток, але почувати нішов до табору неповоротців. Цілу ніч не спав, зводячи боротьбу з блошницями. З табору поворотців доносились дикі вигуки п'яних оствіців, що звеселяли останні дні перебування в остогидлій нацистській Німеччині.

Наступного дня, вдосвіта, Гнат Кіндратович виїхав велосипедом з табору. Спішив, щоб скоріше забрати дружину до завдаткованої кімнати, щоб швидше вирватись з села. Тут, між тисячами мешканців, легше заховатися від більшовицького ока, під американським носом.

Асфальт, від нічного дощукі, блищав у ранковому сонці, немов люстро, відбивав у собі зруйновані будинки й навислі на дорогу дерева. Світлосірі, прозорі хмарки, гнані східнім вітром, на тлі синього, наче промитого, чистого неба, здавались легкими, як мрія. За містом Гнат Кіндратович знову причепив до борта червону шматку. Проїхавши пару кілометрів, зіткнувся несподівано з американською вартою.

Веселі вояки безупинно жували, ретотались. Один з них, подавши знак рукою, зупинив Гната Кіндратовича:

— Ваш документ на велосипед? — запитав німецькою мовою.

Жодного документа на велосипед у Гната Кіндратовича не було. Він розгублено кліпав очима.

— Постав, он там. Принесеш документ, то забереш, — сказав веселий вояк, ремігаючи, невеселим тоном, і показав рукою на купу велосипедів, що стояли сперті один на одного під деревом.

— Велосипеда мені подарував бауер, — почав виправдуватись Гнат Кіндратович. — Я переїжджаю до табору, і завтра, ідучи, привезу папір, — благально просився він, знаючи, що без велосипеда до села й за два дні не добереться.

— А ти не брешеш? — зашпгав.

— Йй-бо, що ні, ось і дозвіл до табору маю, — і показав довідку, одержану в Українському Комітеті.

Вояк глянув на незрозумілі йому літери, й сказав:

— О'кей! — показавши рукою, що може їхати.

Перший успіх. Свіжий, гарний вітерець, запах весняних дерев, спалахи сонця і тисячі скалок на нікелевому рулі, та безліч інших принад веселого ранку, збудили в ньому великодній настрій. Він пройнявся симфонією весни і тихо заспівав, натискаючи на педалі. Біля самого села, щось тріснуло, і нога зависла над землею. Зломався педаль. Зломався й настрій... Забобонне передчуття війнуло холодом у грудях. З виразом невдачі на обличчі, повернув Гнат Кіндратович до кузні, щоб відремонтувати. Це була звичайна для німців і недосяжна для більшовиків, сільська, двоповерхова будова, з волопроводом. Тут відчувався дух звичайної німецької електрифікації та механізації, тих чинників, за які п'ятирічками замучують людей в СССР будівничі соці-

ялізму — і все без успіху. Тут кожен прилад удосконалений, зручний, механізований. Старий інвалід, ще з першої світової війни, коваль, лише керував цими приладами і виконував найрізномоднішу роботу. Він і тепер стояв на протезі, біля фрезерного станка, і щось юбточував. Руді вуса його звисали над чубуком короткої люльки, по-чумацьки. З-під насуплених брів на Гната Кіндратовича блиснули **бистрі очі**, повні колум'явої ненависти, зачепились за чернову ганчірку на грудях і знову сховались під навислими кудеями брів. Коваль відвернув свій погляд у темний кут. Заховав свою думку. О, вони, німці, вміють ховати свої думки!

— Дорогий пане, направте мені, будь ласка, ровера, я вам заплачу, — звернувся Гнат Кіндратович до коваля і простягнув зломану педаль.

Коваль повернув голову, не промовивши й слова, взяв автогенний прилад, приклав пелалю до велосипеда, і синя цівка яркого вогню лизнула крицю. Дві хвилини й педаль готова. Гнат Кіндратович простягнув гроші.

Коваль заперечливо хитнув головою:

— Я тепер в а ш и м роблю даром, без грошей...

— Ви помилились, я не той, за кого ви мене вважаєте.

Коваль ще раз зиркнув недовірливим поглядом на червону стрічку, і відвернувся.

Гнат Кіндратович піймав цей погляд на своїх грудях, зірвав стрічку і сховав її в кулаці. Гроші поклав біля ковадла й промовив:

— Це, що ви бачили, то маскування, щоб рятуватися самому... Пробачте за турботу, — і вийшов з кузні. Коваль здивувався цим остівцем. Вчора вони відібрали в нього три чужих, відремонтованих ровери, ще й побили його, а цей, сьогодні, заплатив чемно і подякував...

Надворі Гнат Кіндратович знову причепив до піджака червону стрічку й поїхав. Дорогою він зустрічав на велосипедах, таких як і він, з червоними ганчірками, що гукали до нього, але він не зупинявся.

Пишні акації, з білими китицями цвіту, декорували здовж вулиці села, де й без них не бракувало зелені й дерев. Але культурна нація любить прикрашувати своє життя, декоруючи дороги й серед лісу. Добравшись до свого села, Гнат Кіндратович заїхав по дорозі до бургомайстра, щоб випросити на велосипеда посвідку.

Під горою, серед неогороженого двору, стоїть кам'яний будинок. Височить трьома мурованими поверхами, як сіра казарма. Вікна заготовані.

— Віками чесна німецька молодь — повернулася з фронту злочинцями! — скаржились господарі.

Перед будинком стоїть рудий бургомайстер з закачаними по лікті, оброслими, огрубілими, як поліна, руками. Він смокче люльку, хоч вона й не димить, смокче так собі, — звичка. На сільській вежі пробила восьма година. Шістдесят років він кінчає працю о восьмій, і сорок років бургомайстром. Щорічно одноголосно переобирається, при Вільгельмові, при Республіці, при Гітлерові й тепер.

Поруч стоїть молодий, міцно збудований, німець. Це наймит. Бувший есесівець, ховається, і виконує працю остівців, що відійшли.

Гнат Кіндратович чемно, але стримано, привітався:

— Гутентаг!

— Гутентаг, — відповів.

— Я маю до вас прохання, пане бургомайстре.

— Не допомагає вам червона шмата на піджаку? — запитав, смокчучи люльку, і посміхнувся старий.

— Хочуть відібрати в мене вашого ровера, не вірять, що я купив, — вимагають документа.

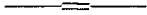
— Ходім, — відповів, нарешті, скупий на слова німець.

Зайшли в гостинницю, де продавалося пиво. Тут була й канцелярія. Бургомайстер написав документ!

Гнат Кіндратович попросив дві кварта пива. Заплатив. Бургомайстер видав здачу.

— Прост! — промовив Гнат Кіндратович, підсуваючи бургомайстрові пиво. Не відмовився, — випив.

Попрощались.

З відчинених вікон німецької школи долітали вибухи советських пісень. Це остівці співали на збірному пункті, перед виїздом додому.

Після кількаденного розрахунку з німцями, за чотирирічне, нелюдське, жорстоке поводження з ними в неволі, — тепер, будучи раби, гуляли. Заліковували наболілі рани. Надолужували втрачене. Кайдани гітлерівських заборон опали. Молодь — хлопці й дівчата — з нестримним шалом шукала розваг, забав, насолоди життям: співали, залицялися, кохалися, дружилися. В присутності товаришів одружувались «на слово», з тим, що вдома дооформлять шлюб у ЗАГС-і.

Серед таких молодожців, помітно виділялась одна пара, — Грицько і Марія. Обое міцні, гарні, здорові й активні. Вдень їздили автом по селах, допомагали остівцям добиратися до пункту поворотців, а увечорі — справляли весілля. Помагали бауерам чесно розраховуватись з остівцями за пророблену роботу. Грицько сам викидав з шафи німецький одяг, взуття; знімав з руки годинника; волік з сіней велосипеда, і давав це робітникові-остівцеві:

— Бери, це ти заробив, тобі воно й належиться по закону. Вези додому... — казав.

Коли остівець скаржився на господаря за погане поводження з ним, а таких було чимало, то Грицько робив розправу на місці... Бив. Бив люто й жорстоко. В задній кишені виднілась цівка пістолі, це так, — для певности, бо бив здоровенним, вузловатим кулаком. Гордий шваб покірно давав вимагане і мовчав.

Марія стояла, взявшись у боки, й реготалась.

Марія — витесана з рожевого мармура красуня. В неї не було тендітної жіночости, випешеної ніжности. Вона — еманципантка. Родилася, росла й оформлювалась в тяжкій праці. Як Марія йде, то земля гуде, — жартували хлопці.

Міцно й пропорційно збудована, повногруда, з розкішною, на диво, нижче пояса, туго заплетеною косою, з гарним рожево-смаглявошкірим обличчям, з тонким носом над вишневыми губами, та карими довговіями блискучи очима. Така її фотографія. Коса, — недоторкане багатство, що завжди звисала нижче стану, доповнювала її вроду. В німців вона накидала міцними руками по десять фір гною; стримувала однією рукою за вуздечку виплеканого коня; сама клала на віз плуга, борони. Словом, Марія — це плід давно переораних козацьких степів! Біографія її, якої вона нікому не розповідала, бо й сама не все пам'ятала, була така ж сороката й знівечена, як і її край. Родилася в селі над Дніпром. Про батька тільки й пам'ятає, як солдати в червоних кашкетах, його, зв'язаного, кинули на сани. Батько не давався, боронився дишлем, але його подолали — побили і зв'язали... Вона тоді стояла в сінях боса, держачись за мамину спідницю, і плакала, кричала. Мама, плачучи, затуляла їй рота, і вмовляла:

— Цять, бо й тебе заберуть.

Потім вони з мамою жили на вигоні, за селом, в порож-

ній хаті, де колись ковалювали цигани. Не було чого їсти. Пішли з мамою в місто. Мама пішла купити хліба, а її лишила на східцях якогось будинку, сказавши: «Тримайсь, Марусю!» — і сльози хлинули їй з очей... Мама більше не вернулась. Марію забрали в якийсь будинок. Дитячий притулок. В ньому теж не було чого їсти, і вона тихцем виходила в місто з іншими — просити. Шукала мами, але не знайшла. Потім вона навчилась красти. В перекупок яблука, цукерки в магазині. Її ввіймали і привели до будинка. Вихователька її побила за це. Вночі Марія порізала ножем подушку, подряпала стіни й утікла. Ховалася в румовищі занедбаній цигельні. Там було таких багато. Там вона навчилась, крім злодійства, брехати й ненавидіти. Ненавидіти всіх в жорстокому світі. Часто зносила незаслужені побої. Вдень спала, а вночі ходила красти. Старші підсаджували їй до вікон чужих квартир. Так вона росла...

Одного разу, під час нічної облави, міліція всіх половила й посадила в тюрму малолітніх. В тюрмі вона зрозуміла, хто вона і чому залишилася сиротою. Не дивлячись на голод, нужду й неволю, вона швидко росла. В паперах стояло, що вона сирота, — не знає ні батька, ні матері. Вона мовчала. В тюрмі ходила в школу. Вчилася відмінно. Чим ставала старша, тим більше розуміла трагедію свою і батьків. Вона тепер, наче бачить батька, з кров'ю на губах, і матір, заплакану, милу свою маму. Звільнення з тюрми... Комсомол. І ось вона — передова активістка, зразкова комсомолка. Війна. Від советської евакуації викрутилась. Прийшли німці. Оголосили «добровільне» зголошення на роботу в Німеччину.

Тепер вона сидить, обнявшись, з Грицьком за столом, п'є з ним склянкою німецьке пиво, і здвінко, на повітрі груди, сміється. За перегородкою з дивана чути лункі цілунок. Там теж закохані пари...

Грицько пригорнув Марію й міцно поцілував. Вона сміялась.

— Марусю! Вернемось додому, купимо хату, і заживемо тихим, спокійним життям, — мрійно шепотів Грицько.

— А в колгосп, не хочеш? — сміялася Марія.

— Ні, Марусю, партія по радіо оголосила, що по війні розпустять колгоспи, буде вільно.

— А ти й віриш? — і Марія лукаво нахилила до нього голову.

— Партія не бреше, Марусю. До того, — це ж проголосив сам товариш Сталін, розумієш?!

Грицько в минулому був колгоспний шофер, син голови колгоспу, члена партії. Сам він сільський активіст, ініціатор здійснення дзвонів з церкви, секретар комсомолу. Був мобілізований в час війни. Брав участь в боях, двічі нагороджений. З підбитого танка попав у полон. Визволений з полону якимсь старостою села, з групою інших українців. Працював у селі трактористом. З села вислали комсомольців на роботу до Німеччини, попав туди й він. Тепер, після трирічної праці, дочекався кінця війни і виливав свою лють на німців. Переховувані його бойові відзнаки, тепер яріли на грудях одверто.

Він до безтяму закохався в сміливу й гарну Марусю, захищався щастям. Марусі він теж подобався, хоч вона й не любила його; любов вона взагалі втратила, вона не любила нікого. Сумна туга бриніла в її серці за втраченим життям. Але здоровий, зрілий розум, говорив їй про потребу родинного життя, про сім'ю... Їй бо минув дев'ятнадцятий... І вона горнула до Грицька.

— Грицю, де ти взяв так багато матерії, та ще й такої гарної? Та це ж цілий магазин!

— Це, Марусю, поїхав я сьогодні за одним з тих, що німцям продався. Приїхав, а жінка в хату не пускає. Його

не було дома. Я розбив двері й почав виносити все барахло. Вона, б..., як заверещить, як скочить вовчицею на мене: «Ми, каже, самі знаємо дорогу додому, он чоловік поїхав на розвідку, поїдемо підводою, не зачіпай!» Тут і чоловік приїхав ровером. Я думав, що він зрадник, а він бравий парень, свій у доску. Остівець, як виявилось, член партії. Він уже встиг в якогось німецького запроданця відібрати воза, поїде додому підводою. Я порадив йому завантажити воза на поїзд, і він погодився. Ми випили з ним добре, і я почав помагати йому складати речі на воза, а він спохватився і каже:

— Товаришу, тут у бургомайстра на горіщі є магазин з мануфактурою. Треба б забрати. І показав дорогу до нього. Я й поїхав. А там, Марусю, на п'ять ант не забереш! Я набрав повну автомашину, половину скинув у Гната Кіндратовича, — так цього товариша звать, — а половину привіз. Завтра поїдемо ще. Гнат Кіндратович залишився там, береже.

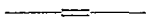
— Оце так, Грицю, як привеземо додому, то вистане на все життя!

— І для родичів буде, і для діточок наших, — додав Гриць, цілуючи Марію.

— Ха-ха-ха! — сміялась Марія, — а хіба ж будуть?

— Будуть, Марусенько, будуть, тільки не знати, — чи хлопчики, чи дівчатка.

— Ха-ха-ха! — заливалася Марія сміхом. — От, капосний який! — і злегка біла його по обличчі.

Довгий ешелон, удекорований зеленню, квітами, транспарантами, плакатами й прапорами, стояв на станції. Спереду, на паровозі, височить на весь ріст, портрет Сталіна.

Неначе скликає дорогих гостей на радісну, вільну батьківщину. Полотнища, опоясавши паровоза, кричали написами: «Привіт Батьківщині!», «Хай живе наш дорогий батько Сталін!». Над паровозом високо майорить широчезний, кров'яний прапор. Серп і молот — оплели одне одного. Золота зірка, як спрут, простягла пальці.

Попрацювали поворотці під керівництвом Грицька чимало. Плели вінки Сталінові, малювали плакати, шили прапори СРСР. Тепер мають, чим похвалитись. Не соромно й повертатись на рідну землю. Приймай, мовляв, нене, своїх діточок; зустрічай нас, матінко рідна! Широко відкривай матірні обійми. Скінчилися наші муки в німецькому рабстві!

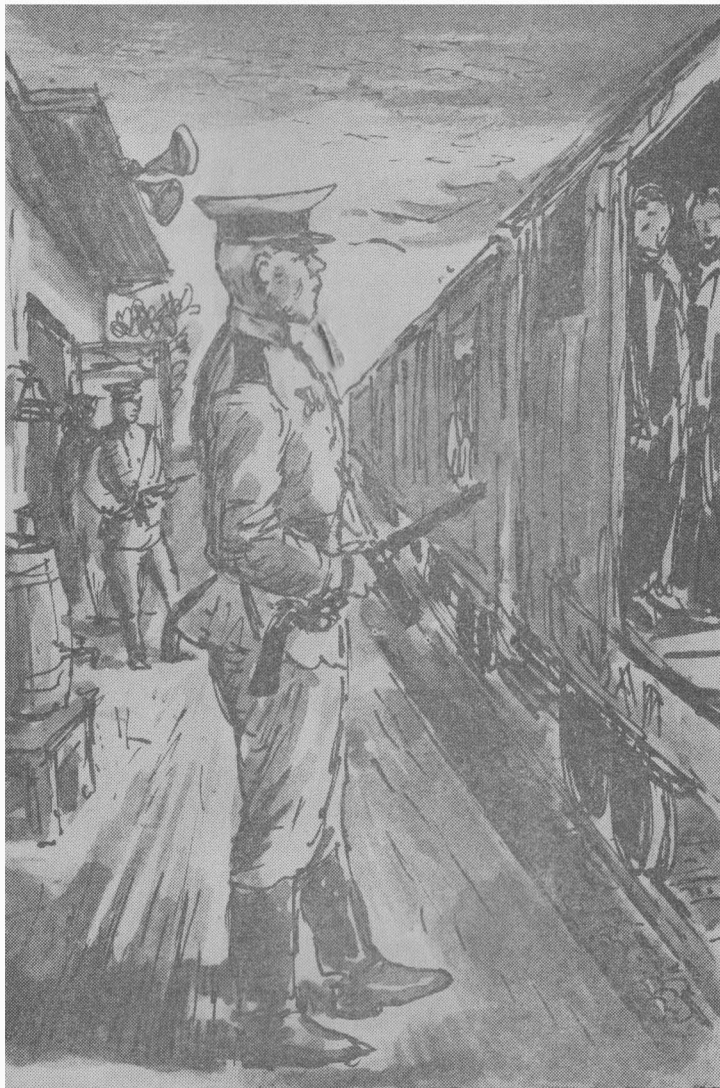
Вони ще тут, а думки їхні вдома, біля матерів з викланими очима, біля батьків з посивілими передчасно головами, біля братів і сестер, що стали дорослими за цей час.

Советські пісні, з розставлених гучномовців, заглушували радісні привітання приятельок та приятелів, наповнювали й без цього повні груди щастям. З вагона у вагон переносили хлопці й дівчата чемодани, гуртовалися однорайонці, односельчани, щоб разом їхати в свій район чи село. Розпитувались одні одних, хто звідки і як довго в Німеччині. Подружені домовлялися, куди їхати — до нього, чи до неї.

Марія не мала куди їхати, вона ж кругла сирота. Грицько віз її до себе, в село. Він тільки до Києва доїде ешеленом, а там — найме авто, й додому. А може б дати телеграму, хай батько виїде колгоспним авто? Ні, колгоспів, мабуть, уже нема, — думав Грицько.

Щоразу приїжджали нові й нові авта і викидали у відкриті навстіж двері вагонів поворотців, з валізками, клунками, скриньками. Дехто з остівців ще й телеграф зберігав, як гірку пам'ятку поневірян і пониження, відзнаку «ОСТ».

Біля вагонів, в оточенні нововиявлених активістів, про-

... з вагонів виходити заборонено! (ст. 133)

ходжав сам керівник транспортів, майор Щербаков. Поруч з ним, перший активіст — Грицько. З його кишені поблискує цівка пістолі, на грудях — бойові заслуги. Щербаков посміхається...

— Товариш майор! — звернувся до нього один з поворотців. — Чи можу взяти з собою мотоцикль? Чесне слово, що купив у французького вояка, ось і документ маю.

— Беріть, товариші, все беріть, забирайте, батьківщина потребує! — відповів Щербаков.

Хлопці дружньо внесли до вагона мотоцикля з причепом.

Щербаков пройшовся вздовж, подивився, чи всі вагони заповнені, чи не можна б ще з десятків примістити і, переконавшись, що всюди повно, заковів сидіти, не виходити. Сам пішов на вокзал і виголосив через радіо прощальну промову.

— Товариші! Напицьке ярмо вашої тяжкої праці, — зламане військами хороброї червоної армії, — залишилося позаду! Героїчна червона армія звільнила вас з неволі, і перед вами знову відкривається світле майбутнє! Тепер ви повертаєтесь до щасливої вільної батьківщини! Вас чекають ваші матері й батьки, любі брати й сестри. Ви вільні!.. Хай живе комуністична партія і її вождь та учитель товариш Сталін!

— Ура-а-а! Слава-а! — прокотилося дикими вигуками радості й заглушило гучномовці.

Паровоз дав гудок. Поїзд покотився на схід. Час до часу допітала гучна пісня.

— Віз добрий, двадцять років возитиме гній, тільки обручі перетягнути, — умовляв Гнат Кіндратович старого німця.

— Ні, віз ваш мені не подобається, не практичний, — мілкі драбини. У нас такими не користуються.

— Як собі хочете, — коней без воза не продаю, — рішучо заявив Гнат Кіндратович.

— Що ви?! — спантеличено перепитав німець, що дуже хотів купити коні. — Я можу взяти й воза, хай буде, але стільки, як ви хочете — не дам. За коні дам вам кабана, десять кілограмів олії і мішок борошна, а за воза — тютюну. Хочете?

— Тютюн... Цікаво, що то за тютюн, що ви маєте?

— Тютюн гарний, жовтий, пахучий, в листках, ще некришений.

— Скільки ж ви дасте мені того тютюну? — поцікавився Гнат Кіндратович.

— Десять кілограмів жовтого, і стільки ж почорнілого трохи...

Гнат Кіндратович, зробивши подумки обчислення, погодився.

— Добре. Поїду, подивлюся, там остаточно й домовимось, — сказав німцеві.

Запрягли коні, сіли обидва на віз, і Гнат Кіндратович передав німцеві віжки в руки.

Гнат Кіндратович хотів спати. Всю ніч тікав він від запрошення «на родіну». Щоб відвернути увагу людоловів, спрямував він Грицька на бургوماйстрову мануфактуру. Заробив при цьому й сам: три звої шотляндки, сім пар білизни, дванадцять рушників, два звої маркізету, один сувій батисту, — перебирав думками Гнат Кіндратович. Потім нагадав за велосипеди, і засміявся вголос... Які ж наївні ті американці! Пройжджаючи вчора вдосвіта коло аме-

риканської сторожі за містом, зайшов до них за велосипедом. Показав їм довідку, отриману від бургомайстра, і попросив повернути йому його велосипед.

— Коли ж його в тебе забрали? — запитав сержант, жм'якаючи гуму.

— Учора. Я не мав довідки...

— О'кей. Біжи до хліва й забери. Без довідки більше не виривайся.

Гнат Кіндратович переглянув клічка велосипедів, і не знайшовши свого, бо ніколи його тут не лишав, повернувся до сержанта з претенсією:

— Там самі старі, знищені, а мій — новий був, — сказав Гнат Кіндратович.

— О'кей. Візьми два, махнув рукою сержант.

Гнат Кіндратович вибрав два кращих велосипеди, поклав на возі до свого, прикрив рядном, і поїхав.

В місті, на заздалегідь домовленій квартирі, розвантажився і запитав господаря, чи не знає він того німця, що хотів купити його коні. Господар подзвонив у село, і через якийсь час приїхав німець велосипедом. Дуже добре склалися, бо коні хоч було на вулицю вижени, — нема конюшні.

Німець був вийняtkово балакучий. Коли Гнат Кіндратович не відповідав на його мову, то він говорив з кіньми. Коні, порожняком, легко цюкали копитами об дзвінкий брук, помахуючи хвостами, бігли тюпцем. Німець задоволено цюкав, шарпав віжками.

“Маленькі, але жваві. Карло скаже — шурі. Та ці шурі пройшли п'ять тисяч кілометрів і не заламалися, головами, як балерини, крутять”, — міркував собі німець.

— А ваші й далі верховодять, — раптом повернув він голову до Гната Кіндратовича.

— Такі наші, як і ваші, — відповів. — Я німець з Поволжжя, — додав.

— Го ви фольксдойч?..

— Очевидно.

— І ви оце власними кіньми, аж з Поволжжя?

— Мусів.

— Азіяти! — гнівно сказав німець. — Ось і мій па-
лац, — чи то з глуфом, чи жартом, промовив він, і повер-
нув на вузьенький місточок, перекинутий через маленьку рі-
чечку. Стара хатина, трухлявий дерев'яний хлів і журавель
серед двору над кришицею. З хати вибігло четверо дітей,
всі як одно — рудоволосі, хиряві. Вони з вереском бігали
довкола коней, гладили їх коліна, смикали за гриву, давали
кусники хліба. Старший син п'явся на спину коневі. Німець
залишив коні неселій дівворі, а сам повів Гната Кіндрато-
вича в клуню. Тюки жовтого, пахучого тютюну лежали в
засторонку. Очі Гната Кіндратовича блиснули заздрістю...
Це ж маєток. Скарб в жовтих листках. Курці збирали по
вулиці педокурки, бігали по сусідах, їздили в далекі оселі,
щоб роздобути потюну, а тут ось, під носом, марнується
в дурного німця!

— Що ви думаєте робити з цією поганню? — запитав
Гнат Кіндратович, показуючи на тютюн.

— Найдуться купці — пролам, — відповів власник.

— А що б ви за нього хотіли?

— Хочете купити?

— Ні, я так питаю, з цікавості.

— Я ще про це й не думав. Хочу купити за тютюн ко-
рову, бо дітям молока треба.

— А як я дам вам коні з возом, буде добре? — запро-
понував лютально Гнат Кіндратович.

— Згода! Можемо обмінятися...

Гнат Кіндратович відмовився від кабана, масла, борош-
на тощо, й пристав на тютюн.

Повантажили тютюн на підводу, прикрили брезентом і перевезли на квартиру Гната Кіндратовича.

Гнат Кіндратович купив січкарню і різав тютюн не гірше, як на фабриці. Дружина пакувала в паперові торбинки по сто, двісті й п'ятсот грамів, для продажу. Закипіла торгівля. Гроші текли потоком! Гнат Кіндратович купив французьких парфумів, насичував ними полотенець і прикривав ним наніч нарізаний тютюн. Це змінювало запах тютюнового диму. Курці відносили якість тютюну до найвищого гатунку. Гнат Кіндратович мав і сало, й масло, свіже молоко, городину, овочі й хліб.

Поїзд захекувався, стогнав. Поспішав на батьківщину з дороги вантажем. З музикою, танцями, сміхом. Грав несамовито баян. З піснями перекотився через новий кордон розділеної Німеччини, і зупинився біля маленької станції, в советській зоні. Поворотці веселими юрбами, з реготом, свистом та бридкими дотепами, вискакували з вагонів. Вокзал захилювався безжурним гармидером.

Раптом загарчав гучномовець:

«З вагонів виходити заборонено. Хто вийшов, хай негайно вертається назад. Плакати, гасла, транспаранти та декорачії з вагонів зняти!» — падали грізні слова.

Поворотці принишкли, стояли, як укопані. Схилювши голови, гиснулися в вагони. Навіть по воду ніхто не відважувався йти. З'явилися солдати з автоматами. Здирали з вагонів вінки, квіти, транспаранти й кидали під ноги. Грицько розгублено дивився на це й мовчав.

— Грицю, ти ж старший, біжи й довідайся, чому це так?.. — посилала його Марія.

Але в Грицька — наче щось обірвалося в грудях. Губи

зробилися шорсткі, засохлі... Він поправив на грудях советські бойові відзнаки і пішов.

Через кілька хвилин Гриць повернувся в супроводі солдата. Обличчя його було ще сумніше, на грудях не було відзнак героїства. Не було в кишені й пістолі. Він передав солдатові списки поворогців, і цим, фактично, позбувся влади над ешелоном.

Почувся новий наказ з гучномовця:

— Всю зброю здати збирачам, що проходять повз вагони. Хто не виконає цього, — буде покараний... Фашистів тут нема, охорона від ворогів — запевнена! Не бійтеся.

Перед вагонами появилися енкаведисти; збирали зброю. Всі, хто що мав, здали. Поїз рушив. На тендері стояло два енкаведисти з автоматами. Охорона певна... Тепер уже ніхто не поспішав назустріч радісного завтра, бо воно, грізне й жаклизе, насувалося само. Пісні вже не лунали. Святковий настрої зник. Сум, гнітючий сум завис на обличчях поворотців. Марія мовчала. Кожний в думці вивчав свою біографію, підтасовував свої провини перед советською владою, які так дбайливо приховував червоною стрічкою на грудях, плакатами й гаслами на вагонах, піснями про славу Сталіна. Тепер це все розкрито, оголошено. Залишалися самі провини. Провини — непростимі, непоправні. Вони ж бо бачили янший світ, заборонений, кращий, ніж советський рай, де без колгоспів, без стахановських темпів, без п'ятирічок давно світять в селах "лампочка Ілліча", де живуть люди не в хатах з прогнилим солом'яним дахом, а в мурованих будинках, як у місті. Вони побачили добробут, якого ніколи не мали; справжню волю, якою більшовики лише спекулюють. Тому поворотці такі сумні. Дехто плавав. Марія не плакала, — вона реготалась. Вона не вмiла плакати. Марія пройшла таку сувору школу більшовицького рабства, тюрем, поневіряння, що почуття ласки, любови чи кари, — в неї зникло.

Вона навчилась ненавидіти й боротися за життя. Провин за собою вона не почувала жодних. Занадто багато провин вона бачила за владою; перед злочинами влади її дрібні провини зникали зовсім.

Марія сміялась...

— Ну, й чого тобі весело? — запитався Грицько.

— Того, що тобі сумно... Скажи, Грицю, куди ми поїдемо, — в колгосп, чи, може, колгоспів нема вже, і ти повезеш мене на хутір, з вишневим садочком, га?

— Чкай, це якесь непорозуміння, приїдемо на місце, — вияслиться.

— Ха-ха-ха! Невісте, що виясниться, а як же ж! Виясниться й те, що ти помагав німцям літаки робити, все виясниться...

— Ну, а ти, що б фобила в неволі? Не будеш головою мури розбивати! Але я, обточуючи ті частини, завжди псував їх. Навмисне псував.

— Це важко, Грицю, доказати, а от це, що фабрики ти не зірвав динамітом, — факт, — сміялась Марія.

На другий день поїзд зупинився в полі. За колючим дротом виднілися будови німецького табору для полонених.

Людей мучила спрага. Води не давали. Харчі, одержані на дорожч, буханець хліба на особу, дві м'ясних і одна рибна консерви, давно жузті. Децо свого з харчів мали поворотці. Але не було води.

Перед вагонами з'явився лейтенант, з царськими пагонами, в сточенні озброєних енкаведистів.

— Взяти з собою найнеобхідніший легкий вантаж і виходити з вагонів! Решту вантажу залишити! — наказав суворо російською мовою. Потім додав:

— На залишених речах можете зробити свої написи. Зрозуміло? — зухвало вигукнув. — Давай!

Закапіла робота. Люди перекидали валізки, перепако-

ували, сертували. Не знали, що брати, а що залишати. Чи надовго вони розлучаються з вантажем? Дехто писав на-писи... Марія знала. Во́на знала, що речей своїх ніхто вже не побачить. Так було при всіх етапах. Вона одягнула на себе три сукні, напакувала валіску, а решту розкидала по вагоні. Почула здивовані вигуки:

— Нащо ж ти розкидаєш? Пропаде!..

Грицько писав картки й прив'язував їх до своїх скринь. Прізвище писав великими чорними літерами. З собою він майже нічого не брав. "Навіщо? Завтра зайду в магазин і візьму, що потрібно, а спати буду на ліжку, там уже при-готовано", — думав.

Марія — сміялась.

— Це якась дивна жінка, — дивувалися з неї.

— Виходьте з вагонів! — пролунала команда.

Люди скакали з вагонів, тягли за собою скриньки, валіски та слунки, й ладналися біля вагонів.

— Чоловіки направо, а жінки — наліво! — прогріміла команда.

Зчинилося замішання, бо не знали, як буде з родинни-ми валізками, що в них були спільно спаковані речі.

— Скоро! — знов пролунало, і хто що взяв, так і ро-зійшлися.

Так одним словом було роз'єднано заручених, молоді подружжя й старі родини. Марія стала в колону жінок, а Грицько з колону чоловіків.

Давно не голений, зарослий лейтенант, знову стояв в оточенні варт. Стало тихо...

Поїзд з речами поїхав. Вагони берегла озброєна вар-та. Лейтенант обвів усіх лютим поглядом, немов той удац, що гіпнолізує крілика, щоб проковтнути, і зупинився на чоловіках:

— Нарешті ви тут! Як ті полохливі зайці, ховаєте свої

зрадницькі обличчя. Батьківщина кривавилась у боротьбі з фашизмом, а ви, підлі негідники, запроданці, відмовились піти в партизани. Ви помагали ворогові робити танки! — кидав жорстокий осуд. — А ви, шельми, — і він повернувся в бік жінок, — забавляли в будинках розпусти слинявих есеєсівців! — і вмовк садист, смакуючи чужі болі. Тільки зіницями блискав, як вовк.

В жінок на очах блищали сльози. Страшна погроза, ганебна зневага, ранили їх душі.

Вичерпавши весь запас найжахливіших обвинувачень, всуміш з гидкими лайками, скомандував:

— Чоловіки направо, а жінки наліво, в бараки, кроком руш-ш!

Вмить з'явилася варта і відпровадила людей у різні напрямки.

Ішли, як на похороні. Марія йшла спереду. Зайшли в обгородений колючим дрозом табір для жінок. Ввійшли в бараки. Пахло півлімо вологих стін і брудом засміченої долівки. Розмістилися на поламаних двоповерхових нарах.

— Дівчата! — злякано крикнула Оксана. — ходіть, подивіться, що тут написано!

Всі збіглися і стали перед брудною стіною. Виведені кривим почерком, виднілися застережливі написи: «Прощайтесь, дівчата, з косами — всіх обстрижуть!» Це написали ті, що були тут і вже поїхали...

— Що? — крикнула Марія. — Обстригти мою косу?.. О, ні! Не дійдуть! — завзято заявила.

— Як? Обрізати мої коси?! Защо? — кричала інша дівчина й гістично заплакала.

В бараках піднявся Содом і Гоморра. Дівчата сперечались, що це неправда. Навіть в тюрмах, мовляв, не стрижуть. Найбільш переживала Марія. Вона не боялася судів, лайки, зневаги, тяжкої праці, наруги, тюрми. Але косу во-

на не дасть відрізати. Це ж єдине, що вона любила, — свою розкішну, довгу косу.

«Тримайсь, Марусю!» — раптом мигнули в думці останні слова матері.

Вона одягнула найкращу сукню, поклала дещо з валізки в ручну торбинку, підвела легенько карміном губи, висмикнула зайвий, над чорною бровою, волосок, і вийшла з барака. Біля брами вартував молодий енкаведист. Розпусний погляд його зразу влип в Марію. Він дивився на чарівну дівчину, жер очима пружкі груди під широким витинсом декольте.

Марія пройшлася, кокетливо повела бровами, ворухнула плечима, а потім, як впевнилась в тому, що «кльонуло», дзигувато повернула голову:

— Гей, чорнявко, чого ти тут вештаєшся? — гукнув охоронник.

— Шукаю кавалера, — погірдливо відповіла.

— Кортить? — зухвало перепитав.

— Не камінна ж...

— А зі мною пішла б?

— А молоко мамине в тебе вже обсохло на губах?

— Попробуй, знатимеш...

— Та й де? Отуто?.. — цвікнула Марія.

— Я тебе пропущу в той, он, лісок. Там почекай. Я за півгодини прийду.

— А ти не вкусиш? — жартівливо спитала, підійшла ближче і щипнула його нижче пояса.

— Не бійся, не знім! — відповів охоронник і зашарівся, як рожа.

Після цього діалога, Марія глянула на його червону отоку кашкета, і в неї роз'ятрилася пригоена рана:

... Зв'язаний батько, на обличчі кров... Прийшла дика думка: пімститись за кривду! Вона йшла спокійною ходою

до ліска і відчувала в долоні холод фінки, яку несла захо-
вану. Повінь зелені, між гіллям пурпурове проміння надве-
чирнього сонця, спів пташок, розвіяв її страшне рішення.
Вона подивилася на шумливий табір, кинула прощальний по-
гляд на схід, і рішучим кроком пішла на захід. Довга коса,
переплетена синьою стрічкою, гойдалась за плечима.

Битком набитий ешелон, з радісними обличчями остів-
ців, готувався до від'їзду "на родину". Дівчата й хлопці
дзвінко перегукувались, помагали один одному, тягли непо-
сильні вантажі у вагони. Робили останні приготування. Десь
захлиналась гармоня, акомпанюючи п'яним співам советсь-
ких частушок.

Марія йшла повз вагони, шукала знайомих. Раптом по-
бачила Марту. Щиру приятельку, з якою їхала в Німеччину.
— Марта! — крикнула Марія.

Марта, завжди радісна бльоднинка, саме щось смішне
розповідала дівчатам. Всі розкотисто сміялись, аж луна роз-
лягалась. Зачувши своє ім'я, Марта обернулась. Вона гля-
нула на Марію й очі виричила. Спочатку Марії вона не піз-
нала. За чотири роки Марія виросла, покращала, розквіт-
ла. З неохайної дівчини виросла гарна, чепурна дівка. Мар-
та, як була, так і скочила до Марії. В пориві ентузіастич-
ного піднесення вона схопила її в обійми й обкрутила нав-
коло себе двічі. Марія реготалась. Вона притиснула подру-
гу міцними руками до своїх тугих грудей і голосно цюк-
нула, залишивши на лиці сліди карміну. Потім висмикнула
хустинку, витерла нею фарбу, і знову поцілувала. Їх ото-
чили колом дівчата.

— Де твої речі, Марусю? Переходь до нас, поїдемо

разом додому, — щебетала дзвінким голосом Марта.

— Я вже свої речі відвезла, покинула їх там... Насилу втекла!

— Куди відвезла? Чого втекла?.. — поспіпались запити.

— Не вірте, дівчата, цим брехням, якими вас Щербakov годує. Вас тільки привезуть в советську зону, позривають оті прекрасні ваші плакати з вагонів, речі ваші відберуть, розділять з хлопцями, посадять в окремі бараки, задріт... — розповідала Марія.

— Не може бути. Це провокація! — крикнула якась активістка. Але Марія не звернула уваги, — говорила голосно далі:

— Потім вас гарненько обстрижуть...

— І-і-і! — пронеслося серед дівчат.

— А потім, — я не знаю, але догадуюсь, — що до дому свого ніхто з вас не побачить.

— То ти не їдеш? — злякано перештала Марта.

— Мене вже й мотузком не затягнуть. Ще встигну поїхати. Може зміниться там, може покращає...

— То й я не їду! — сказала Марта. — Почекай, Марусю, поможи мені речі взяти.

Вона швидко подала Марії валізку, сама взяла другу, і, попрощавшись з дівчатами, скочила з вагона. За нею зіскочила з валізкою також Наталка. Вони швидко пішли між вагонами і зникли на станції. Ніхто не звертав на це уваги, бо з речами носились люди безупину. Але чутка про те, що розповіла Марія, блискавкою облетіла поворотців. Поодиноці й по кількоро почали зіскакувати з вагонів хлопці та дівчата. Довідалось начальство. Поставлено охорону й заборонено виходити з вагонів, бо вже, мовляв, списки складені. Але Марія своє зробила. За кілька днів у всіх таборах балакали про те страхіття, яке очікує поворотців. Марія пугала по збірних пунктах, розшукувала знайомих, прия-

тельок, розповідала їм правду і відраджувала повертатися додому. Ті, що не були раніш переслідувані більшовиками, що користувались деякими привілеями, не вірили Марії й готувались “на родину”. Ті ж, що вже зазнали більшовицької “ласки”, підсичені розповідями Марії, тікали в табори неповоротців.

Про «агітаційний бунт» Марії довідався сам Щербаков. Він її знав особисто, як палку активістку, наречену Гриця, і не вірив, щоб з нею таке сталось. Він організував на неї ловлю. «Виймати й привести до мене!» — наказав.

Марія палала ненавистю. Всю свою буйну енергію виладовувала проти більшовиків. Розкривала на кожному кроці облудну фальш більшовицького захвалювання. Їй не сходив з-перед очей її рідний батько, зв’язаний, з кров’ю на обличчі. Боса мама, з добрими чорними очима, що рваною спідницею витирала їй слези тоді, як залишила під безпритулком.

Одного разу, в крузі дівчат, вона оповідала в парку смішні пригоди з безпритулка, як вона закрадалася на кухню за хлібом, як зачиняла там kota, і як завідуюча карала люто невинного kota. До гурту підійшло два невідомих хлопці. Постояли, послухали, переглянулись, і попросили Марію, щоб пройшлася з ними. Марія інстинктом відчула загрозу і насторожилася.

— Не піду я з вами, — відрубала. — Говоріть тут, що маєте говорити, — і засміялася голосно в обличчя парубкам.

— Ми хочемо говорити по секреті...

— Я з секретів уже виросла, хлопці...

— Слухай, що ти тут агітуєш, що в Советах нема хліба в безпритулку, — не витерпів один з них.

— А тобі яке діло? — відповіла Марія.

Дівчата принишкили і з острахом тулились до гурту, відступивши від Марії.

— Бери її! — крикнув другий.

— Мене? Мене, кажеш, брати?! — крикнула Марія.
— Ах ти, жабо зелена! — Вона взялася руками в боки, витнула наперед опуклі груди, і стала в позу виклику, відкинувши назад голову. В цій позі вона була ще краща.

Парубок скочив і захопив Марію за ліву руку. Не встиг він її ще відірвати з-під бока, як Марія ляснула його правою по обличчі так, що аж луна пішла. Але парубок руки не пустив. Другий підскочив, ухопив за праву руку, і почав її крутити назад. Почалася шалена боротьба. Дівчата вереснули й розбіглися, як курчата. Одна з них крикнула: «Тримайся, Марусю!» Це слово пройняло Марію електричним струмом. Воно бренило їй у вухах матірним голосом. Марія нахилила голову, рвучко повернула плече і вкусила парубка. Визволила руку, і вмить у ній блиснула фінка.. Хлопці дерелякано відскочили.

— Забирайся, червона заразо, з парку, поки бебехів не випустила, — промовила, ховаючи між складки сукні фінку. Почала поправляти на голові коси. Очі її палахкотіли ненавистю, обличчя паленіло рішучістю, а з-під усміхнених губ блиснули міцні зуби, як у вовчиці. Ця усмішка була хижа і страшаа.

Дівчата вернулися і розглядали Марію, мов би вперше її побачили.

Марія реготалася. Реготалась властивим їй сміхом.

— Чого вони в тебе хотіли? — запитала Оленка.

— Свободи, — відповіла без надуми Марія. — Це ж ті комсомольські виродки, що за людськими душами полюють. Я їх пізнаю з першого погляду. Сама колись такою була.

— Та ні, це вони так, мабуть, пожартувати хотіли, — заперечила інша.

— Жартували?.. Знаю я ті жарти! Ну, я піду, — і Ма-

рія, попрощавшись з дівчатами, пішла в табір неповоротців.

На кухні табору неповоротців працювала нова робітниця. Таборове начальство заздро поглядало на її міцну будову, непересічну красу і довгу чорну косу на плечах.

На захованій за густими деревами зеленого саду терасі, гарного, білою фарбою помальованого, двоповерхового будинка, з колонами й широким венеціанським вікном, сидів Гнат Кіндратович з своєю дружиною. Готував для продажу тютюн.

Він завів маленький електричний мотор під тютюнорізки і поклав у коритце згорнені в качалочки листки жовтого турецького тютюну.

Напроти нього, за столом, дружина сортувала листки; відбирала поковані геть, а з добрих відокремлювала пальцями жилки, складала на купки, по гатунках, і скачувала в качалочки.

Моторчик тихо бурчав, тютюнорізка викидала тонкі, шафраноподібні, різки пахучого тютюну в скриньку, де вони, як хробачки, курчилися й розпросторювалися привабливим стіжечком.

Зайнятий працею, Гнат Кіндратович не помітив, як коло фіртки, за кущами, зупинився молодий чоловік, і пильно приглядався до тераси, намагаючись пронизати зором зелену листяну заслону дерев та розпізнати мешканців. Відгодований пес, породи вовкодавів, злісно гавкнув з дерев'яної будки і забрязчав ланцюгом.

Гнат Кіндратович підняв голову і глянув у напрямі фіртки. Він здивовано знизив рамена, підвівся, перехилився через візерункову мережу штахетів тераси. Зробивши дол-

нею заслону від сонця, що падало потоком з блакитного неба, він намагався розпізнати відвідувача. Із-за кучерявих віг буйного куща на нього дивились гострі зіниці блискучих і холодних очей. Чимсь жорстоко-колючим промінням цей погляд, і Гнатові Кіндратовичу зробилося моторошно. Його пройняв жах вічно переслідуючої небезпеки. Він глянув на дружину. Дружина й собі нахилилася через поруччя тераси і вдивлялася в подорожнього. Раптом вона крикнула стиха і вхопила Гната Кіндратовича за руку. Смертельна блідість миттю вкрила її, завжди рожеве, обличчя, і вона, якимсь збентеженим тоном в голосі, промовила:

— Березов... Передітий Березов! Чоловік моєї сестри... Як він нас знайшов?..

Тепер і Гнат Кіндратович пригадав уже, де він зустрічав цей погляд. У гостеві він пізнав уповноваженого НКВД, в якого він колись, по рекомендації дружини, дістав у Харкові бабіт для заводу. Розгубленою холодо, непевно, він спустився з тераси і наблизився до Березова. Протяг йому через фіртку руку.

— Добридень, товариш Березов! — промовив Гнат Кіндратович.

— Не сподівались? — не відповідаючи на привітання, запитав Березов, і його іронічна посмішка розповзлася по вугроватому обличчі.

— Та чого, ні! Всяко може бути в житті... — відповів Гнат Кіндратович і відчинив фіртку.

Зайшли просто до кімнати. На терасу Березов відмовився йти.

— Як проживаєте? — запитав Березов, скидаючи шапку. Зиркнув по всіх закутках обставленої кімнати і сів на кріслі.

— Перебиваємось, — відповів Гнат Кіндратович.

— Бачу, бачу... — ехидно промовив Березов. — Об-

ростаєте... Та я нічого проти того не маю, я так собі... Випадково зайшов. Хотів зустрітись з родичами..

Дружина Гната Кіндратовича стояла і напружено слідувала за Березовим.

— Кицюню, — звернувся Гнат Кіндратович ласкаво до дружини, не називаючи по йменні, — принеси нам щось на стіл.

— Не турбуйтеся. я на хвилинку зайшов, мушу йти, — промовив Березов. Але дружина вийшла.

— Я хотів нагадати вам... — сказав Березов. — Хотів...

— Прошу, прошу, я вас слухаю, — квапливо перебив Гнат Кіндратович.

— Бачите, від нас ніхто, ніде й ніколи не втік і не втече, не заховається, — продовжував він, властивим йому тоном слідчого. — От ви й не думали, мабуть, а я вас знайшов, але не лякайтесь, я не прийшов вас репатріювати.. Живіть собі тут, обростаєте, випасайте животика, спекулюйте тютюнцем... Але...

Тут в Гната Кіндратовича й дух перехопило, він очікував того, що прийде за цим «але». Чого він хоче від нього, так далеко приїхавши і відшукавши серед цього океану різних людей?

— Але, не забувайте, що у вас є «Родіна», — відкарбував Березов, і пильно глянув на Гната Кіндратовича.

Гнат Кіндратович припишк зовсім, відчув на спині комашню. Він якось підсвідомо притакнув головою.

— Для нас, росіян, патріотів, це понад все.

Сказавши це, Гнат Кіндратович сидів, чекаючи чогось, з закаменілим обличчям.

— Ви, може, думаєте, що я прийшов вас вербувати в шпигуни? Ха-ха-ха! — Березов по-демонськи засміявся. — Для цієї праці треба довгого вишколу. — Він знову посміхнувся, пройнявши Гната Кіндратовича холодним поглядом.

Він просто бавився з ним, так, наче б це було в слідчій кімнаті НКВД, а не далеко від ССРСР, на заході.

— Для цієї роботи ми маємо людей у всьому світі. За нашими плечима світовий пролетаріят. Але ми, росіяни, особлива нація, на нас тяжить велика місія, на нас покладена місія гегемонів, і ми з честю мусимо її виконати! Більшовизм — це лише засіб поширення і збереження могутності великої Росії. Коли б у 1917 році цей засіб були перехопили німці і запровадили в себе систему більшовизму, ми валялися б сьогодні у них під ногами! Дякуючи Ленінові, цей засіб припав російській нації. Отож — мені потрібно, щоб ви нам допомагали, не більшовикам, а російському народові. Згода?

Гнат Кіндратович відпружено зідхнув. Він думав, що від нього вимагатимуть хто-зна яких послуг. Щодо Росії, то це ж самозрозуміла річ. Він заспокоєно потиснув руку Березову. Саме дружина принесла закуску і пляшку вина. Поставила на стіл і, відчувши інтимність розмови, залишила їх самих. Вийшла. Та не далеко. Прилипла до дверей вухом і напружено слухала.

— Я завітав до вас вперше, і може, востаннє, — продовжував Березов, — це потрібно для конспірації. Вашого укладу життя я й не думаю порушувати. Але залишаю вам інструкції, де і що робити і як поводитись. — За цими словами він вийняв з кишені тюк списаних листів тонкого паперу. — Прочитайте це і обов'язково спаліть! Якщо б ці папери попали в руки ворога, то вам і мені... — і Березов подивився на Гната Кіндратовича таким пронизливим поглядом, блиснув таким сталевим блиском сірих очей, що аж на душі зробилось холодно. У Гната Кіндратовича заокотали мимоволі зуби.

— Тож пам'ятайте, з ким маєте справу. Ніякого листування зі мною, донесень до мене! Робіть лише те, що там

прочитаєте. Ті іструкції обов'язуючі в Німеччині, у Франції, а якщо переїдете, то й в Англії. Ви можете старатися виїхати в будь-яку країну світу. Коли ж нам буде щось потрібно, — ми вас знайдемо.

За цими словами Березов підвівся.

— Кули ви? Давайте ж перекусимо! — замстувивсь Гнат Кіндратович.

— Дякую! Не маю часу, та й не голодний я. Бувайте здорові, — і подав руку. — З хати за мною не виходьте — попересидив. Пішов, залишивши металевий блиск хижого погляду в душі Гната Кіндратовича, що тримав у руці пачку таємних інструкцій. Аркуші чогось тремтіли. Ввійшла дружина і стала на порозі. Вона з-під лоба дивилася на аркуші. Краєчок її губ змикався чогось, як поплавець від вудки на воді.

— Кинь у піч, спали і не читай, — промовила.

— Почекай. Буде час. Треба ще подумати, — завагався Гнат Кіндратович.

— Що там будеш думати, знищити треба! — крикнула. Але Гнат Кіндратович узяв шапку й вийшов. Довго дещо ходив і вернувся пізно в хату.

— Ну що, надумав? — запитала Маргарита.

— Так, надумав, — посміхнувся Гнат Кіндратович. — Треба добре заховати, і то в надійне місце.

Дружина пильно подивилася на нього і вмовкла. Більше нічого не питала. Вона знала, що коли її чоловік довго думає, то видумає щось і практичне, і ділове.

... Бараки, бараки, бараки. Здається, — цілий світ збудований з бараків. Старі, похилі, вітрами розхитані, дощам обмиті, обезфарблені, з побитими вікнами, поламаними

дверима. Сіро, моторошно, стандартно побудовані, непри-
вітно довгі, пригнічуюче вузькі, з плоскими толевими даха-
ми, низькими, вгрузлими в піскуватий ґрунт стінами. «Со-
бачники», як влучно їх охрестили остівці. Тепер вони зно-
ву залюднюються, мов комашнею. Ретельні господарі лагод-
ять двері, склять вікна кусками побитого скла, латають
старими дошками трухлявий дах. Господині підбирають за-
лишені остівцями, що поїхали «на родину», обвошивлені
матраци, заялозені ковдри, заґрібають сміття, різний хлам
навколо нової оселі. Все це стягається накупі і сплюється
або відвозиться осторонь в глибоку яму. Над бараками
ліниво, майже непомітно, сірою вуалю стелиться дим. Кру-
тсм жвава господарська метушня, перемішана діловими по-
радами, пустотливими жартами, ґрайливими вересками бруд-
ної дівчорі. Під повітками, викинувши устаткування для
сушення цегли, розташувалися київськими драбиняками,
херсонськими фаєтонами, ставиславівськими, довгими як
труна возами, кінні втікачі. Втомлені коні, а в декого й ко-
рови, мирно жують вижебране в німців сіно, не звертаючи
уваги на галас дівчорі, що доносився з не розібраних ще
на возах циганських будок, які були захистом в непогоду,
під час ночівлі в дорозі, серед степу чи під німецьким ти-
ном. Невпевність ситуації ще й тепер тримала буду в пого-
тівлі, хоч тікати далі вже нема куди.

Проте надія на щось ліпше, на краще, блідим промінь-
чиком жевріла в кожного втікача. Не покидала людей в хви-
лині розлуки, безмежної нужди й горя, а як невсипуща ма-
ти невідступно подорожувала з втікачами. Через полтавсь-
кі лани, харківські степи, хиткою переправою через глибо-
кі води Дніпра, через бурхливі хвилі Дністра, через високі
гори Карпат. Невідступно ця надія тримала на душі людей
у воєнному пеклі, під аліянтськими бомбардуваннями німець-
ких міст. Вірять у неї і тепер обездоленні втікачі. Напружено

спостерігають, як із Сомме-Касерне виїжджають американськими автами під советськими прапорами «на родину», кілька років відробивши в німецькій неволі, останні поворотці. — поляки. З голосними співами, дикими вигуками, захлинаючись від радості, вантажать у вагони награване німецьке майно, сподіваючись полатати ним зруйновану війною свою господарку.

Американська окупаційна влада обіцяла Сомме-Касерне передати на постійне мешкання втікачам-неповоротцям. Цілими юрбами бігали люди з Гегінгена до Сомме-Касерне оглядати нове приміщення. Були тут і чудові триповерхові бльоки просторих касарень, з широкими вікнами й дубовими фарбованими долівками. Були й довгі, засмічені стайні, з маленькими віконцями, були й просторі магазини, без вікон, з цементованими долівками. Всі заздро позирали на казарми. Через тиждень почали перевозити людей. Розміщували в новому таборі. Спритніші — займали кімнати в казармах, а звичайні, скромні люди й селяни, розміщувалися з дітворою в стайнях. Дякували і за цей притулок, вигрібаючи гній, сміття та різний хлам. Готували для себе і своїх діточок родинне кубельце, тяжко зідхаючи, згадували залишену свою оселю, батьківщину.

В таборі Сомме-Касерне розгорнулася жвава господарська метушня. Артисти готувалися дати першу виставу, — впорядковували театр. Політики обговорювали актуальні теми. Редактори цокотали машинками, готуючи газету. Купці будували дерев'яні будки. Господарники оглядали приміщення під таборову управу та кухню. На брамі вже стояли озброєні хлопці, не допускали до табору советчиків. Словом — таборове життя унормовувалось, входило в своє русло, виповнюючи своєрідним змістом сіру буденщину. Це була маленька держава в державі. Була територія, над якою повітали жовто-блакитний та американський прапори; була

українська влада, на чолі з законодавчим американським комендантом, — було військо і був український суд. Очевидно, політиків, господарників, журналістів, письменників, магістрів, інженерів, докторів, купців і навіть байкарів — не бракувало. Все було, кого треба, кого й не треба, але про це потім. Була навіть власна тюрма. Правда, тюрма невеличка, з одним вікном, але ґрати у вікні були, грубі, залізні, і двері ковані.

Покищо тюрма в таборі була зайва, тому в ній розмістилася добровільно жінка-вдова з двома дітьми. Спочивала собі там. Але, як зайшла потреба, а потреба виникла тоді, як таборова влада зміцніла, то жінка нізащо не хотіла тюрми звільнити. Довелося вжити відповідних заходів... силою перемістити її на піддашся.

— Проньку, брате!.. Кого я бачу?!

— Магістр Пронька, прошу пана, — поправив його приятель, простягнувши руку.

— Магістр Пронька! Пане магістре! Здрастуйте! Ну, як діла?

— Як у казці, прошу пана.

— Пане інженере, — скромно поправив його Гнат Кіндратович.

— Пане інженере, — скромно поправив його Гнат Кіндратович на добрій дорозі.

— Я, як побачив вас, пане магістре Пронька, то наче сонце для мене зійшло, — блискаючи очима, тішився Гнат Кіндратович.

— Справді? А мені саме оце вас потрібно. Шукаю собі помічника. Мені треба завідуючого кухнею.

— Завідуючого кухнею?! — вигукнув Гнат Кіндратович.

вич. — Та я ж цю справу знаю, як своїх п'ять пальців, зуби на цьому з'їв.

— Добре, але тут є одна передумова, — попередив притишено магістр Пронька. — Спершу треба записатися в партію.

— В партію?.. Та я руками й ногами, тільки кажіть є яку!

— До нашої, прошу пана інженера, до нашої! Єдина справжня українська партія, що бореться за вільну Україну. Але до неї треба записатися не тільки руками й ногами, а й кишенею... — і Пронька загадково глянув Гнатові Кіндратовичу в очі.

— Згода, — без вагання відповів Гнат Кіндратович, знаючи, що буде для партії і йому добрий шмат залишиться. — Мене тільки цікавить, чи та партія с о б о р н а, бо без вас я туди не піду.

— Очевидно, — запевнив його магістр Пронька. — Єдина беззастережно самостійна і єдина найсборніша з усіх партія.

— Знаменито! — вигукнув Гнат Кіндратович і щирим потиском руки припечатав свою згоду.

Так привіталися на площі Сомме-Касерне два ділові друзі-сборники і, сплівши руки, пішли в таборову управу. За якісь півгодини з таборової управи вийшов Гнат Кіндратович, як мак розцвілий. Обличчя його розпливалось посмішкою, а очі блистіли задоволенням. Разом з магістром Пронькою зайшли до п'ятого бльоку, де містилася кухня, і почали переглядати інвентар, кухонне приладдя, посуду та заготовлені продукти. Побажавши успіху, мгр Пронька залишив господарювати Гната Кіндратовича, а сам побіг по своїх справах. У нього є інші, поважніші завдання.

Щойно Гнат Кіндратович вийшов з кухні і захочав від дверей ключа в кишеню, як до нього, поважною холодою, пі-

дійшов чоловік. Сліпучо-білий комірець накрохмаленої сорочки, під чорними бортами потертого, колись гарного костюма, викликав гідну повагу до цієї літньої, з сивою борідкою, людини.

— Мое поважання! — привітався чоловік, і скинув фєгєрового капелюха.

“Це хтось з впливового середовища”... — подумав Гнат Кіндратович і чемно відповів на привітання.

— Ви, мабуть, з нових емігрантів, по костюмі бачу, — висловив здогад чоловік.

Гнат Кіндратович здивувався. Серед втікачів він завжди відрізнявся новим костюмом. Не любив старого, а тут його прирівнюють... — і він нахмурено звів брови.

— Пробачте... Як це ви, по вбранні, можете відрізнити?

— По фасоніві, голубе. Советську працю й моду за кілометр видно, незалежно чи нова, чи потерта. Але ви мені скажіть, з яких земель?

— З Поділля, пане добродію, з чорнозему, — заспокоєно відповів.

— Справді? Земляк, голубе, земляк. Знаєте, може, маєток Мусін Пушкіна?

— Добрий маєток. Тепер там радгосп! Цукрові буряки вирощують...

— Вижену! Обов'язково вижену! Тож, пане, мій маєток!..

— Був... — поправив його Гнат Кіндратович.

— І буде. Запевняю вас! Повернемося з гетьманом, і відберу! Не думайте, що я жартую, — і чоловік вп'ялився очима в Гната Кіндратовича. Зробивши хвиливу павзу, продовжував: — Зайдім, пане, до мене, зайдім. Моя дружина буде дуже рада зустрінути земляка, поговоримо. Вона в мене артистка «Большого театра».

— Бувша... — знову додав Гнат Кіндратович.

— Нічого. Вернемось, то вона ще покаже справжнє мистецтво, ну ходім!. — І чоловік потягнув Гната Кіндратовича на квартиру. Гнат Кіндратович радо погодився зайти; нав'язати знайомство зі справжніми панами — це неабияка честь.

Пізно увечорі Гнат Кіндратович повернувся з табору на квартиру. Жінка зустріла його переляканим запитом:

— Живий? А я страх, як переживала, думала, що ті людологи вже цапнули де...

— Е, кицюню. Я вже полагодив десяток життєвих проблем, — весело відповів, потираючи руки.

— Що ж ти там полагодив?

— Перше, — знайшов працю, на кухні... — і Гнат Кіндратович загнув на лівій руці великого пальця.

— Ах ти ж, дурню! І ти підеш чистити бараболю?

— Дозвольте, дозвольте! Як ви, пані, смієте зневажати заслужене і всіма шановане ім'я Гната Кіндратовича? А чи ви, пані Маргарито, знаєте, що я член революційної партії, що я член гетьманської партії, що я член націоналістичної партії, що я член...

— Досить, досить! — перебила його Маргарита. — Ти вже встиг ото всюди позаписуватись? Ану, покажи-но мені твій гаманець? — і безцеремонно полізла до його кишені.

— Не турбуйся, я членські внески буду платити тоді, як отримаю належне, — сміявся Гнат Кіндратович. Маргарита перевірила гаманець і заспокоєно вернула його назад.

— І навіщо вони тобі, ті партії? — лагідніше запитала.

— Я бачу, що мама марно тобі хліб давала, посилаючи в школу. Ти хоч і вчилася, але потрібної свідомости, життєвої меткості та політичного сприту в тебе, як у курки. Адже й чабан розуміє вигоду від партії! Партія те саме, що чарка косареві в поле, — без неї не потягнеш... А що я

записався до кількох одночасно, то це тому, що ще не знаю, котра з них візьме, розумієш? — і він легенько полоскотав її пухке підборіддя.

На другий день таборовий гучномовець проголосив заклик на працю: потрібно здібних бухгалтерів, досвідчених куховарок та бездоганних шоферів. Зголоднілі та затужечі за роботою і грошем люди кинулись до табовової управи. Товпились у коридорі, сперечались за першенство, намагалися просунутись ближче до стола.

Гнат Кіндратович викликав по одному. В першу чергу бухгалтерів. Зайшов старший, сріблоскроній, високий чоловік, що помітно вражав своїм фізичним виснаженням. Крізь білу шкіру так і просвічувались сині жилки на його тонких руках з довгими пальцями. Він зняв перед дверима рогові окуляри, дбайливо протер їх хусточкою, надів, і ввічливо привітався, переступивши поріг. Гнат Кіндратович попросив сісти. Чоловік сів, витягнувши руки на своїх довгих колінах, зупинив свій розумний погляд на працедавцеві. Гнат Кіндратович, для чемности, кинув кілька питань загального характеру. Довідавшись, що чоловік має високу освіту, Гнат Кіндратович запитав:

— Як довго ви працювали бухгалтером?

— Сімнадцять років. Був головбухом заводу.

— Так, стаж відповідний, — задумано промовив Гнат Кіндратович, і розглядав перед собою чоловіка, наче рідину якусь, через яку хотів проглянути наскрізь. Потім, наче ввіймав потрібну нитку в думці, посміхнувся: — А скільки буде два рази по два? — запитав.

Чоловік зашарівся на обличчі, підірвався з крісла, наче на вогні. Потім повільно сів знову, роздумуючи, чи зрозумів він добре запит. Підкинув догори руками, подивився на Гната Кіндратовича пильно крізь окуляри, і враз йому:

стало все ясним. Підвівся, взяв кашкета і, не сказавши й слова, вийшов.

Гната Кіндратовича це не стурбувало. Навпаки, він цього наче й сподівався. Посміхнувшись, підійшов до дверей і закликав слідуючого.

Увійшов чоловік середнього росту, міцно збудовиний, з маленьким заокругленим животиком під строкатою камізелькою. Його манера надавала йому поважного вигляду, а бліде обличчя підкреслювало канцелярську людину, позбавлену свіжого повітря й сонця. Гнат Кіндратович чемно підсунув стільця, і зразу почав з практичного запиту:

— Скажіть, будь ласка, що б ви відповіли, коли б вас хтось запитав, скільки буде два рази по два?

— Це й школяр кожний знає, що чотири. Чому таке питання ставите?

— Слушно, цілком вірно, — чотири. Ваша відповідь для мене вистачальна. Про наслідок я вас згодом повідомлю. Хто там наступний? — крикнув у двері Гнат Кіндратович.

Чоловік нерішучо підвівся зі стільця, розгублено подивився на Гната Кіндратовича і, здивовано посміхнувшись, вийшов.

Зайшов середнього віку чоловік, з жвавими очима і рубцем під бровою. Він підлесливо привітався своїм, трохи надтріснутим, хрипливим баритоном, і фамільярно подав Гнатові Кіндратовичу руку, наче старому приятелеві.

— Ви бухгалтер? Вмієте рахувати? — недовіжливо запитав Гнат Кіндратович.

— Всю бухгалтерію знаю, як таблицю множення, пане директоре, — самовпевнено відповів чоловік і елегантно простягнув цигарничку. — Прошу!

Гнат Кіндратович взяв цигарку, закурив. Вишукані манери чоловіка, а особливо сказане ним слово «директор»,

Гнатові Кіндратовичу дуже сподобались. Більше, ніж титул інженера.

— Скажіть, будь ласка, ви знайомі з подвійною бухгалтерією? — і хитро примруживши очі, дивився на чоловіка. Чоловік пильно глянув у зіниці Гната Кіндратовича, засміявся. Затягнувся цигаркою, пустив тоненькою цівкою синій димок, і неквапливо відповів:

— Будьте певні.

— А скільки буде — два рази два? — раптом запитав Гнат Кіндратович і глянув чоловікові в очі.

— А скільки вам треба? — відповів той запитом, і посміхнувся.

— Приймаю, — відповів Гнат Кіндратович і хлопнув чоловіка долонею по плечах. — Завтра приходьте на роботу. — Чоловік потиснув руку і вийшов.

— Ага, до речі, як ваше прізвище?

— Замотайко, пане директоре, — з дверей відповів.

— Чудесно! Дуже практичне прізвище.

— Бухгалтерів не потрібно. Заходьте куховарки! — гукнув Гнат Кіндратович, відхиливши двері, і його погляд зупинився на чорнявій, дорідно збудованій дівчині. Кивнув до неї пальцем.

Дівчина сміливо зайшла і зупинилась в незалежній позі. Міцні руки, гарна будова і рум'яні щічки сподобались директорові. Він навіть облизав, як кіт, свої губи.

— Умієте варити? — запитав, хоч думкою вже прийняв її.

— Як буде що, — відповіла і так кокетливо стрелила карими очима, що в директора тьохнуло в грудях.

— Як вас звати?

— Марія.

— Завтра рано приходьте на кухню, — владно сказав, і сковзнув поглядом по цупких литках.

Марія, блиснула разочками білих, міцних зубів, і вийшла . . .

— Куховарок більше не потрібно. Заходьте шофери! — гукнув Гнат Кіндратович.

Але шоферів не було і тому набір персоналу закінчився.

Тепер перед Гнатом Кіндратовичем відкривалися просто необмежені перспективи. З одного боку чудова кухня, з її величезними можливостями, а з другого боку — зашашний тютюнець, мов чарівник, стягав до кишені гроші. Це спокусливе пахуче зілля для курців було останньою лютією, що компенсувала всі потреби. Особливо тепер, коли військові події порушили рівновагу економіки та ринку. Можна було бачити, як статечний чоловік, схиливши голову, сновігає по вулиці міста і каламутним поглядом нишпорить в сподіванні підняти бичка, викиненого з авта американськими вояками. Бувало, що поважна людина, засоромлено спустивши очі додолу, просить у німця недокурка.

Десь поділася і амбіція, і самоповага. Деякі винахідники пробували замінити тютюн ерзацами. Пробували курити листя хрину, якесь коріння, чай. Але після першої затяжки огидливо спльовували і посоловілими очима шукали по дорозі бичків. Тому не дивно, що останні заощадження, навіть в багатодітній родині, перетворювалися в синій димок. Тому то Гнат Кіндратович так багато уваги приділяв тютюнові. Він навіть приватну квартиру з цих міркувань тримав, як крамницю тютюнових виробів. Тепер жіночка займалась тютюном, а Гнат Кіндратович кухнею. Вона сама сортувала листки тютюну, сама різала та пакувала в паперові торбинки по сто, двісті та п'ятсот грамів. Гнат Кіндратович забирав приготовлені пакуночки в шкіряний портфель і носив до табору. Там уже його чекали спрагли курці.

Так пливли дні таборового добробуту. Пізно вночі, за-
лагодивши всі кухонні справи, Гнат Кіндратович повертався
на свою квартиру, до дружини.

Раптом одного ранку до нього хтось постукав. Він са-
ме приготувався іти до табору. Глянувши обережно у вік-
но, Гнат Кіндратович пізнав під дверима тов. Березова...
Перша думка була — не пустити. Потім вирішив утекти че-
рез заднє вікно, хай дружина сама з ним розмовляє. Вона
не дасть себе скривдити або завести на слизьке. Нарешті
постановив таки пустити і покінчити з ним раз назавжди.

— Відчини, — сказав до Маргарити.

Переступивши поріг і не скидаючи шапки, Березов за-
питав, чи виконав Гнат Кіндратович доручене йому завдання.

— Не виконав і виконувати не думаю! — набрався
відваги і відповів Гнат Кіндратович. Маргарита стояла, по-
лопотніла, коло дверей, з сікачем за спиною.

— Ти що, продався капіталістам чи, може, святим зро-
бився? — грізно прошипів Березов, не сінускаючи гострого
погляду із Гната Кіндратовича.

— Нікому не продався і не святий я. Я вирішив чесно
добувати собі хліб. Сумлінними методами вести боротьбу за
існування. Бути шпигуном, продавати своїх людей, — про-
ти цього бунтується моє сумління!

— Сумління? Твоє сумління?! Ха-ха-ха! — зареготав-
ся Березов.

— Та, власне кажучи... чого ти хочеш? Ти думаєш, що
ти начальник? Помиляєшся! Ти просто нікчемний повзун ко-
ло чужого крісла, жалюгідний раб в руках... в руках... —
він намагався пригадати слово, яке чув на партійних збс-
рах, — в руках чорних сил імперіялістичної Москви! Я мо-
жу торгувати забороненим товаром, перепродувати золото,
срібло, наркотики, тютюн, сахарину, оселедці, могу фаль-
шувати документи, привласнювати й замотувати скриньки

масла чи інших продуктів, але я вважаю ці методи чесними в боротьбі за існування, в змаганні за краще життя, але — бути шмигуном?.. Ні, ні! Я на це не придатний.

Березов терпеливо слухав. Кутики вуст у нього смикались, а очі робилися червоними, колючими. Глянувши на Гната Кіндратовича, прошипів:

— Потрапив у фашистське жовто-блакитне кодро і, дивись, як співає! Гляди... Шлях твій, який ти собі обрав, дуже небезпечний...

— Так, я це знаю, але не настільки, як твій...

— З Німеччини ти нікуди не виїдеш, — твердо сказав Березов і вийшов.

— Те-те-те... Говорила небіжка до самої смерти, та чорт знає що! — сказав Гнат Кіндратович до дружини.

— А я думала, як тільки що до чого, то так і трісну по гарбузові сікачем, — відповіла Маргарита і поклала сікач за шафу.

— Такий чорт на все златний, — сказав Гнат Кіндратович і вийшов. Поспішав до табору. Вже й так запізнився. За дозволом коменданта організується окрема кухня, з добірними харчами. Там буде харчуватися комендант, таборова управа та ще десятків зо два вибранців: магістри, службовці тощо.

Злі язики прозвали її «білою кухнею». Але Гнат Кіндратович цим не переймався. Хай собі говорять...

Гнат Кіндратович прийшов на кухню, видав для звичайної кухні звичайної кави, з перепаленого ячменю, а для білої кухні — бон-кави. Відважив для першої кухні м'ясо, а для звичайної — кістки. Бон-кави для білої кухні він також не дає визначену норму. Половину відваженого висипає в казан, а другу половину ділить на дві рівні частини: для себе і для мґ-ра Проньки. Така умова... Впоравшись з роботою, попросив подати йому спеціально приготовану кот-

лету. Запиваючи котлету холодним пивом, яке в нього завжди стояло в куточку шафи, він почув радісний оклик:

— Грицю! Щоб ти сказився! Де ж ти тут узявся? — почувся грудний альт.

Гнат Кіндратович підвівся і побачив, як Марія, витерши вишневі уста, підскочила до якогось обстриженого парубка, і цмокнула його так голосно, що аж черпаки забрязчали. Ревнощі стиснули Гната Кіндратовича, як обруч. Скільки було не підсидав до Марії, як не приставав, а вона все — ні й ні; все відсувала на потім...

— Почекай, навіжена, дай раніш щось з'їсти! — боронився парубок в Маріїних обіймах.

— Пане директоре! Ведіть мого чоловіка на білу кухню, він їсти хоче! — вереснула Марія до Гната Кіндратовича, паленіючи від щастя, як троянда.

— Хіба ж ти одружена? — здивовано запитав і підступив ближче.

— Як не одружена, то буду, хіба вам не однаково? — засміялася Марія.

— Але, як же це... Я ж не можу його туди вести, — розгублено вистогнав Гнат Кіндратович.

— Плювати мені на ваших панів та магістрів! Мій Грицько вартий двох магістрів; він тракторист, от що, і їсти хоче. Ведіть його в білу кухню!

— Та не кричи так! Ходім, пане, — звернувся до Грицька і повів його в другу кімнату. — Ви звідки? — запитав.

— З пекла, — засміявся Грицько тим колючим, шорстким сміхом, за яким ховається демонська ненависть.

Гнат Кіндратович пригадав собі, що цей сміх він вжедесь чув. Придивився до парубка, і його обличчя видалось йому знайомим. Де ж він його бачив? Ага... та це ж той, що мене «на родіну» з пістолетом гонив, з яким пиячив, а вночі ледве втік від нього...

— Умієте варити?.. (ст. 156)

— Де ж ви тепер? — запитав Грицька.

— Ніде, — здвигнув плечима.

— Ну, а мануфактуру де діли? — поцікавився Гнат Кіндратович.

Тепер і Грицько пізнав свого співбесідника. Він, зніяковілий, махнув рукою: — Пропала.. Все пропало!

— Що, відібрали?

— Ледве шкуру зберіг..

— Були вдома, бачили батьків?

Грицько заперечливо хитнув головою. Він не хотів на цю тему балакати. Було йому так боляче за обманені надії, наче хто колупав його присохлу рану. Всі речі у нього відібрали. А які ж там були чудові речі! Для маленької сестрички черевики, батькові чоботи, щоб по стерні босий не ходив, мамі хустка і два костюми для себе, велосипед і.. Словом — все, гади, відібрали. Він не тільки не бачив батьків, а й рідної місцевости не міг оглянути з товарових вагонів, без вікон. Як худобу, везли в Казахстан. А скільки натерпівся насмішок від товаришів, яких запевняв перед тим, що вдома їх зустрінуть з квітами, з музикою, що колгоспів уже нема, сам Сталін по радіо запевняв. А вони, гади, так обманули. Але чорта два такі, як він, будуть робити в Казахстані!..

Гнат Кіндратович дивився на похмуре обличчя Гриця і сам упевнявся, що то все правда, про що оповідають люди: ешелони з Німеччини їдуть просто в Сибір, а майно, зароблене в Німеччині, відбирають. Він пригадав останній вечер, проведений з Грицьком у селі. Грицько тоді, підпивши, відчинив чемодана і почав викидати своє майно: новий костюм, годинник, якусь німецьку ковдру, нову шинелю. На, — каже, — забирай, у мене цього досить! Я не люблю возитися з барахлом. Як буде треба, — візьму в німців, бо то наше! У мого батька вони все забрали.. Тепер я відбираю!

— То ви — шофер?
— Шофер, тракторист і танкіст, — болісно посміхнувся Грицько.

— Можете відремонтувати авто?

— Звичайно, кожний добрий шофер ремонтує сам.

— Добре, я вас приймаю на службу, шофером.

— Ви мене приймаєте, — а може, я не хочу? — засміявся Грицько. А потім запитав: — Яке авто має пан директор?

— У мене, за табором, цілий склад побитих авт, треба вибрати найкраще і відремонтувати.

— То це ваш склад? — здивувався Грицько.

— Не турбуйтеся. Все, що навколо табору, належить мені, — запевнив Гнат Кіндратович.

Грицькові принесли обід. Гнат Кіндратович залишив його самого, бо його покликвав косильний від м-гра Проньки.

У магістра Проньки жнива. Молоді хлопці зносили з авт одягу, взуття, білизну, матраци, ковдри й тисячі щіточок до зубів. Це американці, через організацію УНРРА, надіслали скитальцям допомогу.

— Пане інженере, добре що прийшли, маю справу до вас, — сказав Пронька.

— Слухаю, пане магістре.

Пронька взяв його за гудзик піджака і відвів на бік.

— Ви мешкаєте на приватці, маєте знайомих німців, чи не могли б ви мені дістати зо сто пар старих черевиків і кілька мішків старої одяжі?

— Так, цього добра роздобуду для вас, скільки захочете!

— Добре, але в цьому тижні. Чекати я не можу, — прошепотів і пішов наглядати, щоб хто не розбив, бувз, скриньки і не витягнув нових черевиків. — Ці лайдаки, втікачі, на все здібні. Вони навіть непомітно перезутися можуть, — думав Пронька.

Гнат Кіндратович метнувся за казарму. Він там бачив яму, в яку вигрібали сміття після поляків, що виїхали додому. Там валялося безліч старих черевиків. Щодня шпортаються там бідні люди, — господарі, що втратили своє майно за Дніпром та Дністром, тікаючи від більшовицьких танків. Туди й поспішив наш директор. Вибравши час, коли там не було нікого, Гнат Кіндратович навибрав два мішки кращого взуття, приніс на кухню, а увечорі, на другий день, здав до магазину суспільної опіки, на руки завідуючого, м-гра Проньки.

— Що б ви знали, скільки з мене здерли німці за це взуття, то ви за голову взялися б! — скаржився він Проньці.

— Нічого, нічого, оплатиться, — потішав його Пронька і викладав з мішка на полицю старе, а в мішок викладав нове взуття. Кілька пар м-гр Пронька забракував, — були на одну ногу, — хоч Гнат Кіндратович запевняв, що можна і в таких ходити, тільки дати тому, в кого малі ноги. Не допомгло, магістр Пронька на цьому розумівся.

З одягом було складніше. Одежа в ямі була збутлявіла і зашивлена, — могло виникнути непорозуміння. Хоч не хоч, все, що мав Гнат Кіндратович вдома старе, приніс до магазину. Тричі їздив по селах, але німці були скупі, одержувану одягу цінили так, що в калькуляції Гната Кіндратовича виходили збитки. Та все ж таки, в Маргарити не залишилося вдома ні одної старої сорочки, ні сукні протертої, ні панчохи з "очком".

Роздобуте майно, так як і харчі на кухні, ділилося на твердих засадах, по рівній половині. Тому в Гната Кіндратовича і в м-гра Проньки появились десятки пар нового взуття. Одержуючи з суспільної опіки американську допомогу, втікачі дивувались. А може й справді, Америка віддала все нове більшовикам, а сама залишилася гола й боса, — як розповідає Пронька, — думали люди. Бідна Америка..

— Ну, що ж ти, мій соколе, там бачив? — гладжучи обстрижену Грицькову голову, розпитувала Марія ввечорі свого нареченого.

— Обманули, гади! — і люто сплюнув

— А ти ж хвалив. Казав, що буде добре?..

— Я вірив. Я працював і терпів. Терпів злидні, нужду, голод, холод, бо мені казали, що скоро буде краще. Воював, захищав державу, одержував нагороди за очайдушчу хоробрість, бо смерті не боявся. Попав у полон і пізнав ще більше німецьку жорстокість. Утік з полону з твердою настановою — піти в партизани, щоб пімститися німцям. Мене впіймали і забрали на роботу до Німеччини. Я ще гірше зненавидів німців, і ще гарячіше полюбив свою батьківщину. Потім, сама знаєш, як я рвався додому. Як я організував перший ешелон поворотців, як ми радісно співали, танцювали в завітчаних вагонах. І нас так ганебно обманули, гади! Вінки, сплетені дівочими руками, позривали дівчат і хлопців обстригли під машинку, загнали в худоб'ячі вагони й завезли в Сибір. Там були й діти, по 12—14 років! Рвалися до мами, — а побачили Казахстан...

— Ну, а колгоспи як — розпустили?..

— Не перебивай, бо забуду. Словом, я утік. Два місяці з ножем тинявся, ховаючись у вагонах з вугіллям, поки добрався назад. Але це було не два місяці, а двадцять два роки мого життя! За цих два місяці, лише небо та я знаємо, чого варте життя.

— Що ж ти тепер думаєш робити? Одружимось?

— Хочу вбити Щербакова, за обман, а тоді одружимося.

— Не дури себе, Грицю, Щербака ти й зі свічкою не знайдеш.

— Знайду. Я його, гада, знайду! Ех, і поговорю ще з ним!..

Для таборових дітей привезли тисячу фунтів шоколяди. Вівітка змить облетіла табір. Десять скриньок шоколяди привезли залишків з запасів для американського війська, бо війна закінчилася і військо демобілізується, — харчі передали втікачам. Нужденна, блідолиця дівтора захоплено вершала на площі, домагаючись цих ласощів. Але матері плянували інакше. За шоколяду можна вимінати в німців свіжого молочка, потрібного дітям, десяток яєць свіженьких, можна яблук і груш дістати. Кожна матір свій плян уклала. А діточки смакували уявно і молочко, і яєчка, і шоколяду. Деякі жінки були до того зворушені, що ставили в церкві свічки за “благо” Америки..

Гната Кіндратовича також вивела з рівноваги лакома річ. У нього просто голова запаморочилася від цієї солодкої та крихкої речовини. Він бігав по таборі швидше, ніж ті діточки, метушився, приглядався, чогось шукав, денервувався. Тисяча фунтів шоколяди.. тисяча фунтів шоколяди, — спрагло шептав він про себе. Побіг до начальника поліції і попросив поставити наніч біля кухні варту, щоб злодії, бува, не залізли, бо їх у таборі не бракує. Начальник поліції прохання виконав. Поставив двох вартових з рушницями.

Американська шоколяда відібрала сон і м-грові Проньці. Він уже зробив плян: половину роздати, а половину продати, а потім дати подвійні списки комендантові для звіту, він однаково не втручається у такі дрібні справи. Проньці не спалося, — на шоколяді можна добре заробити. Він одягнув піджак, закурив і вийшов трохи провітритись, бо голова розболілася. Надворі темно, небо затягло хмарами. Жодної зірки не видно, тільки місяць час-до-часу проб'ється з-за хмар, Пронька пройшовся по площі, зайшов назад казарми, де були дерева й свіжіше повітря, повернувся попіт мури і вертався до своєї кімнати, як раптом побачив, що по дахові бльоку, де міститься кухня і харчові склади, щось

сновигає. Пронька погасив пальцями цигарку, підійшов ближче й сховався за кушем. Тепер він виразно пізнав Гната Кіндратовича, як той спускав щось мотузком на землю, а якась жіноча постать підбирала.

Шоколяда! — збагнув Пронька. Нарахував 10 скриньок. Прикипів за кушем і слідкував далі. Радість розпирила йому груди. Він уже підраховував, скільки буде мати за шоколяду.

Гнат Кіндратович переніс скриньки до театру і пішов спати. Магістр Пронька зайшов у кімнату, взяв кишеньковий ліхтарик, і шмигнув до театру. Довго шукав, оглядав кожен закуток, а скриньки, наче крізь землю провалилися! Пронька мав добрий нюх. Він почав шукати підземного ходу. Оглянувши пильно долівку театральної сцени, через суфлерську будку спустився під поміст і там знайшов замасковані двері. За дверима — хід під землю, що сполучував театр з казармою. Для чого зроблено той хід, магістра Проньку тепер це не цікавило. Він дивився на скриньки, дбало покладені під стіною. Ніколи було марнувати часу. Півгодини напруженої праці і скриньки магістер Пронька переніс до ями, в яку висипали сміття. Дбайливо прикрив їх і пішов спокійно відпочивати. Він бо сьогодні таки добре наробився.

Грицько, йдучи від Марії, побачив, як хтось, ховаючись в затінку, ніс на плечах скриньку. Грицько став і дух затаїв. Спочатку він хотів наробити галасу, підбігти й скрутити злідіві в'язи. Але стримався. Чекав, що буде далі. Чоловік ходив до театру, виносив звідти скриньки, і ховав їх на смітнику. Коли він закінчив "працю" і пішов у казарму, Грицько скочив у яму. В одну мить розгорнув сміття і знайшов скриньки. Здивувався чимало, коли впізнав скриньки шоколяди, які ввечорі зносив з авта до комори. Він не міг збагнути, чому ця шоколяда опинилася в театрі... Та думати не було коли, світало ж. Грицько швиденько переніс

«скриньки в оксипі, що були за табором, взяв пожежну лопатку, що висіла біля будинка, прикопав роздобутий скарб, і притрусив сміттям свіжу землю.

Удосвіта, прийшовши до табору першим, наробив переполоху Гнат Кіндратович. Такий лемент підняв, що вся поліція збіглася. Спершу впала підозра на поліцію, але доказів не було. Довелося шукати далі. Дбайлива перевірка виявила, що шоколяду винесено через вікно на горищі, а не через двері, де стояла варта. Тепер з поліції підозра спала. Стали приглядатися до слідів і виявили, що вони ведуть до театру. Гнат Кіндратович гаряче сперечався, що злодій не може хозати крадене в прилюдному місці. Але поліція, видно, сама бувала, бо таки зайшла в театр і зразу ж полізла під сцену. У Гната Кіндратовича заніло коло серця. Поліз і він. А коли поліцей знайшов двері й спустився в підземний хід, то Гнат Кіндратович мало не впав на землю. Але хід, ясно освітлений, був порожній.

— Що таке? Нема?.. — злякано вигукнув.

— Нема! — ствердили поліцаї. Гнат Кіндратович очунився. Йому відлягло від серця, огорнула злоба, і він щиро та віддано кинувся розшукувати. — Де ж ділася шоколяда? — вдавано клопотався він. Шукали по всіх закутках, а коли м-гр Пронька висловив припущення, що шоколяду, мабуть, винесено з табору, і що, мовляв, зайво її тут шукати, то Гнат Кіндратович упевнився, що шоколяда таки в таборі. Але де?

Коли поліція наблизилася до смітника, то Гнат Кіндратович завважив, як магістр Пронька зблід. Тепер він вже певно знав, без жодного сумніву, що шоколяду відікрив у нього Пронька. Гнат Кіндратович перший скочив у яму і почав розгрібати сміття. Пронька тремтів. Курив цигарку за цигаркою. Але коли вже все сміття було перевернене, Гнат Кіндратович глянув розчаровано на Проньку, й помітив на

його обличчі якесь збентеження. Тут уже Гнат Кіндратович нічого не розумів.

Шоколяди не знайдено. І хто її украв? — запитав м-гр Пронька, закурюючи десяту цигарку.

— Просто чудо!.. — розвів руками Гнат Кіндратович.

Під час черг за обідом біля кухні, завжди були мітинги, але сьогодні мітинг особливий. Обуренню не було меж. Найзавзятіше лаяв злодіїв Гнат Кіндратович. Він крізь сльози бідкався про покривджених діточок, вимагав від усіх людей пильного розшуку, домагався, щоб очистити табір від злодіїв. Пронька ходив навіть шукати вченої собаки, щоб пронюхала кожен закуток і знайшла злодія, але собаки не знайшов...

Увечері Грицько, прийшовши до Марії, запитав:

— Скажи, скільки ті злодії можуть торгувати за тисячу фунтів шоколяди?

— Боже! Та ж то маєток! Фабрику можна купити, — казала Марія.

Грицько спокійно витягнув з кишені плитку шоколяди і подав Марії.

— На, попробуй чи смачна... — засміявся.

— Ти... це ти вкрав?..

— Ні! — рішучо заперечив Грицько.

— А де ж ти взяв?

— Шоколяда в мене, але я її не крав...

— Грицю! В тебе шоколяда? — і цмокнула його в чоло. — Можна їсти? — запитала, розгортаючи.

— Скільки хочеш! — і Грицько добув з кишені ще кілька плиток.

— Ну, тепер, Грицю, і весілля можна зробити. Ти знаєш, що німці за одну плитку шоколяди дають відро яблук. Купимо хату, шматок землі і будемо господарювати.

— Ще й на коні вистане. Кіньми можна не погано заробляти, — продовжував мріяти вголос Грицько.

Обоє веселі сиділи, обнявшись, і жували шоколяду. Марія вкусить сама, і дає Грицькові, щоб кусав. Він відкусить шматочок, і сміється. Оповідав, як він знайшов шоколяду і як перехсвав її в іншому місці.

— А знаєш, Грицю, у нашого сусіди дитина заслабла, без молока, таке худе, як тріска. Все плаче й плаче, — “моня”, мамо. Мама все думала, що одержить шоколяду і виміняє на молоко...

Грицько споважнів, перестав сміятися. Поклав на стілик недогризену шоколяду.

— Десять скриньок, для нас забагато; може половину повернемо? — тихо сказав до Марії.

— Я вже не хочу, наїлася. Навіщо нам шоколяда, щоб люди проклинали? Давай, Грицю, повернемо всю...

— Я також так думаю, Марусю, всю! Навіщо вона наї здалася? На хату заробимо самі, — тішилися обоє, що в них одназгідні думки.

Грицько привіз автом бараболою до кухні. Гнат Кіндратович, в гурті людей біля кухні, лаяв злодіїв. Він ніяк не міг примиритися з такою втратою. Йому так було жаль шоколяди, що він готовий був кого-будь роздерти, побити за неї.

— Пане директоре, я оце йшов через майдан зрительних окопами і бачу, щось там підозріло притрушене соломою, наче щось там закопане...

— Де? — як ужалений, скочив директор.

— Там, за огорожею, — і Грицько показав рукою на майдан за казармами.

Люди кинулись юрбою, бігли навипередки. Гнат Кіндратович поспішав за Грицьком. Принесли лопату і розко-

пали зрушену землю. Скриньки з шоколядою знайдено. Тільки з однієї було трохи надібрано...

Коли шоколяду перенесли назад до комори, Гнат Кіндратович з докором сказав Грицькові:

— Ну й дурило! Ти не міг сказати мені самому про це, як не було людей?..

— Та я ж не знав, що то шоколяда, — посміхнувся Грицько.

— Ех, село-село! Вас, таких, ще довго треба бити, — невдоволено відповів Гнат Кіндратович.

Але він був радий. Склав акта в присутності магістра Проньки, що знайдено лише половину вкраденої шоколяди, — решту, мовляв, роз'їли злодії.

Жінки оточили кухню і вимагали негайно видачі шоколяди. Кричали, що вночі знову хтось може вкрати. Гнат Кіндратович мусів поступитися. Шоколяду роздано. Грицько й не знав про складання акта, радіїв з Марією, що діти своє отримали, що він злодіїв перехитрив.

Як у дикого звіря, спалахнула люта ненависть у Грицька, коли він побачив авто з советським прапором. Червоному шмату, — як він називав советських прапор, — він тепер ненавидів. Біля будинка Советської Репатріаційної Місії в місті, він вночі обілляв прапор дьогтем. Сьогодні червоний прапор на авті стріпонував усіма його м'язами. Він поспішав до авта, яким приїхав советський комісар до табору. Комісар пішов у таборову Управу. Комісар твердив, що люди хочуть вертатися «на рідину», але американці їх не пускають. Тому він приїхав, щоб допомогти людям вирватися з капіталістичних кігтів. Його шофер залишився біля авта. Злякано зиркав на людей, тримаючи руку в кишені новенького американського вбрання.

— Чого це на вас, пане-товаришу, американська сорочка?.. Сталінову вже воші з'їли, чи що? — запитався шофера чоловік з гурту.

— Та він, дивися, й личаки скинув! Здер з якого-ь німця чоботи, взувся, і приїхав почванитися перед нами. — додав інший.

Грицько зайшов за авто з протилежного боку і колупнув багнетом окошу. Зашипіло...

— Бомба! — крикнув Грицько, і кинув пляшку бензину. Брязнуло скло і полум'я обхопило авто. Люди розбіглися. Шофер скочив у машину, натиснув стартер. За машину ж він відновідає головою! Машина зашипіла й стала.

Авто горіло під голосні вигуки та свист людей. Шофер, під загальний регіт, побіг до Ураши. Але там стояла довга черга людей, що їх викликав комісар.

Першою до комісії зайшла 79-літня бабуся з Полтавщини. Беззуба, з паличкою в руці, чемно вклонилася американському офіцерові, до польського офіцера сказала — “добрий день!”, а потім звернулася до комісара: -- «Тьху на тебе, сатано! Ти вже й сюди приліз? Зчезни-пропади з перед очей!» — повернулася до дверей і вийшла. Лице комісара почервоніло, очі зайшли люттю.

Зайшов старенький дідок, з Київщини. Привітавшись до американського офіцера, сказав:

— Ось у мене голова, а надворі сокира. Нехай цей гал, безбожник, відрубає мою голову ось тут, перед вами, ніж маю я їхати до більшовицького “раю”. Забрали, іроди, моїх дітей на Сибір, онуків голодом виморили в 1933 році, майно забрали в колгосп, а тепер приїхали ще й за моєю головою? То відрубай її, гадино, тут, а тіло хай лишиється у вільному світі!

Перекладач переклав мову старого, американський офіцер клігав очима. Дивувався, що люди не хочуть їхати до рідної хати, до своєї країни.

— Авто горить, товариш комісар! — крикнув з порога шофер.

Комісар зблід, але зі стільця не рушився. Перекладач пояснив офіцерові. Офіцер підвівся і всі вийшли. Авто вже перевернули догори колесами і воно горіло, як свічка. Кругом галасували люди. Десь з'явилися плакати з написами:

«Геть, кати, з табору!» «Советські душогуби, кровопивці!»

Комісар з шофером сіли на американського джіпа, що стояв збоку, і разом з американським офіцером поїхали.

Гнат Кіндратович був спокійний. По таборовій картотеці він числився галичанином зі Львова, і його на комісію не викликали. Але йому прийшла на думку інструкція, яку він отримав від Березова. Там було стільки підступної провокації, що йому зробилося моторошно і страшно за людей. Адже ж не один може впасти жертвою підлого обману.

Він витягнув з подвійного дна чемодану інструкції, сіз за друкарську машинку і почав передруковувати їх в п'ятьох примірниках. Передрукувавши, вложив у конверти, заклеїв, і вислав до п'ятьох редакцій українських часописів, з допискою — не виявляти його прізвища. На другий день всі часописи помістили сенсаційну вістку про методи советського шпигунства. Увечорі, білий, як смерть, прийшов на квартиру Гната Кіндратовича Березов.

— Зрадник! — крикнув він через горіг.

— Душогуб! — відповів йому піднесено Гнат Кіндратович. Стягли лице проти лица і пронизували один одного лютьми поглядами. — Тов. Березов, вийміть з кишені руку, бо он жінка з револьвером ззаду вас, — попередив.

Березов, не оглядаючись, витягнув руку з кишені і безсило сів на стілець.

— Що ти зробив? — прошепотів до Гната Кіндратовича.

— А ти думав, що я братопродавець? Що я негідник? Що я душогуб, такий, як ти?!

— Ти зрадник батьківщини, ти фашистський наймит, ти капіталістичний блюдолиз!

— Брешеш! — перебив його Гнат Кіндратович. — Я не маю кого зраджувати, бо моя батьківщина в неволі, а ти собака, що за кістку перегризаєш горло братам своїм! Тебе усі бояться, і ти боїшся таких, як і ти. Спіткнешся, — і твоя голова полетить...

— Перестань! — крикнув Березов і сягнув до кишені, але почувши металевий звук позаду себе, вийняв руку.

— Дурню! — засміявся Гнат Кіндратович. — Кому ти служиш? Ти думаєш, що якби ти мене убив, або я тобі пустив кулю, то пам'ятник тобі поставлять? Ти подивись, як тут люди живуть, у Німеччині, у Словаччині, у Польщі. А в нас, — обіцянки, мука й страх! П'ятирічка за п'ятирічкою загортає людей твоїми і такими, як твої, руками на каторгу. Чи варто таким дескотам служити, захищати таку владу?

— Досить, тебе вже добре тут напомували. Будь ти проклятий! — Березов підвівся і вийшов.

— Ага, я забув сказати. Твій же батько — Береза. Чи ти думав над цим? — гукнув навздогін Гнат Кіндратович.

Березов не оглянувся. Маргарита замкнула за ним двері. Сміялась, поклавши на столі ножиці. Вона десь поділа сікача і не найшла. Тому клацнула ножицями.

— Фу, ну й виказав. Все, що накопіло, виказав. Тепер уже не прийде. Та все ж таки, кицюню, треба перебиратися до табору.

— Та я хоч і зараз, але чи там знайдеться кімната?

— Мені Пронька обіцяв, казав, що виселить якогось там на піддашня, а мені дасть партер.

— Добре, рано переберемось, я вже боюся тут залишатися. Можуть і ножиці не врятувати...

Рано Гнат Кіндратович узяв з табору підводу, попросив Проньку приготувати кімнату, і взявся виносити хатні речі. В першу чергу виніс два мішки тютюну. Потім, хоч

не численні, але тяжкі валізки, посуд, тютюнорізку з моторчиком. Раптом прийшов Березов. Змучений, безсилий чорний, як земля. Десь ділась чекістська впевненість, зухвалий тон, залізна рішучість. Під очима сині кола від безсоння, погляд заляканий, пригноблений зовсім.

— Гнате Кіндратовичу, я хотів тебе щось запитати...

— Ну, чого хочеш? Кажі...

— Я цілу ніч думав. Вирішив залишитися тут. Не видавай мене. Допоможи мені дістати забезпечуючі папери.

— Надумався влізти в еміграційне середовище і продовжувати каїнову роботу?

— Для цього мені зробили 6 документи без тебе, але я справді хочу бути Березою. Ти думаєш, що я над цим не думав? Але я задалеко заліз. Та я вже однаково не повернуся. Але по моїх теперішніх документах мене знайдуть і знищать. Допоможи мені.

— Чорт з тобою, залишайся в моїй квартирі. Вона заплачена на місяць. За той час, може, щось тобі вироблю. Але якщо ти брешеш, то своїми власними руками задушу! Війо! — гукнув на коні і поїхав. Потім оглянувся і кинув Березі ключа від квартири.

Голосний стукіт у двері — і до кімнати вдерся магістр Пронька з двома поліцейськими.

— Пане генерале! Ви мусите негайно звільнити цю кімнату, — тоном володаря промовив м-гр Пронька.

— Як, звільнити? Я ж тут мешкаю від початку організації цього табору... — здивувався генерал Петренко і підвівся з ліжка. Був хворий.

— Так, так, але ви не приписані, — заявив Пронька.

Генерал армії УНР дійсно не був приписаний. Його державницька настанова не дозволяла належати до партії;

вія був сумлінний вояк за волю України, і цього йому вистачало.

— Куди ж я дінуся? — затремтів його командирський голос.

Постала гнітюча мовчанка.

— Ми вам підшукаємо вільне місце, під дахом, там можна мешкати без приписки, — відповів за Проньку поліцей.

— Добре, — гірко зідхнув генерал. — Дайте мені часу до вечора, не впораюсь скоріше. Здоров'я зраджує, — і він болісно посміхнувся. Скаржитись на тяжку хворобу від старих ран — не його звичка.

— Ні в якому разі! До нас приїжджає визначна особа, дуже великий діяч, йому негайно потрібний спокій. Не може він чекати під порогом, — твердо підкреслив Пронька.

Генерал, що все життя був дисциплінованим вояком, покірно встав, підв'язав свого запалого живота широким рушником, і почав виносити дрібні речі. Речей тих не багато, — самі найнеобхідніші, як у кожного вояка, але й з цими сам не дасть ради. Дружина поїхала до іншого табору за хлібом. Генерал тут не приписаний, тому позбавлений і харчів. Правда, Гнат Кіндратович дозволив на кухні, після обіду, видавати йому залишки юшки, але хліба не було. В іншому таборі сотник з бувшої його дивізії працює в таборовій управі, він і вистарався своєму командиріві придл, за яким і поїхала генералова дружина.

Генерал виносив і складав дрібні речі на таборовій площі. Обіцяна кімната була в другій казармі. Виніс старе пальто, книжки, миски тощо; попробував підняти стола, — тяжкий. Зроблений з неструганих дощок, не піддавався хворому генералові. Він взявся його тягнути. Витягнув з кімнати, поволік коридором, протиснув через вхідні двері надвір і тут — спіткнувся й упав. Упав і покотився по сіднях додолу. Холодною крицею залящав чийсь сміх. Гаря-

чою хвилею прокотився сором по генераловому обличчі. Він по вояцьки схопився, та всередині щось так запекло, так зарізало, що в очах потемніло і на скронях виступив холодний піт. Підперся рукою і повільно підвівся. Хотів обтрусити штани, але не міг нагнутися. Тягнув стола далі. Ніжки скакали по сідцях і відбивались в його середній странним боєм. Генерал сів на сідцях, щоб не впасти знову.

— А де ж дружина, помічниця? — посміхнувся Пронька, що стояв збоку і приглядався з поліцаями цій сцені. Генерал хотів щось сказати, але йому тяжко було відкрити уста з затиснутими зубами. Був подвійний біль, — біль фізичний і моральний...

Радісно всміхнувся, коли побачив свою дружину. Вона вийшла з брами, згорблена, змучена, втомлена, поспішаючи з важким клунком двотижневого приділу на плечах.

— Навіщо ти стола виніс? — злякано запитала, знаючи заборону лікаря підіймати будь-які тягарі.

— Виселюють. Наша кімната потрібна, мабуть, американському комендантові...

— А ми ж куди?.. — збентежилась старенька.

— Не хвилюйся. Дають місце. Трохи воно високо для мене, бо під самим дахом, — заспокоював дружину, і знову потягнув стола.

— Ти ж хворий, почекай. Я сама, тобі не можна! — схвильовано казала дружина.

— Ого, я ще міцний, не турбуйся. Ось тільки рушника міцніше затисну, — і він затиснув ще міцніше хворого живота. Йому полегшало і він далі продовжував помагати, щоб встигнути звільнити квартиру. Повиносивши всі речі, двоє стареньких людей відпочили хвилинку, і почали виносити їх на горище, бо надворі вже вечоріло. Сім разів старенький генерал підіймався на горище і сім разів щасливо повертався за речами, але коли витягав книжкову шафу по сідцях, йому знову стало гаряче. Щось так штрикнуло всередині,

— Скажи, хай почекає. Бачиш, що зайнятий! (178)

наче ножем кільнуло. Мало не крикнув. Заціпив зуби і сів.

— Всеволоде, ляж трошки на ліжку, відпочинь. Ти такий блідий, як стіна... — просила дружина.

— Поможи мені підвестися, — тихо попросив.

— Що тобі, гірше? — злякано запитала.

— Щось... трохи, втомився.

Дружина підвела, допомогла видряпатися по східцях на гору і положила в ліжку. Попросила людей, щоб витягнули шафу, а сама кинулась носити дрібні речі.

Генералові погіршало. Він погодився, щоб покликати лікаря. Довелося чекати довго. Лікарів мало, а хворих багато. Пізно увечорі прийшов лікар. Оглянув і наказав негайно завести до лікарні. В генерала від напруження стався заворот кишок.

Гнат Кіндратович зупинився підводою на таборівій площі. М-гр Пронька привітався і повів його в нову квартиру. Мешкання на партері Гнатові Кіндратовичу подобалось. Кімната простора й висока.

— Ви сьогодні заробили, пане магістре, дві пляшки французького шампанського, — хитро моргнув Гнат Кіндратович оком.

— Не pomoже, — посміхнувся м-гр Пронька. — Така квартира фотоапарата варта. — Він давно прагнув «ляйки».

— Фотоапарата?! — злякався Гнат Кіндратович і вмить приховав своє збентеження. Пронька для нього справді багато зробив, сперечатися не варто. — Дам і фотоапарат, дружба дорожча, ніж якась там камера, — весело закінчив, проклинаючи Проньку в думці за здирство.

Коли поліцаї гуртом знесли Гнатові Кіндратовичу речі, а Маргарита відповідно їх розставила, повернувся з праці Гнат Кіндратович. Прийшов і Пронька. Розпочалося святку-

вання новосілля. На столі з'явилася закуска, вистрілили корки і зашипіло шампанське.

— На здоров'я, магістре Пронька!

— Прост, інженере Гнате Кіндратовичу! — чарки стукнулись і спорожнилися.

— Ах, ну й добре, де ти його дістав?

— Гнат Кіндратович все може...

— Дійсно, з тобою можна гори перевертати! Тож за нерозривну дружбу! — підняв Пронька чарку.

— А з тобою — долини рівняти! Дай Боже! — і знову випили.

— Пане магістре! Там просять підводу до лікарні, -- генерал захворів... — промовив через поріг поліцай.

— Скажи, хай почекає. Бачиш, що зайнятий, — відповів Пронька і знову налив шампанського.

Поліцай пішов. Друзі гостилися, запивали могорич. Маргарита доносила закуску. Тут були і американські консерви, і німецькі свіжі овочі, і варення, і крайна шинка, і ковбаса з часничком...

Пронька й не зчувся, як хміль йому змішався з мозком. Затягнув пісню. «А ми тую червону калину»... — чулося аж надвір через затулене вікно. Надворі світало. Ніжне проміння боязко пробивалося на сході. По таборовій площі вешталися постаті. З міста доносився стукіт трамваїв.

До кімнати Гната Кіндратовича знову ввійшов поліцай.

— Пане магістре, генерал помер, — розгублено сказав.

— Що? Помер?! От дурень! Ну, Гнате Кіндратовичу, налий ще по одній. Ну, дай Боже! Кажеш, помер? Значить, смерть прийшла. «А ми тую славу Україну»... — тягнув Пронька улюблену пісню.

Коли Пронька прокинувся на ліжку в Гната Кіндратовича, то побачив на столі й під столом порожні пляшки. Нагадав, що треба йти в таборову управу, давати розпоряд-

ження. Маргарита прибирала в хаті. Сонце звисока заглядало у вікно.

— Де Гнат Кіндратович? — запитав.

— На кухні, — лагідно відповіла.

— Молодець, знає свої обов'язки. З таким не страшно й цілу ніч прогуляти. Я, пані Маргарито, увечорі зайду, — сказав і вийшов.

На площі, коло другого бльоку, товпилися люди. З вікна під дахом доносився плач. Пронька пригадав про смерть генерала. Пішов на горище. Дружина генерала плакала над трупом.

— Висловлюю вам, пані Петренкова, моє велике співчуття, з приводу вашого горя, — почав він перепитим голосом і простягнув руку.

Дружина генерала відвернулася...

Гнат Кіндратович, як широкий гатр'от, належав до п'я-тких українських партій. Він акуратно платив членські внески, відвідував збори і сумлінно розповсюджував партійну літературу. В кожній партії він належав до передових, здібних і надійних активістів. Часто його висували до керівних органів, посилали репрезентантом на якісь міжпартійні, важливі наради, але він завжди чемно й рішучо відмовлявся від тих почестей. "Вроджена скромність" і обережність та передбачливість, стримували його від такого ангажування. Всі партії в той бурхливий і неспокійний час безперервно відбували таємні сходи. На тих сходинах партійні ідеологі нещадно громили всі інші партії і вихвалювали свою. Промовляли, переконували, напамповували ненавистю присутніх до того часу, поки не починався концерт сплячих: хрр-р, хррр. Тоді голова сходин припиняв доповідь і заповідав дискусію. Але розбуджені "пильні слухачі", члени пар-

тії, заявляли свою однозгідність з думкою доповідача, і розходились спати. На цьому сходини-збори кінчалися. Правілейовані члени партії лягали спати, їх не смів ніхто турбувати цілий день.

Але трапився фатальний збіг обставин. Всі партії, до яких належав Гнат Кіндратович, несподівано заповіли сходини, і то на одну й ту ж годину. Наш комбінатор розгубився. Перед одною партією виправдався хворобою, перед другою — спішною працею на кухні, до третьої написав, що їде за продуктами, а на сходини четвертої — пішов. Стояло бо важливе державне питання, від якого залежало... — бути чи не бути більшовикам в Україні...

Монтувалося надзвичайно важке тіло — к о о р д и н а ц і я. Для творення координаційного центру від партії вимагалось здібного і розумного представника. Гнат Кіндратович якраз для цього надавався. Загальні збори однюголосно обрали його представником. Він довго і настирливо відмовлявся, шкодував, що прийшов на збори, але голос партії — великий голос. І Гнат Кіндратович мусів поступитися.

На другий день Гнат Кіндратович одержав через посильних і від інших партій мандати, що його заочно, обрала кожна партія своїм представником до координаційного центру. Писали йому про надзвичайну вагу цієї справи, і що єдиний він, Гнат Кіндратович, вирішить її позитивно. Зажурився Гнат Кіндратович, заховав мандати, і увечорі пішов на призначене засідання. Вибрав мандат найбільш патріотичної партії, яка доручила йому ключі до кухні, і зареєструвався.

На засіданні координаційного центру велися гострі, палкі суперечки. Вирішувалося питання — якою повинна бути Україна в майбутньому — незалежна чи самостійна... Коли вичерпалися всі аргументи і прийшло до патріотичної бійки, хтось запропонував покликати правників-адвокатів. Прийшли знавці правного діла, але:

не дійшли до спільного знаменника, бо Збруч так, як колись Вавилонська вежа, помішав поняття й інтерпретації законів партійних правників і політиків.

Засідання відложено, — колись відбудеться...

Гнат Кіндратович поінформував докладно про перебіг засідання кожную партію зокрема. Особливо підкреслив ту поголовність і впертість представників інших партій, що не хотіли погодитися на висунену ним пропозицію, і тому й до координації не дійшло.

Вожді партій були вдоволені із стійкості і витривалості та неподатливості Гната Кіндратовича.

Гнат Кіндратович здав свої мандати і категорично відмовився бути надалі речником партії на будь-яких нарадах. Жухня на цьому терпить, там харчі розкладають, — говорив він вождям. Вони поступилися. Від партійної репрезентації звільнили, але в грошових датках залишили активним. Гнат Кіндратович полегшено зідхнув. Здихався небезпечного представництва. Тепер він весь свій активізм переніс на інший терен патріотичної діяльності.

Саме в цей час більшовики через своїх агентів зібрали достатню кількість матеріялів про неповоротців і зажадали виконання підписаної Рузвельтом і Черчілем Ялтинської умови — про поворот «советських граждан» з німецької неволі на «счастливую родину». В таборах розпочалися скринінги. Людей зі східніх земель, що до 1939 року належали до ССРСР, викидали з таборів, змушували їхати додому. Так само тих, що не мали документів про примусову висилку на роботу до Німеччини, позбавляли харчів і притулку в таборах. Виникла гостра потреба в документах. Людей без відповідних документів сталінські хорти виловлювали, як зайців, і відвозили в пролетарський Сибір добувати капіталістичне золото.

Гнат Кіндратович відчув тонким нюхом грубу поживу. Набравши в жовтий шкіряний портфель американських

пигарок, шоколяди та бон-кафе, пішов, увечорі, до німецької друкарні. Довго велася розмова за зачиненими дверима. Нарешті власник друкарні дав себе переконати, що рятування бідних втікачів від більшовиків, — почесний обов'язок, а не злочин. Він погодився друкувати формулярі для потрібних документів та виготовити відповідні печатки. Вночі Гнат Кіндратович вийшов з друкарні з порожнім портфелем, весело наспівуючи: «О Баядерка, мое ти шастя...»

Так як і кожний солідний купець, Гнат Кіндратович не був надто великим шкурником, він лише був порядним шахраєм. У торгах привітливий, ласкавий, податливий і згідливий. Завжди божився, що докладає, а не заробляє. Остатбайкартку виписував за сто, а часом і менше, марок. Дивився, як одягнена людина. Метрику, шлюбне свідоцтво — виробляв навіть на десять марок, враховуючи масове запотребування. Зате німецький паспорт коштував 500 марок. Ніяк не менше. Цей документ мусить перейти через німецьку поліцію і вимагає багато коштів, — твердив Гнат Кіндратович.

І почалося. Довелося організувати бюро, де сиділа його дружина і приймала замовлення. Люди дякували і молились Богу за здоров'я рятівника Гната Кіндратовича, що допомагав змайстрованими документами залишитись у таборі й отримувати законно харчі.

В цей самий час війна між українськими партіями загасала. Газета однієї партії всю вину за провал координації звалювала на іншу партію. Друга партія, змобілізувавши бойові сили, розгромила ненависну редакцію і конфіскувала друкарські машини, папір та архіви. Третя партія доручила своїм людям вибити вікна лідерові четвертої партії. Боївка п'ятої партії погаратала кілками голову лідерові шостої партії. Шаліла боротьба, сварки, гризня... Скликалися мітинги, відбувалися таємні засідання; тріщали голови, виламувалися ребра...

Гнат Кіндратович тихенько всім співчував. Хто знає, мовляв, котра партія переможе. На всякий випадок, — одній партії позичив гроші на друкарські машини і підшукав безпечно приміщення для редакції. Другій партії виготовив на свій кошт формулярі „державної позики”, — вона збирала позику за рахунок скарбів майбутньої держави, — бо розпочала будову підпільної фабрики джетових літаків... Лідерів третьої партії — посклав вікна. Четвертій партії купив пернач і гетьманську булаву. П'ятій партії справив синьо-жовтий прапор, бо жовто-блакитного вона незлюбила, застарілий... І всі йому щиро дякували, тиснули правицю, обіцяли всебічну підтримку та відповідну посаду у вільній Україні.

З одним лише Грицьком у нього нелад був. Грицько, — битий вояк, — до всього ставився з підозрою. А оце й образив Гната Кіндратовича. Назвав його незаслужено жуликком, пройдисвітом, онуканцем, пристосуванцем. А почалося це з дрібниці. Грицько рішучо відмовився вивезти з табору сміття, в якому було заховано мішок консервів. Навіть хотів було покликати поліцію. Не покликав, бо Гнат Кіндратович пригадав йому про його фальшиві документи. Тоді Грицько кинув шоферування і перейшов на працю в гараж американської військової частини.

Марія почувала себе на кухні, як вареник у маслі. Вларила, пекла, смажила і розпівтала, мов троянда. Поставила перед Грицьком питання руба: або шлюб, або — зась!.. Грицько шлюбу не заперечував, бо Марію любив, але не знав, як у таборових умовах оформити шлюб. Вирішив звернутися за порадою до священика. В таборі було кілька церков. Марія ходила до Синодальної, а Грицько належав до Автокефальної соборноправної. Коли вони ходили в різні церкви, це не відбивалося на їхньому коханні, але як виникло питання шлюбу, — між закоханими постала така прірва, що ледве не прийшло до розлуки.

Так як партії не могли дійти до координації, так і Марія з Грицьком не хотіли поступитися своїми церквами. Цілими вечорами доказували одне одному перевагу своєї церкви. На щастя, священник синодального напрямку поїхав на партійний з'їзд гетьманців-державників. Грицько з цього скористався, впросив Марію до своєї церкви, і звінчалися.

Весілля сколихнуло сіру таборову буденщину. Люди гурмою хлинули! Дівчата, по-старокраєвому, повбиралися у вишиті сорочки, корсетки; кольорові бинди та стрічки буйно звисали в кожної на плечах. Хлопці також у вишитих сорочках, наваксованих чоботях. Молодих повезли бундючно під казарму вкритим килимами возом та завітчаними кіньми. Дружки і бояри — також на возах, хоч до церкви — два кроки. Аматори клацали фотоапаратами, а запрошені американські вояки, з частини, де працював Грицько, навіть перестали гуму жувати від здивування. Вони привезли Грицькові на весілля дві бочки пива, п'ять скриньок горілки і позну автомашину харчів. На таку okazji вони не шкодували.

Грицько з Марією запросили на весілля всіх знайомих. А так, як в таборі незнайомих не було, то прийшли всі...

Гнат Кіндратович і магістр Пронька були в активі. Гнат Кіндратович був весільним татом сироти Марії, а Пронька, як керівник табору, був запрошений за тостмайстра. Обидва заклопотані, але горді й веселі, керували весіллям.

Гнат Кіндратович глянув на пляшки в скриньках і йому серце стислося. Така чудодійна рідина, й пропаде марно, — вип'ють. І він, по-господарському, сховав п'ять пляшок у шкіряний портфель, а десять поставив у темний куточок.. Решту носив гостинно на столи і припрошував весільних, щоб пили, закусували. Весілля розгорталось в справжній бенкет. Горілка, пиво, шампанське... Хлопці й дівчата співали з підголосником. Пронька переплітав жартами свої промови, а Гнат Кіндратович — слідкував за порядком. Пили, закусу-

вали, курили. Синенький димок кучерявився в залі. Аромат тютюнового диму сягнув до носа Гната Кіндратовича, і він здригнувся. Аналіз був ясний, як дзеркало. Не було сумніву — «Камель». Де ж могли взятися в таборі цигарки «Камель», коли їх Гнат Кіндратович ніколи нікому не давав? «Камель» мали інше призначення... Здогад гарячим залізом пронизав його думку. Гнат Кіндратович ухопив свій поргфель з горілкою й побіг на квартиру.

Відімкнув двері і ввійшов до кімнати. Зазирнув під ліжку. Скринька, в якій були цигарки, порожня, перевернута. Двісті пачок «Камель» хтось здимив! Голосний стогін розпуки вирзався з грудей Гната Кіндратовича.

Кинувся до поліції, але вмить інша думка смикнула його аркадом, він зупинився. Як сказати? Сказати, що взяв цигарки на квартиру на переховання, щоб хто не вкрав була, — не повірять. Скажуть: чому ж всіх не взяв на переховок з магазину? Біда! Що його робити? Лаяв останніми словами безсовісних злодіїв. Зупинився коло дерева й міркував, якби то він вішав на ньому злодіїв, тих безсумлінників, що лакомяться на чужу власність. Був лютий, як чорт. Нарікав на таборові порядки, що одної тюрми замало в таборі.

Не хотілося йому вертатися на весілля. Знав бо, що злодії сидять за столом і насміхаються з нього. Але пригадав про пляшки з горілкою, приховані в темному куточку й пішов. Коли вернувся й зустрів магістра Проньку, з цигаркою «Камель» в зубах, та ще й з таким самовпевненим обличчям, то в Гната Кіндратовича майнула думка, — це **робота Проньки!**

— Пане магістре! Цигарки наші вкрали, — сказав і пильно вп'явився в обличчя співника.

— Не жартуйте, пане інженере! Це не можливе, — засміявся і глянув пронизливо в очі Гната Кіндратовича.

Був певен, що Гнат Кіндратович крутить, щоб не дати частини.

— То ви ще маєте сумнів до чеснот Гната Кіндратовича?

— Ні, ні, прошу пана, перепрошую, — спохватився і зблід. — Як це могло статися?

— Я з дружиною на весіллі. Квартиру залишили саму. Хтось пігледів, заліз і вкрав. Що ж тепер сказати партії? Не повірять, будуть вимагати половини...

— Так, це дійсно диво! Квартира замкнена, і щоб хтось заліз?.. — сумнівався Пронька далі.

— Замкнена... Та ж тут один ключ всі двері казарми відмикає!

Останні слова кільнули Проньку в саме серце. Він також тут з дружиною, а ключ, на якого він так надіявся, виходить, не ключ.

— Справді? — злякано перепитав і зник. Біг додому, як навіжений. Борсався думками. Хитра bestія, — думав про Гната Кіндратовича, — добре придумав, щоб загарбати для себе всі цигарки, але це тобі не вдасться! Виявлю все до ниточки, всіх злодіїв перепитаю! Бач, каже, що всі ключі однакові... — не вірив Пронька, але додому біг.

Ще з коридора побачив Пронька відхилені двері. Вскочив до кімнати й застиг. Крижаний холод пройняв його тіло. Валізки всі відчинені, скрині відімкнені. Все, перенесене з суспільної опіки, зникло з квартири. Навіть власне майно, привезене возом зі Львова, переполовинене. Сорок пар черевиків, сімнадцятеро штанів, тридцять одну сорочку, — як корова язиком злизала! Зникли пальта, суконки, панчохи... Що робити?..

— Зледіє! — закричав Пронька і впав на крісло.

Гучне та пишне весілля залишило в таборі глибокі сліди. Дівчата носили в спогадах чудову музику та веселі танці. Хлопці згадували американські цигарки, жінки дивувалися з американських страв, а чоловіки хвалили горілку і лаяли владу. Гнат Кіндратович нарікав на злодіїв. Пронька щовечора носив з суспільної опіки одягу та взуття, — надолужував втрачене, а Грицько придбав нових приятелів. Американські вояки часто, після праці, запрошували його в гостину. Він сумлінно випивав склянку горілки й чистим голосом затягав «Катюшу» або «Ой, вербо, вербо...» Вояки йому підягали, заохочували. Марія шила дитячі сорочки і складала їх з притаєною посмішкою на дно чемодана.

Грицько, попросившись з вояками, вертався, спотикаючись, через таборову площу додому, тихенько наспівуючи «Сонце низенько, вечір близенько». Зупинився коло діда Чумака, що постійно виконував таборіві обов'язки — підмітав площу. Заробляв денно п'ять цигарок та мав законну нагоду вибирати всі недокурки. Махав повільно мітлою, і було за що. Але з великої господарки, яку він колись мав, залишився лише дрантивий кожух, в якому він і досі ходить, та облізла шапка на голові. Чоботи давно міняв, виміняв їх на німецькі черевики. Довгі, прижовклі ві цигарок вуса, байдуже звисали, ховаючи значучу посмішку, а з-під насуплених суворих брів, в ряди-годи, блискали лагідні й добрі сірі очі. Він ніколи ні на кого не гнівався, і думки своєї висловлював неохоче.

— Ну, що синку, несеш тютюнець? — зустрів Чумака Грицька звичним запитом і зіперся на мітлу.

— Американці курять недбало, назбирав, — і Грицько витягнув з кишені жменю “бичків”.

— Гарний тютюн, але кременчуцька махорка — куди краща! І в горлі не так гече, і думок не затуманює. — відповів дід, наставляючи розгорнутий кисет з свинячого міхура.

Грицько висипав недокурки й запитав:

— Коли ж, дядьку, додому?

— Поїдемо, сину, поїдемо! Ось тліьки американці атз-
мових бомб нароблять, щоб дорогу прочистити...

— Будемо знову хутір будувати?

— А ти думав колгосп? Ні, сину, колгоспи розберемо,
хліба з них не наїсишся. То притулок для ледачих. З них
користь неробам і владі.

— Ну, а млина, як?.. — але Чумак глянув праворуч і
почав квалливо мести мітлою, не відповівши Грицькові. По-
ява таборового начальства збентежила його. Грицько, помі-
тивши Гната Кіндратовича і Проньку, перетяв їм дорогу і
запитав зухвало:

— Що ви тут, панове, робите?

— Ти що, перебрав сьогодні? Йди спати, — порадив
йому насмішкувато Гнат Кіндратович.

— А може я хочу з вами побалакати?

— Про що?

— Про що? А от, хоча б і про цього чоловіка, — і по-
казав рукою на Чумака.

— Я думав, може, про себе, — засміявся Пронька.

— За мене не турбуйтеся, я собі дам раду, а крім го-
го, я взагалі — пропаща людина. Мені нема дороги ні на-
зад, ні вперед. А от Чумак... Ви знаєте, що це за чоловік?
— і не чекаючи відповіді, протяжно сказав, — т о г о с-
п о д а р .

— Та знаємо, знаємо, що ж далі, бо нам ніколи, - -
підгонив Пронька.

— Поспішаєте? Куди ж ви поспішаєте? — гнівався п'я-
ний Грицько і злоба в нього наростала. — Поспішаєте гос-
подарювати, рости, як лобода? Ви ж — безплідне дерево,
що дає холодок бродягам, пройдисвітам, ви — притулок па-
разитам. Ви ж не даєте жодної користі, бо ви той перій,
що висисає з землі соки, а в сонця краде проміння для влас-

ної поживи. Єдина користь з такого дерева чи перію, як ви, знаєте яка?

— Дивись, куди гне! Може б ти перестав? — засичав злісно магістр Пронька.

— Він думає, що це на комсомольських зборах, — кільнув Гнат Кіндратович.

— З такого дерева, як ви, — не звертав уваги на репліку Грицько, — єдина користь, — зрубати і загородити свинарник або спалити в печі. А от Чумак — користь. Він після вас сміття замітає. А ви йому пальто дали? Ні! А черевики дали? Ні! А належні цигарки даєте? Ні! І ви думаете, що він вам це забуде? Він колись повернеться додому, його привітає вся Україна. А чи знаєте ви, що він про вас скаже? Він скаже про вас одне-єдине слово і йому повірять. Він скаже, що ви злодії, бо ви його обікрали...

— Ти що, хочеш почувати на поліції? — загрозливо крикнув Пронька.

— За правду? Чорт з вами! — і Грицько повернувся, похитуючись, пішов до казарми. Відійшовши трохи, зупинився, повернув голову і крикнув:

— Але на Україну ви не показуйтеся, бо дядько вас вилами... — і злісно зареготався.

— Чого він такий розгніваний? — запитався Пронька.

— Завжди такий, як нап'ється. Порахував, кажуть, порожні пляшки після весілля і каже, що десять бракує. Хіба я йому сторож? Мене самого тоді обікрали...

— Та й за порожні пляшки сердиться? Треба його за-добрити якимось.

— Пробував, не хоче й слухати. А може й справді, дай Чумакові пальто, хай кожухом у спеку людей не дразнить.

— Даси Чумакові, то треба всім селянам дати, а їх тут, як в селі...

Сонце світило. День був чудовий. На таборовій площі

сперечались інженер від харчів і цигарок та магістр від одягу і взуття.

За чотири роки таборового безділля люди затужили за вільним світом, за свіжим повітрям, за власним куточком, за чесною і корисною працею. Рвалися з таборів, шукаючи шляхів і можливостей, щоб виїхати з Німеччини. Будь-куди втекти від нужденних і тісних гуртожитків, від скупчення, від бруду, голоду, холоду, шахрайства, сварок і політикацтва. Тяжким тягарем гнітив кожного цей намул чотирирічного надбання. А найбільша загроза, — вибух війни, яка в першу чергу зітре втікачів. І люди тікали з Німеччини.

Перше проміння радості блиснуло з Бельгії. Ця свободолюбна країна дала дозвіл прийняти на копальняні роботи десять тисяч робітників. Люди кинулись стрімголов, найменшого поняття не маючи про ту роботу. Слідом з Бельгією відізналася Англія. Незабаром — Парагвай. Бразилія, Чіле, Венесуеля, Аргентина... Люди проходили лікарські комісії й радісно покидали закурені й огидливі табори. Гнат Кіндратович не поспішав. В копальню до Бельгії, — небезпечно; в Англії — вологий клімат, тумани. Чіле — збільшовичена країна, Венесуеля, — дикий, тропічний край. В Бразилії, Аргентині — гаряче. Словом — для Гната Кіндратовича ще не прийшла пора.

Виїжджаючи, люди запопадливо купували годинники. Всі хотіли годинників, ніби без них було неможливе життя в американських країнах. Але для Гната Кіндратовича це було наругу. Годинники, то годинники! Він передав кухню своєму помічникові, — однаково в ній тепер, крім вівсяного “квاکеру” та спорошкованого, цвілого молока, не було нічого. Підрахував свої доляри, набуті “чесною працею” за чотири роки таборової республіки, і поїхав до Швейцарії.

Контрабандою перейти швейцарський кордон для Гната Кіндратовича було, як ціюнути.

В Женеві, на березі озера, зустрівся він з українцем, що ловив рибу. Впізнав його по кашкеті. За допомогою нового знайомого, купив сто золотих годинників... для армії УПА, — як він казав, — і побавившись з приятелем кілька вечорів по вулицях Женеві, — вернувся до Німеччини.

— Ви хочете штопора? Золотого? Прошу дуже, — 250 марок, — пропонував Гнат Кіндратович кожному в таборі. Торгівля пішла жваво. Гнат Кіндратович спритно обертав німецькі марки на золоті «п'яťорки», на кришталіки, на доляри. Зелені американські доляри найбільше його вабили. Він мріяв про країну золотих можливостей, про американське Ельдорадо. Не тільки мріяв, — він уже й поробив відповідні заходи. Кухар американської військової кухні, в якого він купував бон-кафе за півціни, — демобілізувався. Обіцяв Гнатові Кіндратовичу прислати афідавіт. Очевидно, не за ласкавий погляд: Гнат Кіндратович дав йому зі страхом, на чесне слово, золотого штопора. Тепер чекав. Чекав і мріяв про Америку. Боже! Яку б то він роботу розгорнув там!..

На партійних зборах лідери закликали членів до мобілізаційної готовости, запевняли всіх, що гряде час скорого визволення України. Нікому не дозволялося виїжджати за кордон. Цей заклик гаряче підтримували і м-гр Пронька, і Гнат Кіндратович. Вони ганьбили тих дезертирів, що виїжджали в Англію чи Бельгію. Партія готувалася власними силами, без сторонньої допомоги, дощенту розгромити більшовизм. Готувалися кадри до відбудови знищеної держави. Пронька твердо запевняв, що перемога недалека, і грозив, що не пустить дезертирів на Україну.

Гнат Кіндратович робив своє діло. Через його руки переходили золоті годинники, діаманти, золоті кружельця, фотоапарати, далековиди тощо. Часом йому доводилося відлу-

чатись з табору на тиждень-два. Одного разу повернувся з французької зони, куди їздив за найлоновими панчохами. Проньки не застав. Друг поїхав до Америки. Залишив йому листа, що він про нього не забуде.

— От сволоч, випередив мене! — вилаявся Гнат Кіндратович і почухався. Сумно йому тепер було без приятеля. Ані порадитись, ані діла доброго скрутити не було з ким. Та раптом отримує одного дня листа з Америки, від американського вояка, — в листі й афідавіт. Він з радощів трирази цмокнув Маргариту і сказав:

— З Америки ближче додому, а партія в Німеччині — обійдеться й без мене!

Почалися тяжкі перевірки та клопітливі приготування. Ще раз переглянув Гнат Кіндратович свої документи, виставлені на Львів, в якому він був тільки переїздом. Між цими документами був лише один справжній документ, що свідчив про працю в німця під Варшавою. Решта — липа. І тому Гнат Кіндратович зі страхом ішов на комісію. Комісія визнала стан його здоров'я блискучим, а документи — справедливими, за винятком довідки про працю в німця. Через консульство в Польщі зробили запит, виславши туди фотокопію, і після деякого часу і той документ залишився поза підозрою. На останній комісії Гнатові Кіндратовичу вчинили справжній іспит: На якій вулиці у Львові він народився, де знаходилась така-то школа у Львові, де церква, як звався священник? Все це Гнат Кіндратович вечорами дома вивчав і відповідав без похибок. Нарешті йому сказали: «О'кей!».

Перед партійними лідерами Гнат Кіндратович виправдував свій виїзд до Америки більшими спроможностями там і обіцяв їм присилати грубі датки долярами. На це лідери погодилися і дали йому відпустку, як виняток.

Таборова управа однодушно заповіла зробити проводи визначному мужеві Гнатові Кіндратовичу. Створено поши-

рений комітет. Зібрано пожертви. Позносили в театр столі. Приятелі подбали про закуску і випивку. І от одного вечора розпочалися проводи.

Гната Кіндратовича посадили в центрі. Поруч нього засіли люди, що владу тримали.

Перше слово забрав голова таборової ради:

— Панове! — гукнув він з піднятою чаркою в руці. — Ми сьогодні проводжаємо в далеку дорогу визначну людину, що своєю жертвенною працею втримувала цілий табір. Пан Гнат Кіндратович, мало сказати, що це золота людина. Це, панове, — всенародній скарб! Випиймо за його здоров'я і побажаймо йому успіхів у новій країні!

Люди слухали і від зворушення дехто витирав сльози. Випили й закусили. До стола підійшла дівчинка з китицею квітів:

— Дорогий пане! — прощбетала, — прийміть від нас, дітей, цей ширий дарунок, за ту шоколяду, що ми отримували з вашої ласки!

Гнат Кіндратович від зворушення не міг і слова сказати, — тільки сльози покапали.

Підійшов маленький хлопчик. Поклав перед ним різьблено-інкрустований альбом:

— Друже! Прийміть і від нас, юнаків, цей скромний дарунок, за ті смачні харчі, що під вашим умілим керівництвом ми мали в таборі.

Тут уже Гнат Кіндратович одверто розрюмцявся. Так йому було радісно, що аж плакав. Він потиснув через стіл руку хлопчикова, подякував.

Коло дверей стояв Грицько і посміхався. Він сміливо підійшов до стола і своєю появою висушив сльози Гнатові Кіндратовичу. Малошо не зіпсував усієї врочистости...

— Пане директоре! Я не вмію балакати і не маю, чим вас обдарувати. Дозвольте мені прочитати, — і він витягнув з кишені клопоть паперу. Всі вмовкли.

Ішов Гриць з вечерниць
У пізню годину, —
Несе Гнаток шоколяду
В театр з магазину.

Магістр Пронька не зіває,
Скриньки відкрадає
І ховає у смітнику,
Сам спати лягає.

Розгнівався Кіндратович.
Повернувся нишком, —
Загріб людські цигарки,
Заховав під ліжком.

І тут доля покарала, —
Цигарки зникають,
Ще й до того у магістра
Майно забирають...

Оце така моя правда,
Вірте чи не вірте,
А тепер ось наші харчі —
Споживайте, їжте... — кінчив Грицько, повер-

нувся і вийшов.

— Ганьба! Зневага! До суду Грицька! — почувлися обурені вигуки з-поміж гостей.

— Молодець, Грицько! Слава! Хай живе Грицько! — кричала юрба з дверей.

Прощальне прийняття могло закінчитися скандалом, але саме прийшов лідер партії.

— Панове! Від імени партії, бажаю Гнатові Кіндратовичу щасливої подорожі і прошу гостей не звертати уваги на провокаційні виступи безвідповідальних людей. Хай живе Гнат Кіндратович! — гукнув.

Гості пили солоденьке вино та міцну, хмільну горілоч-

ку. Маргарита смикала Гната Кіндратовича за рукава, щоб іти додому.

Раптовий виклик голосника на кораблі: "Гнат Кіндратович Бобровенко!" — пронісся палубою, каютами, рубками, хідниками і затих у закутках плаваючої споруди.

Гнат Кіндратович збентежено спішив назустріч закликів, в капітанський офіс. Чогось тривожно билось йому серце, неспокоєм шибали думки, холодним потом зарясніли скроні. Коли він торкнувся клямки дверей, то відчув дрібненьке тремтіння руки. Авдієнція була коротка, зовсім коротка, бо його дружина, що стояла за дверима, не встигла зблідлого обличчя прибрати безжурною посмішкою, як Гната Кіндратовича вивели емпісти. Він гірко посміхнувся. Посмішка була болюча, розгублена. Дружина вмить збагнула глибину трагедії. Вона кинула поглядом і пішла слідом за ним. На цей запитливий погляд дружини, Гнат Кіндратович відповів:

— Відмовили у виїзді...

Через кілька хвилин, з валізками в руках, Гнат Кіндратович з дружиною, в супроводі емпістів, під запитливий погляд здивованих людей, спускався ще не піднятим трапом на німецький берег. Корабель дав протяжний гудок, відірвався від причалу, і розгортаючи мінливі води, набирав погону, відпливав з порту. Його різкі контури затирились, силует зменшувався, малів і, нарешті, загубився за обрієм.

Гнат Кіндратович тяжко зідхнув, і не повертаючись до дружини, промовив:

— Заплутався...

Дружина не допитувалася. Вона знала все. Жила його життям, мріяла його мріями, робила те, що він робив, допомагала йому так, як і повинна допомагати кожна віддана

дружина своєму чоловікові. Але на цей раз вона помилилась. Вона не знала дійсної причини. Так не знала, як не знав, аж до цієї хвилини, і сам Гнат Кіндратович. Він все припускав, всього сподівався, він міг догадуватися, що відповідні органи знають навіть те, що він давно-давно поховав у непам'яті, але те, що йому закинули тепер, — його спантеличило. Йому закинули жидівський погром у Львові. В цьому місті, в якому він був лише проїздом з советськими частинами. І як же ти докажеш, що ти не верблюду?..

До свого табору Гнат Кіндратович не поїхав. Залишився в Бремені. Це ж така провокація, на яку важко зважитись. Але факт — фактом. Жидівочка в капітанському офісі пізнала в ньому погромника львівських жидів. І він залишився. Йому дали право виправдуватися, але як? Як можна виправдатись, коли документи стверджують, що він народився, ріс і жив у Львові!

Гнат Кіндратович найняв у Бремені квартиру. Жінка застеляла ліжко і він ліг спати, щоб набратися сил до нової боротьби за існування.

Шість місяців, день-у-день, бігав Гнат Кіндратович від адвоката до адвоката. Йому інтуїція підказала, що цю справу можуть полагодити лише жиди. І він до них звернувся. Його валізки помаленьку спорожнювалися, бо золото та доляри переходили до правників. Він з жахом спостерігав, що скоро не буде чого давати, а справа так і не кращала. Тоді він рішився на останній крок. Приніс до адвоката свої справжні документи і доказав, що у Львові ніколи не був.

Тепер колеса поверталися скоріше. В Нью-Йорк полетіли письма, до жидівочки, яка там замешкала. Пояснили їй помилку і, нарешті, дівчина відповіла, що вона могла помилитися. Вона зріклася свого попереднього твердження. Гната Кіндратовича виправдали.

Тим часом він старався здобути папери до Канади. В один прекрасний день, коли так гарно світить сонце, а море пе-

реливається ізмаратом, Гнат Кіндратович ішов трапом, поруч з дружиною, на корабель і ніс з собою порожні валізки. Дурний випадок забрав усе його майно. Скарби, мабуть, попливли в Ізраїль...

На кораблі Гнат Кіндратович уникав зустрічів з підозрілими жінками. Боявся, щоб вони не впізнали в ньому погромника з Києва, бо тоді б уже не врятувався!

Корабель дав гудок, Гнат Кіндратович зайняв свою каюту і не виходячи з неї, доплив до Канади. Аж тут спокійно зідхнув. Зідхнув повними легенями свіжим канадійським повітрям.

Перед Гнатом Кіндратовичем знову розгорталися широкі можливості.

КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «ПЕРЕМОГА»

Ціни в дол.:

Андрієнко О.: В пошуках правди — — — — —	\$ 0,70
Бербенець М.: Зруйноване гніздо, драма — — —	" 0,40
Буряківець Ю.: Виноградник, збірка поезій — —	" 3,00
Височенко А.: СССР без маски (в полот. опр.) —	" 1,50
Галан А.: Володар страх, драма — — — — —	" 0,40
Галан А.: Поразка маршала, оповідання — — —	" 1,00
Грінченко Б.: "Ля пекеня героїна" (Олеся), ілюстр.	" 0,30
Грінченко Б.: Олеся, опов. для молоді, ілюстр. —	" 0,30
Данько М.: СССР в'язниця народів — — — — —	" 0,50
Діма: Пересаджені квіти, п'єса — — — — —	" 0,50
Дончук З.: Чорні дні, оповідання — — — — —	" 1,00
Дончук З.: Через річку, оповідання — — — — —	" 1,25
Журба Г.: Далекий світ, розп. автобіогр. (в п/оп.)	" 3,00
Запорожець О.: Большевизм (фейлетони) — —	" 0,50
Запорожець О.: Обізналися, комедія — — — — —	" 0,40
Качуровський І.: Еміграційна дихоманка, п'єса —	" 0,40
Качуровський І.: В далекій гавані, збірка поезій	" 1,00
Килимник С.: Король Данило, історична лівідка —	" 0,50
Кобилянська О.: У неділю рано зілля копала. Вступ. стаття П. Филиповича (в пол. опр.) — —	" 2,00
Коннелл Р.: Найнебезпечніший звір, пригод. опов.	" 0,40
Куц В. П.: Бездротові телеграфи, оповідання — —	" 0,30

Одрач Ф.: В дорозі, оповідання з дій УПА — — —	"	1.50
Онацький і Жданович: Творче життя і геройська смерть Олени Теліги — — — — —	"	0,40
Онацький Є.: Спрага справедливости, студія —	"	0,75
Онацький Є.: Наше національне ім'я. Наш тризуб	"	0,35
Онацький Є.: Очима душі — голосом серця (в п/оп)	"	1.50
Приходько М.: Я прошу слова — — — — —	"	0,60
Рань О.: Запорожець, оповідання — — — — —	"	0,20
Сацюк О.: Смертоносці, розповідь — — — — —	"	1.00
Сенько Г.: Штани латані у клітку — виконуем п'ятилітку, підсоветський фолкльор — —	"	0,40
Сенько Г.: Народні приповідки — частівки, підс. фол.	"	0,40
Сенько Г.: Підсоветські анекдоти. Карикатури роботи арт.-маляра В. Цимбала — — — — —	"	1.00
Славутич Яр: Донька без імени, поема про УПА —	"	0,35
Славутич Яр: Місцями запорозькими, нариси для юнацтва, ілюстров. — — — — —	"	0,50
Слонівський Є.: На руїнах минулого, роман — —	"	2.00
Чапленко В.: Чий злочин? Драма. — — — — —	"	0,75
Чапленко В.: Зойк та інші оповідання — — — — —	"	1.50
Юриняк А.: Літературний твір і його автор — —	"	3.00

« П Е Р Е М О Н А »

Av. J. M. Campos 556

San Andrés, FCMitre.

або:

Casilla de Correo 9, San Andrés, FCMitre

A r g e n t i n a

UNIVERSITY OF CHICAGO NAT'L MUSEUM: ARCHIVE
721 N. OAKLEY BLVD
CHICAGO, ILLINOIS 60612 USA

UKRAINIAN MUSEUM: ARCHIVES
721 N. OAKLEY BLVD
CHICAGO, ILLINOIS 60612 USA

Hnat Kindratovych por Zosym Donchuk

Editorial "Peremoha", Av. J. M. Campos 556, San Andrés.

Se terminó la impresión de este libro el día 3 de Septiembre
de 1957, en los Talleres Gráficas "Champion",
J. V. Gonzalez 2375, Buenos Aires, Argentina.

Queda hecho el depósito que previene la ley.

